

Темур Пулатов

Торозий тошбақаси Шинаванда

РОМАН ВА ҚИССА

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1989

Русчадан Нурулло ОТАХОНОВ
таржимаси

Пўлатов Т.

Торозий тошбақаси; Шинаванда: Роман ва қисса. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. — 352 б.

Таниқли ёзувчи, Ҳамза номидаги республика давлат мукофоти лауреати Темур Пўлатовнинг мазкур тўпламига «Торозий тошбақаси» романи ва «Шинаванда» қиссаси киритилди. Маълумки, Т. Пўлатов прозаси нафақат иттифоқимизда, балки хорижий элларда ҳам машҳур. Азиз китобхон, фалсафий хаёлчан, бир қарашда ғалати қаҳрамонлар олами билан танишув, ишонамизки, сизни ҳам берво қолдирмайди.

Пуллатов Т. Черепаха Тарази; Завсегдатай: Роман и повесть.

Р 2

П $\frac{4702620201-142}{M 352 (04)-89}$ 77—89

ISBN 5 -635-00312-5

© Москва, издательство «Советский писатель» 1985 г.
Журнал «Дружба народов», 1982 г., № 6

© Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989 й. (тарж.)

ШИНАВАНДА

Қисса

Савдо билан шуғулланмай қўйганимга анча бўлди, лекин бари-бир куннинг эрталабки энг гаштли дамларини бозорда ўтказаман. Озгина ҳордиқ чиқаргач ёки уйқудан сўнг аввало турли ранглар ва мева-чеваларни кўргим келади, қушларнинг чуғур-чуғурига монанд ғала-ғовурни қўмсаб қоламан... йўқ, яхшиси буни ҳар ким ўзи кўрсин, мен таърифини келтиролмайман. Эҳтимол, Хўжан Хизр бувамиз дам уйқудан турасолиб, субҳидам шабнамга юз-кўзларини чайар-чаймас мамнуният ила бозорга бориб, мева-чевага назар солишни, қушларнинг чуғур-чуғурини тинглашни хуш кўргандирлар... Ҳа, ҳаёт бизга — шарқ кишисига шундай олий неъматни раво кўрган: тушни кўрпага ўраб, тонг отиши ҳамоно олдимизга бозорни дастурхондек ёйиб ташлайди. Бозор имон-этиқодимизга путур етказмайди, аксинча, у туфайли биз умрбод мажусий ҳамда... умрбод дали-девона бўлиб қолаверамиз.

Болалигимда савдо билан оз-моз шуғулланганман, лекин... майли, бу ҳақда мавриди келганда сўзларман. Мен бир нарсани англаб етдимки, тижорат касб эмас, кўнгил майли, бунинг учун савдогар бўлиб туғилмоқ даркор. Албатта, она томондан бобомнинг йўриғи бошқа. У ҳовли олиб-сотарди. Йигирма ёшида унга иккита гузар мерос қолган. Биринчи — Сўфиён, иккинчиси — номи ҳам ўзи сингари нафис ва содда Алвонж, яъни Беланчакгузар. Жами бир юз йигирма ҳовли. Орадан олти йил ўтар-етмас шаҳардаги энг сердаромад гузар — қорақўл бозори жойлашган Арабонни ҳам ўз мулкига қўшиб олган, натижада тасарруфидаги ҳовлилар сони икки юзтага етган экан. Мабодо бобом йигирма олти ёшида, ов маҳали отдан йиқилиб, даҳшатли уқубатлар чекиб, қазо қилиб кетмаганида савдо бобидаги салоҳиятини кейинчалик нимага сарфлар эди — айтиш қийин. Шу кетишда, эҳтимол, Бухородаги барча уйларни сотиб олиб, кейинчалик, катта даромад эвазига, улар-

нинг ҳақиқий эгаси бўлмиш шаҳар ҳокимига қайта пуллаб қолармиди... Қизиқки, тижоратнинг ҳам худди минорадек ўз ички пиллапоялари бўларкан, юқорига томон тобора ингичка тортиб кетадиган пояларни забт эта борган сарингиз муаззин турган жойга — мезанан муддаога етиб олиш қийинлашавараркан.

Бобом тўғрисидаги бу гапларга анча бўлиб кетди, мен эсам ўн олти ёшимдан бери Бухорода турмайман, фақат гоҳи-гоҳида кекса онамнинг қошига бориб турман, энди мўъжазгина ҳовлимиз бир пайтлар бобомнинг тасарруфида бўлган гузарларда эмас, бутунлай бошқа ерда. Ҳозир ёшим ўттиз еттида, айти қирчиллама пайтим, аммо, мана икки йилдирки, ишсиз-ташвишсиз бекорхўжа яшамоқдаман. Эҳтимол, қўшниларим бундан ажабланишар ҳам, негаки, қирқ ёшгача бўлган давр хизмат поғоналаридан кўтарилишнинг айти мавриди, умрнинг пенсиягача қолган йигирма йили эса эришилган муваффақиятларни мустаҳкамлашга кетади, мен бўлсам йигирма йилдан ортиқроқ балет театрида хизмат кўрсатгач, ўттиз беш ёшимданоқ пенсияга чиқиб олганман.

Балетга мутлақо тасодифан, сира кутилмаганда тушиб қолдим. У пайтлар бозорда эски-туски китобларни сотиб юрардим, ҳеч қандай даромад-буромадсиз, ўз нархига, албатта. Шунда мени бир муаллим — қаердан дир келган бегона одам кўриб қолибди. Негадир унга жуда умидбахш туюлибман. Ростини, мен ўшанда хийла хушбичим, ёқимтойгина бола эдим... Муаллим мени шунақа қизиқтириб қўйдикки, катта шаҳарга жудаям боргим келди. Отам, ажабо, дарров кўнақолди, онам эса йиғлади.

Шогирдлар устоз танлашда сира адашмайдилар, устозлар шогирд танлашда эса, доим тескариси. Бизники ҳам шундай бўлди-ёв. Бир йил ўтди. Устоз мени уйга... қайтариб юбормадию аммо оммавий саҳналарга қўшиб қўйди. Қўлимдан ҳеч нарса келмади, деёлмайман, йиллар ўтиб менга унча-мунча саҳналар, кичик-кичик роллар ҳам насиб этиб турди... Жин урсин, у кунларни эсласам, юрагим эзилади, лекин, майли, бир нарсани айтай: устоз менинг табиатимда санъаткорга хос бир туйғуни кўра олган эди. Қисқаси, тижоратдан балетга ўтдим, мана энди яна бозордаман. Кимгадир бу кулгили туюлар, аммо, менимча, бунда бир қонуният мавжуд. Бу қонуният бундоқ қараганда гўё зиддиятли, уни айтишга жазм қилган одам учун эса ҳалдан таш-

қари дадилликдек туюлади. Яъники, балетнинг ҳам, тижоратнинг ҳам умумий жиҳатлари кўп: иккаласида ҳам одам лоақал ўзлигини тўла намоён қилишга интилади. Мен баҳслашмоқчи эмасман, фақат уларнинг бир-бирига қариндош касб-кор эканига ишора қилдим, холос. Дарвоқе, фикрларимни инкор этмоқчи бўлганларга олдиндан шуни айтиб қўяйки, савдогарлар ҳам баҳолиқудрат гўзаллик шайдосидирлар. Чой-чақа, крим-чиқим деган гаплар бўлса-да, савдогарлар бозорга фақат шу ниятда чиқмайдилар, ҳатто айрим антиқалари анчайин кун ўтказиш учун ўтирадилар. Олдиларида чиройли қилиб, ихлос билан териб қўйилган мол... Бундай чигин гўзаллик шайдоси баъзан ҳатто ўз молини сотгиси ҳам келмай қолади: айрилгиси келмайди-да. Ҳатто номини унинг ўзи ҳам билмайди. Тоғ тарафларда экилиб, бозорга биринчи маротаба олиб тушилган, ошқовоқ билан саҳройи ерёнғоқ ўртасидаги ғалати бир мева. Неча пул туради, деб сўрайсиз. Шубҳали, таънамуз тикилиб қарайди-да, қўл силтайди: «Бор, бор! Барибир олмайсан!»

Ҳа, тижорат — ҳолат, ҳолат бўлганда ҳам кўнгилнинг шунақа безовта бир ҳолатики, бундай пайт ҳар ким асл киёфасини худди рўзи маҳшардагидек тўла очади-қўяди.

Ҳўш дегандан билсак, менга даставвал қарши фикр билдирадиган одам қўшним бўлади. У ўзи адабиётчи, ҳозиргача тўртта китоб чиқарган. Эл ичида машҳур, доим уни мақташади, лекин асарларини ўқиғач, тижорат ҳақида билганларимни ёзаман, ҳафсала қилсам, униқидан ёмон чиқмайди, деган хулосага келдим. Қўшнимнинг ёзганлари ланж, китобий, этсизми-ей, айтадиган гапи қолмаган назаримда. Тўғри, мана шу ёзганларимнинг учинчи вариантини унга ўқиб берганимда аввал жуда қизиқиб турди, сўнг туйқусдан: «Энди менга айтинг-чи, бу форсингиз кун бўйи ўтириб, бир ҳовуч писта сотолмаса, чиндан ҳам хафа бўлмайдими?» деб сўраб қолди. Ёзганларим, услубимнинг қайси жиҳатидир ғашини келтиргану навбатдаги бобни охиригача базўр ўтириб тинглагандай.

«Турган гап,— дедим мен.— Унинг табиати шунақадан...»

«Ишонгиси келмайди одамнинг...»

Умуман, бир нарсани сездим: қўшнимнинг ажойиб хислати бор экан — ишонишдан олдин ҳамма гапга бир шубҳаланиб олади.

Биз асосан тижорату балетнинг умумий жиҳатлари хусусида баҳслашар эдик.

«Буларингиз ҳаммаси қандайдир майда-чуйда гаплар,— дерди у такаббуруна жилмайиб.— Балет эса, улуғвор, чинакам санъат. Айтиш мумкинки, рақс барча санъат турларининг ибтидосидир. Тижорат бўлса, мени кечирасизу ғирт аҳмоқона бир иш...»

«Ахир, инсон боласининг энг қадим фаолиятларидан бири ҳам худди шу савдо-сотик, хўш, бунга нима дейсиз? Айтайлик, табиат эҳсонларини бошма-бошига айирбошлаш...»

У бирзум ўйга чўмади: хаёлига бирдан нимадир келгандеку, аммо башарасидан аёнки, ҳали қиёмига етмаган бу фикрлари рўёбга чиқолмай қорнида чувалашиб қолган. Сезиб турибман, шунинг учун мавзуни у яна бозорга, ўзини қизиқтираётган савдогарга томон буриб юборади:

«Бу, дейман, қаҳрамонингиз одамларнинг кўзига керакли иш билан шуғулланаётган бўлиб кўриниш мақсадида... а, ўзининг асл қиёфасини ниқоблаш учунгина ўтирмаётганмикан — ҳеч ўйлаб кўрдингизми?»

«Кимга кераги бор бунинг, ўзи касал бўлса, унинг устига, ногирон...»

Бундай гурунглاردан кейин бора-бора менга қўшчимнинг ўзи ҳам бозор мавзусида бир нима ёзмоқчи бўлиб юргандек туюла бошлади. Ахир, асаримни менсимаётганига, мени гапиртириб қўйиб гап олишга уринаяётганига сабаб шу эмасмикан?

Ёзганларимнинг олдинги икки варианты ҳам менга ёқмаган. Бирининг оти «Бозор» эди, иккинчисиники бирмунча мураккаброқ — «Шарқ табобати». Иккала сарлавҳа ҳам кўнглимга ўтирмади. Гарчи воқеаларнинг кўпини ўша ҳолда қолдираётган бўлсам-да, энди янги тафсилотлар билан бойитиб баён қилишга уринмоқдаман. Балки кейинроқ бунинг сарлавҳасини «Шинаванда» деб қўярман. Билмадим-ов, ҳарҳолда ҳаммаси асосан ўзим ҳақимда, ноқулай...

Кўшним тўғрисида кўп гапириб ўтирмайман, балет хусусидаги ҳаддан ташқари юз-хотирсиз гурунгларимиз бадиамга урди, шунинг учун бу учинчи вариантда балет билан тижоратнинг қон-қардошлиги борасидаги кузагишларимнинг аксариятини ташлаб кетмоқдаман: фақат, асарим азбаройи ўқишли бўлсин, деб унча-мунча ишозаларни сақлаб қолдим. Тафсилотга берилмаганимнинг боиси эса, оддий — эҳтимол мен айрим ҳолларда ада-

шаётгандирман, юзаки фикрлаётгандирман. Бунинг яна бир инсоний томони бор: ахир, қанчадан-қанча аломат кунлариму энг ширин ёшлик йилларим балет, ҳам тижорат билан ҳам боғлиқки, бу ҳақдаги ҳар қандай уйдирма мен учун хўрлик бўлур эди.

Шинаванда бўлмоқни ўйлаган одам ишни яхшиси қишда бошлагани маъқул. Бунда борлиқ қип-яланғоч бўлади, растама-раста томоша қили-иб, айланиб юриш мумкин, кунлар ўтаверади, қопларда шолғомлар сариқ банд бериб кўклай бошлайди, тонглар хиралашади, бу ёғи бўсағада баҳор, бозор ҳам тобора гавжум бўла боради... Хуллас, кузатишни қишда бошлаб, ранглар турланишидан, бир меванинг бошқаси билан алмаши-нувидан чексиз лаззат туясиз, охир-оқибат, ҳаётнинг узлуксиз бир оқим эканини теранроқ ҳис қиласиз. Бир зум ҳушингиздан айрилгандек... Кузнинг бирон кунига-ча, яъни ҳаёт дафъатан қулоқларни қоматга келтиргудек шовқин-сурон солмагунча хазонрезгиликка ҳам, қарилликка ҳам бепарво қарайсиз, тириклик ҳали бир қадар соғлом, муҳаббат билан шунчалар тўлиқ бўлиб туюлади сизга, кейин бирдан — ҳа, доим шунақа, туйқусдан! — кўзни очсангиз, ҳаммаёқ шалвираб ётибди: гуллар сўлиган, жонсиз, донаси тўкилиб, майизга айланган, олмалар сиртида пуштиранг доғлар, хуллас, теварак бижғи бир ҳидга чулғанган, ачқимтил... бунинг устига бизнинг бурун чатоқ, ҳар қандай ҳид дарров таъсир қилади, бунақа пайтлари бир неча кун уйдан чиқмай биқиниб оламан. Хайриятки, адабиётчи қўшним Қ. бор (исмини тўлиқ айтолмайман, уни хижолатга қўйгим йўқ).

Ҳа, йил бўйи ҳаммаси кўз ўнгингизда, мана бундай кечади: бозор бағрини кенг очади, сиз унинг саховати-га қаттиқ ишониб кетганингизда яна бўшаб қолади — фақат қуруқ-суруқ мева сотиладиган бир неча растани «уруғлик»ка қолдириб, ўзи беркиниб олади.

Сахийлик хасислик билан, саломатлик хасталик билан, соддадиллик айёрлигу фирибгарлик билан бундай алмашилиб туришларда бозорнинг табиати намоён бўлади. У одамзодни ёппасига эътиқодсиз қилиб қўяди, бир диндан чиқариб, иккинчи бир динга киргизади... Эсингизда бўлса, мен олдинроқда мажусийлик ҳақида сўз очган эдим. Бунга яна ватанидан жудо қилишини, тўғрироғи, халқидан айришини қўшса... Майли, бу ҳақда кейин айтарман, ҳозирча чалғимай турай...

«Бозор» ҳамда «Шарқ табобати»нинг бор-йўқ гуно-

қи ҳикояни қиш тасвиридан бошламаганимда бўлса ажаб эмас «Бозор» куз саховати қаршисидаги ҳайрат, «Шарқ табобати» эса, бозорнинг ёзги кезлари билан, масалан, балиқ гўшти нега шарқ одами учун овқат ҳисобланмайдию бу ерларда яшайдиган овруполиклар нима учун чўчқа гўштини емай қўйдилар, хуллас, мана шунақа сийқа гаплар билан бошланган эди.

Ҳозир қиш, бинобарин, жамики ўзгаришларни кўзатиб боришим учун фаслнинг ўзи менга қулайлик яратиб қўйибди. Қишда бозорни тожиклар билан карис аёллар бутунлай ўзлариники қилиб олишади. Писта, мағиз, хонаки ёнғоқ, ерёнғоқ ҳамда ингичка сувқоғозларга қалампир суви билан бирга солиб тўлдирилган, димоқни ғиппа бўғувчи карис карами. Соддадил, ёқимтой карис аёллар эҳтимол сирка қўшишар, билмадим, уни татиб кўришдан қўрқаман, нақ қулатади-я...

Бутун бошли бозор бор-йўғи иккита растандан иборат. Уларда дўлана, ҳамишабаҳор боғламлари, қирқ бўғин ва кўринишидан қизил увилдириққа ўхшайдиган чаканда мевалари сотилади. Бу мева бозорда яқиндагина пайдо бўлган, шунинг учун ҳали қатъий нархи ҳам йўқ, ўзгариб туради...

Чакандани бозорда илк марта бундан уч йил бурун кўрган эдим, нималиги хусусида бозорчи аёлларнинг изоҳлари мени қониқтирмади. Эски одатимча, бозорчи аёлларни ҳам, атрофдаги ландавур-лапашангларни ҳам ишонтириш учун ўзимча ҳар балоларни тўқиб чиқараман, «Сулаймонбалиқнинг уруғи неча пул турса, бунинг нархи ҳам шунча», дейман. Сўнгра сув тошқини ҳақида, тошқин яна ўз ўзанига қайта бошлагач сув билан бирга ортига сузиб кетаётган сулаймонбалиқнинг дуч келган яланғоч чакалакларга тухум қўйиб кетиши ҳақида нималарнидир валақлай бошлайман. Менинг ожизона фаҳмимча, бозорда илм билан хурофот ғалати-ғалати йўллар билан чиқишиб кетаверади, барча афсоналар худди шу ерда туғилади, эҳтимол ҳалигидақа олди-қочдига ўхшаш беозор ҳазилларга ўчлигим ҳам шундандир.

Ўзларини осмонда санайдиган тожик савдогарлари kilosи беш сўмдан кам турмайдиган нарсалар билангина савдо қилишади, уларга шолғом, пиёз ва шунга ўхшаш сабзавотнинг қизиғи йўқ.

Бобошо ҳам ўшалар билан битта растада. У ўз тилини унутган маҳаллий форслардан, лекин ажабки, тожиклар ундан ўзларини олиб қочишади.

Мен бунн осонгина билиб олдим. Уларга тожик тилида сўзлай бошлашим билан шу нарса аён бўлди. Дарров безовталаниб, дим-дим бўлиб қолишди, сал нари кетишим билан эса, жимлик бўзилиб, безовта шивир-шивирлари қулоққа чалинди: «Ин ки бошад, худое?» Уларни менинг ташқи қиёфамми, юз бичимимни ё қийиқ кўзларимми... ажаблантирса керак-да.

Энди биз дўст бўлиб кетганмиз, бемалол чақчақлашамиз, улар менинг бухоролик эканимни, томиримда тожик (она томондан) билан ўзбекнинг қони баб-баробар эканини билиб олишган.

Менда онамнинг хаёлпарастлиги, назокати билан отамнинг қатъияти ва соддадиллиги қўшилиб-чатишиб кетган. Ўзимга қолса, шундай бўлгани ҳам маъқул, негаки саломатлигим бирмунча зайф бўлишига қарамай, бу ҳол менга нафосат ҳамда улкан ирода бахш этган.

Бобошо мени ўзининг киноя-қочиримлари билан мафтун қилиб қўйди, ахир, бунақа ноёб қобилият ҳар кимга ҳам nasib этавермайди, киноя-қочириқ деганлари ҳаётга сал чеккароқдан туриб назар ташлайди... Бўлди, ортиқ сийқалашиб кетмайин...

Бозорга чиққан илк кунларим бутун сотувчи халқи мендан шубҳаланиб юришди, ниманидир пойлаб-қидириб юрган айғоқчи, деб тусмоллашган-да. Биргина Бобошо кимлигимни ўша заҳотиёқ сезиб бошқаларга ҳам тушунтира бошлаган: шундай-шундай, бунинг ҳеч кимга зиёни тегмайди, бозорда тентиб юришлари эса, унинг айғоқчилигидан эмас, шунчаки шинавандалигидан, холос. Хуллас, менинг афандинома бир кимса эканимга... қолганлар ҳам ишонишди, аммо барибир яна анчага довур чўчиб юришди. Уларга, нима десам экан, сўхтаси совуқ бир кимса бўлиб кўрингандирман-да. Бўлса бордир. Чунки улар мени доим башанг юрган ҳолатда кўришади: бир қўлимда шамсия-ҳасса, иккинчисида — ул-булга мўлжалланган, сон-саноқсиз пистон-туғмали сумка.

Тўғри, осмондан бунақа башанг бўлиб тушмаганман, бироқ энди бундай юриш менга одатга айланиб қолган. Чунки қадди-бастим сал келишмаганроқ, йўлини қилиб бунн кўздан яширишим керак-да, ахир. Қай бир бичиқчи борки, размеримни мондили ўлчаёлмай гаранг — болалигимдан бери шўнақа. Бир қараганда-

¹ Э худо, бу одам ким бўлди экан? [Тожикча.]

ку, кўзга яққол ташланиб турадиган ҳеч қандай нуқсоним йўқ, на бирон қийшиқ-мийшиқлик, на бадбашаралик. Фақат, қўлларим гавдамга нисбатан узунроқ, оёқ калта, елкам эса ҳаддан ташқари кенг. Яна қайтариб айтаман, булар ҳаммаси синчиклаб ўлчагандагина сезилади. Хуллас, буларни кўздан пана қилиш учун мен нафақат покиза ҳамда дид билан кийинишим, балки ҳар томонлама башанг бўлиб юришим лозим. Мазмун мураккаб бўлса, унча-бунча шаклга сиғмай қолади, яъни, ўзимизнинг бозор тили билан айтганда, гап молни чиройли ўраб сотишда...

Нуқул чалғиб кетяпман, узр... Шу қиш биринчи марта бундай ўйлаб кўрсам, ҳалигача бозорнинг атрофини тузукроқ билмас эканман. Ниҳоят, бозор теварагидаги тўртта кўчани айланиб чиқдим. У кўчалар бўйлаб тим расталар, темирчилик устахонаси, иккита чойхонаю таомхоналар жойлашган. Бу таомхоналарда улфати чор тўпланиб, турли мазали овқатлар буюриш мумкин. Кўчалар тўсатдан торайиб жинкўча бўлиб қолади, кейин бориб боши беркилади-да, ундан у ёғига йўл йўқ, ноилож орқага қайтасиз.

Жинкўчалар офтоб чарақлаган кунлари ҳам сал қоронғироқ бўлади, қаёққа қараманг, уй-рўзгорга керакли лаш-лушлар — супурги, дастмол, порошок ва жилвир тошлар билан лиқ тўла. Буларни кўргач, оппоқ чойшабларда уйқуни уриш қандоқ фароғатли эканини кўз олдингизга келтириб, ўзингизни энди ҳаловат оғушида ҳис қилишга улгурмасингиздан қуш бозорига чиқиб қоласиз.

Қушлар ўта ювош халқ келади, нигоҳлари маънили. Бу, айниқса улар қафасда ўтирган пайтлари сезилади. Қушлар эркинликда ҳовлиқма ё аҳмоқроқ бўлади, деб айтиш-ку қийин, лекин қафасда, олди-сотдини кузатаётиб жиддийлашиб қолишади. Каптарлар дейсизми, бошидаги тожи совуқдан кўкариб кетган хўроз дейсизми, беданалар... Беданалар тўғрисида қанча яхши гап айтсам ҳам кам, ҳарҳолда у ўзимизнинг қуш.

Шунақа жинкўчаю торкўчалардан йигирматачасини санаб чиқдим, айтишларича, ўзи бундан ҳам кўп эмиш, лекин мен ўша кунни ниҳоятда толиқиб кетган эдим, ҳув дарвозага етиб, шу билан томошани тугаллайман, деган қарорга келдим.

Ҳар кўчанинг бошига биттадан дарвоза қўнқайтириб қўйилбди, жами тўртта. Асосийлари икки тавақали, лекин улар деярли очилмайди, ўртадаги эшикча-

-сидан ўтилаверади... Бозорга олиб кирувчи бошқа ик-китаси, гарчи ҳамма нарса ичкарига шу иккаласидан киритилса ҳам, номигагина дарвоза. Бухорода катта бўлган, ажиб бир санъаткорона дид билан бунёд этилган қанчадан-қанча ўймакор, нақшинкор дарвозаларни кўрган мендай одам... йўқ, буларни сира дарвоза деб атай олмайман, булар шунчаки у ёқ-бу ёққа силжитса бўладиган темир панжаралар, холос.

— Уҳ-ҳў, жуда инжиқ экансиз-ку,— дейди қўшним К.— Топган гапингизни қаранг! Фёлни сал кенгроқ қилинг-да...

Бухородаги ўз-ўзича, ҳеч қандай девор-певорсиз қаққайтириб қўйилган баҳайбат дарвозалар — гузарларга кириш йўли ёдимга тушади. Улар худонинг бермиш куни қулфланар эди, камига ёнида дарвозабон ҳам туради.

Қўшним буни ҳис қилмайдиганга ўхшайди... дарвоза сингари тимсолларга шарқ одамнинг муносабати бўлакча (азизми-ей) бўлишини унутган... Бу ҳақда батафсилроқ ёзсам бўларди-да.

Дарвоза деганим бозорга кирадиган ҳалиги иккала жой (бу ерда оғирлигини у оёғидан-бу оёғига солиб доим уйғур ё армани даллоллар туради) бир-бирига яқин, бозорнинг шимолий томонида эса дарвоза тугул эшик йўқ. Ё қурувчилар девор урганда, бозорга ҳамма нарса жануб тарафдан киради, деб ўйлашганмикан? Йўқ, бу ерда ҳам дарвоза бўлган, лекин яккамоховдай бир ўзи қаққайиб туравериб зериккан-да, бошқаларининг қаватига сурилиб олган. Топдим, шуниси ҳақиқатга яқинроқ...

Бозорнинг шимол тарафини баланд девор ўраб турибди, гўшт дўконлари ўша ерда. Хуллас, ҳеч бир чалкашлик жойи йўқ, бозорнинг ташқи қиёфасидан унинг моҳиятини, ҳийла-найрангларини англаш мушкул, аксинча, у ўта жўн, дунёдан узилиб қолгандек, нимаси биландир ҳатто ўнғайсиз кўриниши мумкин. Бозорнинг макри ҳам шунда — ичкарида тўкин-сочинлик, мўл-кўлчилик... Э, нимасини айтай, биз томонларда одамлар яшашни билади... Бурчак-бурчакларда, жинкўчалару зинапояларда, дуч келган жойда олди-сотди қилаётган савдогарлар шароитга қандай мослашиб олишади, хавф-хатарга қандай чап бериб қолишади — ҳеч ақлга сиғмайди, қойил! Қачон қарасангиз, тетик, ҳушчақчақ, қаттиқ изғирин кунлари биқини тешик сатилга чўғ-кўмир ташлаб, энгашиб пуфлаганча,

теварагида пўстинларга бурканиб ўтираверишади, қўлларини чўғга тоблаб исинишади, кечқурунлари турлитуман овқатга мўл таомхоналарга тўпланишади.

Тожиқлар исинишга мени ҳам тез-тез чақириб туришади. Давраларига қўшиламан. Сатил гувиллайди, чўғга ташланган ерёнғоқнинг пўчоғи кўнгилда қадрдон бир туйғу уйғотиб шунақа ҳид таратадики, бир дақиқа хаёл уммонига чўмаман, савдогарлар мен билан доим мана шундай оғанини бўлиб келгандай туюлади. Дарҳақиқат, менинг ҳам қонимда буларга хос нимадир бор, эҳтимол, отамга нисбатан камроқдир, лекин ўтгани аниқ: бобом тимсолида тижорат илми ўзининг энг юқори чўққисига кўтарилиш учун чоғланган, кейинги авлодларда эса ҳеч нарса қолмаган. Лекин бир кун бориб бирортамиз уддабурон бўлиб туғилишимиз тайин. Хуллас, бизни салгина авраб қўйиб бисотимизни секин титкилаб кўрсангиз, маълум бўладики, ҳаммамизда савдогарлик қони бор!

— Демак, болалигингизда савдогарлик ҳам қилгансиз,— деб Бобошо ҳар гал ҳайратга тушади. Яхши одам-да, мени ўйлаб шундай дейди. Башанглигимни ёқтирмайдиган учига чиққан бадгумонлар ҳам ўз одами сифатида тан олсин, дейди.

— Ҳа, кеч кузакда нақ қор тагидан ғўзапоя териб келиб, боғлам-боғлам қилиб шаҳарда пуллар эдик.

— Бухорода-я?

— Айтиб берганман-ку, ахир... Кўмир сотганман, пичан сотганман. Утин бозорида.

— Эсиз, Охунбой, шу ишингизни давом эттирмай бекор қилган экансиз-да,— афсусланади Бобошо. — Аммо-лекин зўр савдогар чиқарди-да сиздан...

— Э, қаёқда,— дейман мен.— Сизлардақа бозорчилар турганда бизга йўл бўлсин! Олибсотарликка яраймиз, холос.

Бобошо мазах қиляпти деб ўйлайди, ҳушёр тортади.

— Сизга ўхшаш анойи, ичмайдиган одамлардан зўр савдогарлар чиқади!— дейди у менга бир сиқим писта узатаркан.

— Зуваласи пишиқ бўлса, албатта,— дея куламан мен.

Теваракдагилар ҳам кулишади.

Хандон пистанинг мағзини жуда яхши кўраман-да!.. У ўзида тил сеза оладиган барча нозик таъмларни мужассамлаштирган бўлади, ё тавба, наҳотки қариб боряпман — барча ўткир ҳид ё ёғли нарсалар димо-

гимни ачиштирадиган бўлиб қопти, бу энди менга худди зўравонлик каби қўпол туюлади... Лекин барибир писта, данак мағизларидек ажойиб неъмат бўлмаса керак. Ҳидини қаранг, минг хил ҳид-а, йўқ, олдинлари буни сезмаган эканман. Ҳа, қариётганим аниқ...

Начора, умр — оқар дарё, унинг ҳеч бир палласи қайта такрорланмайди. Лекин умрнинг ўтиб бораётганини ҳеч нарса танангизга ҳазм бўлаётган овқатчалик билдириб турмаса керак. Ахир, фанда ҳам аниқланган-ку, инсон ўз умри давомида уч «овқат» ёши»ни босиб ўтаркан: дастлабки, энг ибтидоийси, шунчаки қорин тўйғазиш даврики, «бармоқ ичаклар» босқичи ҳисобланади: бунда одам унли сергўшт овқатларни кўп тановул қилади, уларни бир-биридан фарқлаб ўтирмайди, таъми нозикликларидан ҳам лаззатланмайди. Урта ёшларга бориб ошқозон ўткир нарсаларни талаб қилиб қолади, бусиз таом маза-матрасиз туюлади, хил, таъм сезувчи аъзолар жунбушга келади ва ҳар хил қўшимча неъматларни — қалампир, сирка, аччиқ ҳамда нордон кўкатларни истаб қолади, буниси энди «тил босқичи»дир. Ёшингиз бир жойга борганда эса, дастлаб ўзингизга ёққан, ошқозонни тўқ тутувчи ҳар қандай ёғли, аччиқ овқатлардан беа бошладингизми, бўлди, туйғуларингиз нозиклашибди ҳисоб, бундан бу ёғига инсон ҳид билиш қобилияти билангина яшай бошлайди.

— Тўғри-ю, лекин сиз бу ерда одамнинг ўзига хос майлларини ҳисобга олмаяпсиз-да,— дея эътироз билдиради қўшним К.

Энди у мен билан тоқат қилиб гурунглашадиган бўлиб қолган, ётиб қолгунча тортишадиганлардан эканимни, то ўзимнинг ҳаётий тажрибам иқрор қилмагунча фикримда собит туражагимни билади-да. Дейлик, фикрим хато чиқди, шунда ҳам тушкунликка тушмайман. Битта ҳодиса менга қонун бўлармиди, ахир. Аммо у бошдан ўтса, буниси мураккаб...

Баъзида дардлашиб турадиганим Бобошо эса, овқат хусусидаги мулоҳазаларимни жим, сиполик билан тинглади, эътироз билдирмади. Мен Бобошони шу сиполиги учун, ўзига ёқса-ёқмаса, одамга далда берадиган бир тарзда тинглай олиши учун беҳад қадрлайман.

Энди Бобошо мен тўғримда кўп нарсаларни билиб олган: болалигимда чиройли шойи матодан қандоқ қилиб бир талай ленталар қийиб олганимнию дўконлардаги газмол тойларига ўхшатиб тахлаб чиққанимни ҳам, сўнг уларни болохонадаги «шахсий дўкон»имга

ёйиб қўйганимни ва жажжи-жажжи қўшни қизалоқларга сотмоқчи бўлганларимни ҳам — барисини билади. «Дўкон»имда ҳамма нарса бор эди: пештахта дейсизми, ёнғоқ пўчоғидан ясалган «тарози», халтачада ун дейсизми, гуруч ҳамда ошхонадан бекитиқча олиб чиқилган шакар дейсизми... Мен ғурур билан, пештахтанинг бу ёнғига туриб олиб харидор кутардим, қизалоқлар ёпирилиб келишарди, қиқир-қиқир кулишарди. Аслида ҳеч бир куладиган жойи йўқ, лекин таомили шунақа, ахир қайси сулув бозорда қовоқ уюб юради? Эҳ, у кунлар...

Бундан ташқари Бобошо яна, ўспиринлик йилларим қандоқ савдо қилганимни ҳам билади. Сомонбозори, Ойнасозлар бозори, Чипта бозорлари ҳақида гапирганман унга. Айниқса, мана бу ҳикоям унинг меҳрини товлантириб юборган. Ушанда акам иккаламиз бир иш қилган эдик — отамиз янгисини олиб берсин-да, деб ўзимизга тор келиб қолган уст-бошларимиздан бирийўла қутулмоқчи бўлдик, буям бир шумлик-да энди... Эсимда, акам билан уйда ёлғиз қолганда ғирт бекорчиликдан бозорга бориб ул-бул нарса сотишни таклиф қилдим. Ниманиям сотардик? Менинг эски шимимни, албатта! Маълум бўлишича, акамнинг бошмоғи оёғини қисар экан, менинг кўж телпагим ҳам кўримсиз туюлди.

Бозорда эски-туски сотадиганлар орасида нимамиз биландир ёқмадикми, қоровул бизни қамаб қўйди. Қоровул мен билан андармон бўлиб турганида кўзини шамғалат қилиб, Афзал акам деразадан ташладию қочиб қолди ва сал ўтмай отамни бошлаб келди. Отам шаҳарда анчагина таниқли киши эди, қоровул ҳам уни яхши таниркан, демак, табиийки, ўғирлик ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас.

— Бу шўхликлари ўзларига қимматга тушади энди,— деди отам қоровулга. Кўчага чиққач, бизни сўроққа тутди. Арзирли ҳеч гап ололмагач, жон-жаҳди билан енгимдан силтаб тортди:

— Хўп, бунисига майли дейлик, лекин шимни неча пулга сотмоқчи бўлдинг?

Мен ҳам ол барака, деб оғзимга сиққанини айтдим, шунчалик катта пулни айтибманки, бунақаси билан бутун хонадонимизни мўйнага ўраб ташласа бўларкан. Отам кулиб юборди. Шундан кейин бу можарони қайта тилга олмади.

— Ажаб иш бўлган экан-да!— дея завқланар эди

Бобошо.— Умуман, болалик... э, гапирманг-э!— У ҳозир кўзёш тўкишга ҳам тайёр эди. Бу кўнгилчан пистафуруш ҳам, афтидан, болаликнинг антиқа шўхликларини тез-тез эслаб турса керак.

Болаликдан гап очсангиз, кўнгил бузилади, қоғозга тушириб қўяй десангиз, ундан баттар ғамга ботасиз. Умрингиз ўтган сари болалик дамларингиз турган-битгани роҳат-фароғат бўлиб туюларкан, ҳолбуки, у пайтлар ҳамма нарса ҳозир сиз ўйлаганингиздек у қадар оддий, серзавқ бўлмагандир, масалан, менинг болалигим оғир кечган...

— Отангиз сизларга доим шунақа кўнгилчанлик қилиб турармиди, Охунбой? — деб сўрайди Бобошо. У мен билан эҳтиётроқ, хафа қилиб қўйишдан чўчиқираб суҳбат қуради, умуман, унинг гап оҳанги ўзи шунақа: мендан бор-йўғи ўн ёшлар катта бўлса ҳам, шундай муомала қиладики, гўё мен унинг ўғлиман, у эса менинг отам.

Аслида, Бобошо истараси иссиқ, олижаноб одам, аммо баъзида кайфияти бузилса борми, қандайдир нохушлик, асабийлик бир лаҳзада афтини шунақа буриштириб юборадими, бадбашара бўлади-қўяди. Бундай пайтлар мен терс ўгирилиб оламан, унинг ўзи ҳам худди жиноят устида қўлга тушгандек довдираб қолади. Гўзаллик салгина пардаланган хунукликдан ўзга нарса эмаслигини, донолик эса телбалик билан ёндош туришини шундан ҳам билса бўлади. Бу фикрларим балки бир оз сийқароқдир, аммо шуниси аниқки, масалан, бир-бири билан ёнма-ён турувчи мардлик ва жасоратга зид хислатларнинг чегаралари бир-бирига хийла яқин бўлади...

— Ростингизни айтинг, Охунбой, ахир сиз баъзан... жуда катта, ҳатто қалтис ишларга ҳам қўл ургингиз келади-ку, а? Биламан, бизнинг майда-чўйда ишларимиз сизни жуда безор қилиб юборган, эҳтимол, шу сабаб бизни кўрарга кўзингиз ҳам йўқдир, юз-икки юз сўм деб ёш бола каби савдолашиб юришдан бошқа ҳеч нарса қўлимиздан келмаслиги ғашингизга тегса ҳам керак...

— Меними, йўғ-э... билмадим-ов,— дейман кулиб.— Лекин, мана, сизда бор шу нарса. Сизнинг туриш-турушингиз катта савдогарларга хос. Бир жиҳатдан, ақлли, босиқ одамсиз, айни чоқда, сал нарсага жаҳлингиз чиқиб кетади, фикрлаш тарзингиз мавҳум, доираси катта. Синчков, ҳам бир оз кўнгилчансиз...

— Жуда ҳам унақа эмасдир-ов.— дейди Бобошо менинг мақтовларимдан гўё тўлқинланиб кетгандек. — Ҳар кимнинг ўз феъли-хўйи бўлиши керак, бу тўғри... Сиз буни кўнгилчанлик дедингиз чоғи...

— О, кўнгилчанлик!— деб хитоб қиламан мен. — Тижорат аҳли учун бу хислат шунақа зарурки... одамнинг миясида бир нуқта бор, инсондаги саргузаштларга мойилликни ўша нуқта идора қилиб туради. Кўнгилчанлик ана шу нуқтани қитиқлайди, қарабсизки, шу билан кетдингиз-қолдингиз...

Бобошо менга диққат билан тикилади, гапларим-ку жиддий, у эса, ҳазилми, чинми билмайди, лекин ҳар эҳтимолга қарши жилмаяди.

— Бугун кайфиятингиз дурустми дейман, майнавозчилик қиляпсиз?— дейди у.

— Ҳа, ёш ўтиб борган сайини кайфият ҳам... дунёга хайрихоҳроқ қараяпман энди.

Теварагимиздаги савдогарлар ҳам бекорчиликдан эҳтиром билан гапларимизга қулоқ солиб туришади, мени доим мароқли нарсалар тўғрисида гапиради, деб ўйлашса керак-да.

— Гапларингиз менга ёқинқирамай турибди, Охунбой... Кейинги пайтларда ёш тўғрисида кўп сўзланадиган бўлиб қолдингиз-а, кимни мулзам қилмоқчисиз меними, қарияни-я? Қанча сапчманг, барибир болалигингизча қоласиз, ҳали маънилироқ бирор иш қилмаган боладай.

«Ҳали маънилироқ бирор иш қилмаган бола...» Ҳе қойил-э, Бобошонинг турган-битгани ҳикмат. Қовушса-қовушмаса гуруннга бундайини ҳикматларни тикиштиришни яхши кўради у. Бобошонинг комил ишончига кўра, мен бекордан-бекор тентиб юрганим йўқ, анчайин шинаванда эмас, пайтини пойлаб юрган одамман, гўёки ўзига тамоман жазм этадиган қизиқ бир иш топилса, томирларимда савдогарлик, фирибгарлик қони жўш уради ва мен жонимни таҳликага қўйиб бўлса ҳам... Йўқ, акагинам, чучварани хом санабсиз! Мабодо шу қуруқ-суруқ мевалари билан бирга совуқда қотиб ўтирган савдогарлар орасида «пайтини пойлаб юрган» биронта кимса бўлса, ўша кимса ўзингизсиз, ҳурматли Бобошо! Ишончим комилки, саргузашт воқеалар биринчи галда сермулоҳаза, кўринишиндан хафақон, турини-турмуши ўзбеклашиб кетган мана шу кишининггина ўзига тортади. Бир гал ўзи ҳам «Таваккал қилмаган бозорчи хонавайрон бўлади», деб айтган эди.

Таваккалчилик. таваккалчилик... Унга рўйхушлик бўлмаган бу бозорда ҳамма нарса хонавайронлик билан тугайди, мен ҳар қадамда бунинг гувоҳи бўлиб турибман. Савдогарлар тилида нуқул бир гап: «Турган-битгани чиқим». Лекин таваккалчиликнинг оҳанграбо бир сеҳри бор эканки, бу йил қишда бозорда яна янги нусхалар пайдо бўлиб қолибди. Йиллар ўтаверади, эскилардан биронтаси бозорни тарк этмайди, аксинча, янгилари қўшилтиради... Бир нарсани билгим келади: улар орасида менга ўхшаган уззукун растама-раста юрувчи шунчаки шинавандалар ҳам бормикан? Бегона нусхалар қошида тўхтаб, юзларига синчиклаб қарайдиган, гапларига қулоқ тутадиган бўлиб қолдим. Бир сафар Бобошодан сўраган эдим, худди мен уни гапдан ялтирмоқчи бўлаётгандек, қизарибди, кейин кулиб юборди:

— Қизиқ, бу тўғрида ҳеч қачон... Одамлар фақат икки тоифа бўлади — савдогарлар, харидорлар, лекин улар орасида ўрталик тоифа бор-йўқлигини ўйлаб кўрмаган эканман, ошна. Яна кимдир биров сизга ўхшаб бекорхўжа бўлиб яшаётганини билсангиз, гашингиз келса керак-да?

«Худди доим уни тилидан тутаётганга ўхшайман. Бу ҳис менда қаёқдан пайдо бўлди?» деб ўйладим ўзимча ғижиниб. Менинг бу ҳолатим севгилиснинг хиёнат қилишидан чўчийдиган, олдиндан ҳеч қандай асоссиз шубҳа қилаверадиган ошиқнинг ҳолатига ўхшарди. Ҳаммасига қўшним К. айбдор. «Бобошо ўзини ниқоблаб олган», деб менда шубҳа уйғотиб қўйди.

Эртаси кунни ниҳоят анчадан бери кутиб юрганым содир бўлди: ёнимга бир уйғур келиб чойхонага таклиф қилди. У дарҳол гапнинг индаллосига кўчақолди. Шунда ўзимча, мана энди сир ошкор бўлади-да, деб ўйлаб қўйдим. Кўринишидан савдо ишида у ҳали ўргамчик, иродасиз. Боз устига, ҳовлиқма ёки қалтис ишларда суяги қотиб кетган омадли йиғитлардан бўлса керак. Каминани «Машҳур савдогарсиз» деганидан, бу йиғит ҳам мендан тез-тез ёрдам сўраб турувчи даллоллардан бири эканини англадим ва юзмни тириштирдим.

— Мени ким кўрсатди сизга? — деб сўрадим ҳафсаласизгина.

Айтишга ийманди, кузатиб юриб ўзим шу қарорга келдим, деди, бордию мендай бир тажрибали савдогар унга ёрдам беришга кўнсам... Хуллас, унинг шериклари

бу ёққа келаётиб, қайсидир шаҳарчада кавказликларнинг бор молини — юз пудча мандаринини сотиб олишган экан, ҳаммага маълумки, бу мева тез айнийдиган хилидан... Бунақа юмушлар аввалига менга қизиқ туюлади, ўйнаб-ўйнаб ишга киришаман, бироқ энди ярмига етганда ҳаммасидан безор бўлиб, дастлабки иштиёқим ҳам сўниб, этак силкиб қоламан.

Қисқаси, уйғур йигитнинг муддаоиси расталарга бир-варакайга беш-олти сотувчини жойлаштириш ва ҳар бирини алоҳида-алоҳида тарози билан таъминлаш эди. Бунинг учун мен бозордаги баъзи ишларни йўлга қўйишим, кимларнидир бунга кўндиришим керак экан. Уйғурнинг ўзига қолса, бу иш бир кундаёқ ҳал бўлиб кетса... шундай тезки, гўё ойнага куҳ-куҳлаб, ойна терлагач, яна ўзи артиб ташлагандай... Туя кўрдингми — йўқ.

Унинг гапларини эшитарканман, режасининг ҳали унча пухта эмаслигини, юзакироқлигини англадим. Айниқса, ишнинг омборга боғлиқ жиҳати қалтис эди. Уйғур бир қути мандарин омборга киритилган заҳоти бошқаларининг пешма-пеш сотувга чиқарилиб туришини истар, шу йўл билан баъзи бировларда, мандаринлар бу ерда анчадан бери сақланаётган экан-да, деган таассурот уйғотмоқчи эди.

Сухбатдошим бозор кирдикорларининг энг содда йўл-йўриқларини ҳам мендек бир «пихини ёрган савдогар»га эслатиб ўтирганидан ўзини ноқулай сездим, хижолатли жилмайиб:

— Ўзингиз биласиз-ку, бир-икки кун омборда сақланган молнинг обрўси баланд бўлади,— деди.

Уйғур йигитнинг ҳаддан ташқари ялтоқланаётганидан ғазабим кўзиб, қуруққина қилиб дедим:

— Ҳа, фақат обрўси ортади. Бошқа ҳеч нарса... Обрў эса гўё ойнадаги ҳовур, баъзан шунақа бўладики. ҳатто артиб ташлашга ҳам улгуролмай қоласиз. кечикасиз...

— Э ака, бу билан сиз...

— Менга қаранг,— дея унинг сўзини кесдим.— сиз қачондан бери?..

Ҳа, бошдаёқ сезган эдим: бу йигит узоқ вақт бор-йўғи бозор шинавандаси бўлган. Худди шундай деб атади ўзи ҳам. «Меҳмон» ёки «келувчи» ёки камтаргина «бозор шогирди» эмас, шинаванда деб атади.

— Бир неча йил шунчаки шинаванда эдим, сиздек эмас, албатта. Сиз камтарлик қиляпсизу. ака, аслида

бозорнинг бутун йўл-йўриги, қулфи-калити сизнинг қўлингизда. Шундай деб эшитганман.

— Жуда унчаликмас...— дедиму ўйланиб қолдим: савдогарлик қобилиятим тўғрисидаги сафсаталарнинг лоақал ярмини хушомад сифатида тушириб қолдирганда ҳам, қолганлари... Ана сизга бозор «миш-миш»и, жиндак жумбоқ туғилдими, дарров афсона. Худди Юсуф пайғамбар афсонасига ўхшаш...

Қуръонда нақл этилган Юсуф пайғамбар ҳақидаги бу ривоят азалдан меҳримни товлантириб келган. Бу ривоят Шарқ бозорларида ёхуд олис карвон йўлларида, чўли биёбонларда тўқиб чиқарилган. Унга кўра, Юсуфни ўз оғалари чоғга ташлашади, карвончилар эса қутқариб олишади. Кейинчалик таваккалчилиги оқибатида у фаҳш қурбони бўлади — зиндонбанд қилинади. Лекин мамлакатда етти йилдан кейин рўй бериши мумкин бўлган қурғоқчиликни олдиндан айтиб бериб, шохнинг марҳаматини қозониб, зиндондан озод бўлади, қайта яшарган севгилиснинг васлига етишади...

— Тижорат аҳлидан қилинадиган энг асосий, энг ибтидоий талаб Юсуф пайғамбарга ўхшаб каромат қила билишликдир,— дедим уйғур йигитга ва иззатнафс йўлидагина унинг ишига ёрдам беришга рози бўлдим. Ахир, бозорга меҳри тушган собиқ шинаванда ҳам менга устоз деб қарамоқда, демак, ҳамон ўзим ягонаман, бу менинг имтиёзим...

Уйғур йигит ҳаяжон ичида энгашиб, шундоққина елкамининг устида пишиллайди, қоғоздаги рақамлар орасидан менинг тегишимга ишора қилади: саккиз юз сўм.

— Нима ҳам дердик...

Даллол, боши осмонда, кечқурун мени таомхонага таклиф қиларкан, қайта-қайта раҳмат айтди, лекин нимадир унинг ичини тирнади — ҳаяжонми, ҳадикми...

— Сизнингча... ишимиз бароридан келармикан?— деб сўради у янада ишонч ҳосил қилиш учун.

— Хотиржам бўлинг, каромат бобида Юсуф пайғамбардан қолишмаймиз,— деб жавоб қилдим мен. Бўнақа пайтда бир чимдим қочириқ ҳам керак, муомалани безайди.

Бозорда нима кўп, ирим-сирим кўп. Савдогар халқи қанчалик удли-шудли бўлмасин, ўзининг ишида барибир беқарор, омад эса осмондан тушмайди. Қоннот аломатларидан, дейлик, ойнинг бозор тепасида туриб қолишидан тортиб то майда-чуйда, масалан, биринчи

келган харидорнинг кимлигию кийган кийимларигача эътибор бермасангиз, бирни икки қиламан, деб овора бўлманг.

Бозорчилар эрталабки харидор эркак киши бўлса, қўли енгил, кун омадли келади, деб ишонишади. Эҳ-ҳэ, мен неча марта уларнинг бу иримларидан фойдаланиб қолганман, бундай пайтда ахир истаган нарсангизни истаган нархингизда сотиб олишингиз мумкин-да!.. Агар пештахтага аёл киши яқинлашса, савдогар ўз айтганида қаттиқ туриб олади, нархни бир чақа ҳам пасайтирмайди; аёлнинг жаҳли чиқиб, бошқасига юзланади. Лекин фойдаси йўқ, сотувчилар бозор очилмасидан анча олдиноқ молни қайси нархда сотишни келишиб олишган. Мабодо биронтаси молини тезроқ пуллаб, жуфтакни ростлаб қолиш мақсадида нархни пасайтиргудек бўлса, тамом: шафқатсиз нафратга дучор бўлади, унақа муртад билан алоқани узишади, ундан юз ўгиришади; қарабсизки, у қайсарнинг номнишони ўчган — хонавайрон бўлган чиқади. Фақат эрталаб, келишилган ҳолда албатта, нарх ўзининг қатъий йўналишидан бир марта ўзгариши мумкин, ўшанда ҳам қачонки, агар биринчи харидор эркак киши бўлса. Омадли харидор ишини битказиб сал нари кетиши билан нарх яна ўзининг доимий поғонасига сакрайди, сотувчи энди кейинги харидорнинг эркакми, аёлми — ким бўлишидан қатъи назар, ялиниб-ёлворишларига қулоқ солмайди, яна ўз айтганида туриб олади... Кечга яқин, мева-чева сал-пал сўлиб, сотувчининг ўзи эса бир оз толиқиб қолган пайтдагина нарх бир баҳя тушади. Ана ўшанда аёл харидорнинг куни туғади...

Едингизда бўлса, Бобошо бир сафар: «Ҳар кимнинг ўз феъли-ҳуйи бўлиши керак, бу тўғри...» деган эди. Бу гапдан қисматнинг нафаси келади, юлдузларга ишониш руҳи сезилади, гўёки баъзилар олибсотар, баъзилар даллол, бошқа бировлар эса, маҳсулот етиштириб берувчи деҳқон бўлиб туғилганлару бозор билан бирга яшаб келаётган азалий йўриқларни бузмаслик учун ҳам шундоқлигича қолиши керак.

Ҳосил етиштирувчилар (деҳқон ёки боғбон) бозорни таъминлаб турувчи бўгин ҳисобланади. Мабодо, дейлик, деҳқон молини олиб-сотарга оширмай даллол ёрдамида ўзи пулламоқчи бўлса, у атрофдагиларга нафрат билан қарайди, олибсотарни қаллоблар деб атайди. Бекор қилади! Чунки, лоақал бир муддатга сотувчига айланган деҳқон жуда гўл бўлиб қолади ва

Ўзи етиштирган мевани ўзи пулламоқчи бўлгани учун ҳам деярли доим зиён кўради. Негаки, у бир нарсани унутади: жойидан узилган ҳосил энди аввалгидай мазали мева ҳам, дастурхон безаги ҳам эмас, балки товар, яъни жарақ-жарақ сўлкавойнинг ҳиди келиб турган товар; боғдаги сокин ҳаёт энди унга бегона, у бутунлай ўзорники бўлиб қолган... Кечқурун деҳқон чойхонада ўтириб олиб, пул санашга тушгандагина кўзи очилади.

Яна шунақа бир тоифа борки, улар камчилик — бутун бошли бозорда битта-иккитагина, шунинг учун касб-кори ҳам бетайин, лекин мен уларни тижорат мусаввирлари деб атагим келади. Бояги уйғур йигит мени ана шундай «мусаввир»лардан деб ўйлади ва мандарин билан боғлиқ ишнинг «очиқлиб қолган» жойларини бўяб-негиб қўйишимга умид боғлади.

Начора, гарчи бунақа можаролардан қўлимни ювиб қўлтигимга урган бўлса-да, яна ишга киришдим. Ми-жозим шундай бўлгандан кейин нима ҳам қилардим, яна илашдим-да... Тарозибонлар билан ҳам, омборчи билан ҳам ишим тез битади — турган-битгани ўйин. Мен уларни ҳар хил имо-ишоралар ёрдамида, шавқ-завқ билан сўзимга ишонтираман, кейин шивирлашга ўтаман, биқинларини дўстона турткилаб, яйраб куламан. Эҳтиёт шарт, аввалдан, мақол-маталлару беҳаё латифалардан бир нечасини тайёрлаб қўяман, чунки тарозибонлар бунақа яланғоч гапларга ўч бўлишади, уларга кун бўйи шу ҳақда гурунғ берсанг ҳам тўйдим дейишмайди, деразадан сотувчи аёлларга термули-иб тураверишади.

Ўзим қайсарроқ бўлсам-да, унақа димоғдор, хирапашша эмасман, тарозибонларга ҳеч оғирлигим тушмайди. Бобошо айтганидек, «ҳам ёқимтой, ҳам уятчан, ҳам болаларча таъсирчан» бўлиб оламан, шундай қилсамгина улар менга ён босишади, «қуруғи»дан ҳам чўзаман, албатта.

Улар ниҳоят менинг шунчаки саргузаштталаб эканлигини билиб қолишади ва қани, деб натижасини кутишади.

Саргузашт бозор учун енгилтакроқ бир ўйиндан бўлак нарса эмас.

Ниҳояси эса ҳамшиагидай: ишни роса берилиб бошлаганимданми, қоқ ярмига борганда бирдан кўнглим совийди, чарчайман ва шу бўйи бир ҳафтагача бозордан қорам ўчади.

Шунақа дардим тутиб қолишини, бурним юққалашиб, ҳидлар қийнай бошласа, бозордан узоқроқ юришимни Бобошо билади.

— Ҳа, оғайни, яна ҳидми?— деб сўрайди Бобошо кўпчиган юзимга тикилиб.— Анов «мандарин» сўраган эди, мазаси йўқроқ, деб қўйдим.

— Сиздан илтимос, энди бировга мени кўрсатманг,— дейман. Айни чоқда, уйғурнинг ошиғи олчи бўлганига ишонардим. Менинг ўйиндан чиққанам муҳим эмас, муҳими ишни чаққон ва хайрли бошлаб берганим. Соатга бошида обдан дам берсангиз, кейин бор «куч-ғайрати» сарф бўлмагунча чиқиллаб юраверганидек, тижорат ҳам шундай: дастлаб инжиқ бўлади, етти ўлчаб бир кесишни хуш кўради, кейин эса ички қуввати билан, бор «куч-ғайрати» соб бўлмагунча ўзи кетаверади, сўнгги манзил эса — мўмай даромад!

— Кўнгилнинг чигилини бир ёзиб олинг, дедимда, Охунбой. Зерики-иб юрган эдингиз, ахир...

— Раҳмат, лекин... Табиатим ўзи шунақа-ку: баъзан ҳафталаб оғиз очгим келмайди, кейин эса бирдан гапхалтам очилиб кетади. Лекин энди бунақа ҳол тора камайиб боряпти, ҳаяжонларим ҳам сўнган.

— Ахир, қўлингиздан улуғ ишлар келади, деб айтганман-ку. Мандарин, қулупнай, дўлана... булар ҳатто мениям қизиқтирмайди,— дейди у меваларни номманом санаркан, нафрат аралаш.

Баъзи-баъзида, Бобошо шунақа майда-чуйда ишларга мени атай илакиштирмоқчи бўлаётгандек туюлади... «Иштаҳам»ни очиш учун жўртгага қилмаяптими-кан, деган хаёлга ҳам бораман.

Бозорнинг яна бир ирими бундай: бозорда гўё йиллаб бир хил нарса сотишса, нафақат савдогарнинг ўзига балки бозорга ҳам омад кулиб боқармиш. Расталарга оралаган янги, одатдагидан бошқача нарсалардан, айтишларича, бозор юз ўгирармиш. Бобошонинг узоқдан келтирилган мандаринларга нафрати ҳам шундан. Ҳар қалай, Бухорода ҳар матоҳнинг ўз бозори бор: Гул бозори, Чипта бозори, Шойи бозори дегандай...

— Қандоқ қилиб тегирмондан қуруқ чиқасиз ҳайронман,— дейди қўшним К.— Сизга бу шунчаки эрмак, саргузашт, лекин, ахир, улар учун бу — ҳаёт-мамот, турган-битгани таҳлика-ку! Қандай сиздан нафратланмай юришибди?

— Демак, менинг эрмагим уларнинг оғир меҳнатини безайди,— дейман ўзимни тақдир эркатойи ҳис

қилиб, соддадиллик билан.— Саргузаштларим савдо-гарларнинг бозори ҳаётига маъни киритади, тўлақонли қилади, улар эса жуда зийрак, буни билишади. Бозорчи халқда бирон жиҳат ривожланган бўлса, у севгидир, пишиқ-пухталиқ ҳам, устомонлик ҳам эмас, булар бир пул...

— Умуман, гапингизда жон борга ўхшайди,— дейди қўшним Қ.

Энди у мен билан дўстона муомала қиладиган бўлиб қолган. Илгари яқинига ҳам йўлатмасди, ўртамизда доим кўринмас бир тўсиқ бордек, гапирсамгина гапирар, менга муносабатининг қанақалигини шу йўл билан таъкидлаб турар эди. Уйига кирсам, доим худди ҳозиргина ҳаммомдан чиққанга ўхшаб қавима чопонга ўраниб, креслода зерикиб ўтирган бўлади. У икки соат босим ёзади, ундан аввал ҳар сафар ўша-ўша бир кўча бўйлаб, ҳеч ёққа қайрилмай, сайр қилиб келади, ишдан кейин эса зерика бошлайди. Зерикиб, хуноб бўлиб ўтирганининг устига мен кираман. Баъзида бирдан ўзига келгандай, олдимда димоғдор бўлиб олади, кейин юмшайди ва яна дилкаш улфатга айланиб валақлай бошлайди. Мен ҳам қизиқиб кетиб, уни ўзимга ҳамдард фаҳмлаб, зерикарли, сергап бўлиб қоламан, ортиқча алжираб юбораман, кейин эса анчагача афсусланиб юраман. Нега бунақалигимни билмайману, ҳар қалай унинг совуққонлигига орқа қиламан. Ана шундай ажойиб дилкаш суҳбатларимиздан бирида мен нақ қовун тушириб қўйдим: «Нашриётда таниш-билишларингиз бўлса керак, а?» деб сўрадим, пайти келиб ушбу эсдаликларимни нашр эттиришга ёрдам қилармикан, деган ўйда. «Турган гап,— дея жавоб қилди у,— бусиз бўлиши мумкин эмас!— Кейин шу заҳоти ўртамизда яна эски жарлик пайдо бўлди: — Фақат, мен бунақа ишларга... Ҳар ким ўзи интилмоғи зарур».

Жин урсин, кун бўйи ўзимга келолмай афсус чекиб юрдим. «Ҳар ким ўзи» эмиш? Янаям яхши. Кўрамиз... Муҳими, шу системани тушуниб олиш. Ҳозир одамлар ҳар балони тушунади... Мисол учун, дарахтлар ҳам тирик эканини. Шунинг учун кесилган жойларига тўқ кўк бир балоларни суркаб қўйишади.

Бозорнинг теварак-атрофини тасвирлай туриб: «Шимол тарафини баланд девор ўраб турибди, гўшт дўконлари ўша ерда...», деб ёзган эдим, энди шу гапимни охиригача етказиб қўйишим керак, чунки қайси сезгир, зийрак, кузатувчан осиелик гўшт тўғрисида индамай

тура олади... Узимнинг-ку, бир ақидам бор, эрталаб-лари гўшт емайман. Кундузги ишларнинг ақалли ярмини қилиб олиш учун ҳам кунни енгил тамадди билан бошлаш керак-да. Яна шуни илғадимки, ҳатто қушлар ҳам эрталаблари фақат тўпон териб еркан, чигиртка-пигирткага ўхшаш бадҳазм емишларини яшириб кейинга сақлаб қўяркан, саҳарданоқ чувалчанг ейишдан эса, ҳазар қилишаркан — ёмонлик белгиси.

Павильоннинг ичи кенг ва оппоқ биринчи қаватида анча-мунча ёввойи кўринишли музлатилган океан балиғи, ундан нарида мол гўшти. Мол гўштини кечқурун ҳам емасликка ҳаракат қиламан, егуликка ҳеч вақо қолмаганидагина... Бир қирғиз танишим қулоғимга пичирлаб айтдики, мол гўштининг турган-битгани совуқлик, устига устак, бадҳазм бўларкан, қон босимнинг ошишию бош оғриғи ўшандан, деди. Начора, қирғизларга ишониш керак, улар гўштнинг пири бўлади.

— Асли сузмага етадигани йўқ,— дея қўшиб қўйди қирғиз.

Қизғизнинг бу гапида ҳам жон бор, нимага десангиз, иккинчи қаватда сузмани ёқимтой, оқ, лўппи юзли аёллар сотишади, мен тез-тез уларнинг ёнига чиқиб тураман...

Харидорлар сузмани олишда ҳам, худди океан балиқлари сингари, унча танлаб-тортишиб ўтирмайдилар. Шунинг учун қатиқфурушлар ўртасида рақобат йўқ, уларнинг андак ёқимтойликларига ҳам сабаб шу. Ўзларини эркин тутадилар, хахолашадилар, харидорларни эса, фақат бозор таомилига кўра, яъни иримидагина чорлаб турадилар, холос.

Таниш қатиқфуруш бугун кўринмайди, сотувчи аёллар эса, қувлик билан менга қараб-қараб қўйишади... «Кечаги қилиғимга бўлса керак», деб хаёлимдан кечираман.

Ҳолбуки мен, савдо-сотик уларга ҳар нарсадан ҳам азиз, деб ўйлаган эдим, қаёқда... Андак иззат-нафсимга тегиш учун хотинлардан биттаси менга менсимай қарай бошлади... Эҳ, бу аёл деганини ҳам тушунолмадим-да...

Муздек пештахтага ўмганимни тираб олиб, кўпинча Олия билан гангир-гунгурлашаман. Нахотки бу қатиқфуруш менинг жиддий эмаслигимга, бибурдлигимга ҳалиям кўникмаган бўлса? Бу яна унинг ёшида... ўрта-миздаги фарқ қарийб йигирма ёш.

— Юзингизнинг оқлиги сутдан, Олияхон, — дейман кулиб,— сут-қатиққа яқинлигингиздан...

Олия уялиқирайди, умуман олганда эса уни тушуниб бўлмайди: бир қарасангиз сизга кўз узмай тикилади, баъзи кунлари ёнига чиқмаганимнинг сабабини билмоқчи бўлади, шоша-пиша хайр-маъзур қилиб жўнаб қолсам, ҳатто қовоғидан қор ҳам ёғади, юзи бирдан совуқ тусга киради. Аслида-ку, уни бу кўйга солган ўзим: кайфим чоқ пайтлари у билан шўх ҳазил-ҳузул қиламан. «Мен сизнинг эмиқдош акангиз бўлман», деб қўяман, айрим кунлари эса ҳеч кимни кўргим келмай қолади. Ёнига чиқмаётганимни ҳам деразадан кўриб туради.

Кеча бўлса шунақа валақлаб юборибманки, гапларимдан беихтиёр, кечқурун мен билан бирга бўлинг, деган мазмун чиқиб қолибди. Олиянинг ичи гумуриб кетди. Худойим-эй, нима қилиб қўйдим, ахир бу гирт болалик-ку. Чақирсам борармикан, деган ўй билан қилинган мақтанчоқликдан, аҳмоқликдан бошқа нарса эмас.

Кейин кечгача ўзимни сўкиб юрдим, аммо барибир боришга журъат қилолмадим. Йўқ, гап меннинг журъатсизлигимда эмас, ўртада бошқа аёл бор, шунини ўйладим. У аёл билан ўртамиздаги муносабат мана, ўн икки йилдан бери чўзилиб келяпти, сезиб турибман, охири уйланиш билан тугайди-ёв. Ёшимиз-ку борар жойига бориб қолган, унга ҳам қийин, менга ҳам, гапнинг нўскалласини айтганда, қисматга бўйсунини вақти аллақачон келган...

Олия шу ёшга етгунича мен йигирма йил шундай бир муҳитда яшадимки... Умримни санъатга бағишламоқчи бўлибман. Яширмайман, ёшликда эсипаствлик қилдим, судралиб юрдим. Биъзининг бир пулга қиммат театршуносларимиз бунини «яланғоч олам» деб атайдилар. «Чиннакам бўйдоқ», «учига чиққан хотинбоз» — бундай гапларни мен бемаъни деб биламан, муқим ҳеч бир нимарса йўқ, менга шундай туюляптики, модомики ҳамма нарса тургун экан, унда биз уларни ёнлаб ўтиб бормоқдамиз...

Бизга ўзи дуо кетган — авлод-аждодимиз билан нуқул қатикфурушларга илакишиб қоламиз, оиламиз тўғрисидаги мишмишларнинг орасида бобомнинг қатикфуруш ва кир ювадиган аёлларга хуштор бўлавергани, Бухоронинг нозиктаъб аёлларидан бўлмиш буним бундан фиғони фалакка чиқиб юргани тўғрисида бир ҳикоя ҳам бор.

Шу арзимас мишмишдан ҳам нақадар ҳаёт нафаси

уфуриб турибди! Ахир, шундай бир ғуссали дамлар ҳам бўлади-ки, чўкиб бораётгандай, ҳатто ҳаво слолмаётгандай бўласиз, кейин бу ҳолат ўтиб кетадию ҳаёт кўзингизга бениҳоя гўзал кўринади, энг ўнғайсиз туюлган жойларда ҳам ҳаёт куртаги нишон беради. Болалар, тошбақалар, офтоб нурларига чулғанган осмон, зёллар. Эҳ, бундай чоғлар...

Таниш савдогарлар ҳафтада бир марта мени сўлим чойхонага таклиф қилиб турадилар. Шундан биламанки, омадлари чопган. Бу ер сокин, сўрида бемалол оёқ узатиб ётишингиз, олтита қозон бараварига қайнаб турган ҳовлига деразадан қарашингиз мумкин. Димогингизга тотли ҳид урилиб туради. Ташқарига чиқасиз, ўтин синдириб оловни гуриллатмоқчи бўласиз. Ҳовли зах, чинор эғнидан япроқларини тўкади, уларнинг пилдираб-пилдираб учишини томоша қиласиз, вужудингизни ҳузурбахш ялқовлик чулғайди...

Мен бу тўғрида илгари ҳам ёзганман. Дастлабки хомхатала машқим «Ялқовлик тароналари» эди. У ҳам бозор тўғрисидаги мушоҳадалардан туғилган.

Одамларнинг овқатланишини томоша қилишни ёқтираман. Ҳеч кимса овқат еяётган одамчалик табиий бўлмайди, ҳеч бир юмуш одамзотга бунчалик ярашмайди ҳам. Ҳа, фақат овқат билан муҳаббат бизни салпал ҳаётга боғлаб туради...

Бир воқеа ҳамон ёдимда: унда мен бола эдим, узоқ вақт касал бўлиб ётдим, кейин нимадир егим келди, бунга эшитиб онам шунақа қувониб кетдики... «Егинг келяптими, демак соғайибсан!» деди у. Нақадар оддий гап; Кант, Киеркехор, Конфуций... «К» билан бошланган отли яна ким бор эди, Оуэнми... Хуллас, ҳеч қанақа фалсафанинг кераги йўқ...

Эҳтимол, калтабинлик қилаётгандирман, лекин қуруқ сафсаталар менинг тинка-мадоримни қуритади, аксинча, овқат ва саломатлик борасидаги жўнгина гаплар жон бахш этади. Энди ўйланг: неча-неча марта уйқусизлик ва сўлғинликдан сўнг, танамиздан буткул қувват кетгандай туюлган дақиқалар аёлга талпинганмиз? Сўнг яна ўзимизнинг қайта тирилганимизни ҳис қилганмиз...

Кун ўтган сайин бозор хилватлашиб бораверади — эрта билан қуюқ шабнам тушади, чошгоҳга бориб оёқ остидан буғ кўтарила бошлайди: сотувчи аёлларнинг жони киради — вайсақироқ бўлиб қолишади. Булар баҳордан нишона...

Кейин, қарайсизки, офтоб чарақлаб, кун ёйилиб кетади. Пиёз, қулуннай, тутмайиз, хушбўй кўкатлар шивиту кашнич, сабзавот... Лекин ҳаммасидан ҳам гул растаси гавжум, мўл-кўлчилик. Ёш-ёш ниҳоллару тана-си ҳали тўқ зангор, шохчалари шалпайган кўчатлар дейсизми, ҳали куртаги ёрилмаган гладиолус ниёзчалари дейсизми...

Ана, литвалик аёл Аннелора ҳам кўринди, демак, саксон биринчи қишини ҳам эсон-омон ўтказибди. Бағоят танги, саранжом-сарништа аёл-да. Утган баҳордаги каби бу йил ҳам гулпиёзлар билан савдо қилиб ўтирибди. Гладиолус поячаларини турфа рангдаги гуллар билан бирга қуритиб чиққан, харидорларга тутади. «Граф Ойяйя» дейсизми, «Болтиқ лажуварди» ё «Қўз-гун тирноқчаси» дейсизми, «Денгиз кўчманчилари» ё «Чио-Чио-Сан» дейсизми, хуллас, ажойиб манзара...

Аннелора вужудда ижодкорлик руҳи билан савдо руҳи ўзаро курашади. Мен унга неча маротаба айтганман, саломатлигингиз заиф, ўзингиз гул ўстирасиз, яна уни ўзингиз бозорга олиб келасиз, ахир бунинг турган-битгани ташвиш-ку, оғирлик қилади сизга, деганман, лекин начора, бозор бозорлигини қилади — ўзингиз оҳанрабодек тортади.

Аннелора ўзини ўқимишли аёл ҳисоблайди, бошқалардан айрича тутади. Шунинг учун, муносиб суҳбатдош сифатида фақат мен билан эркин гаплашади.

— Бир нарсани ўқиб қолдим, даҳшат, — дейди у. — Эронлик Мажид Зандий деган кимса йигирма уч йилдан бери уйқу нималигини билмас эмиш. Қалай, ёқдим?

— Менга ўзимдаги уйқусизлик ёқмайди, — деб куламан мен.

— Ўзини жуда яхши ҳис қилармиш, кундузи эл қатори саккиз соат ишлайди ҳам. Қойилмасиз? — Аннелора жўрттага, теваракдаги бозорчилар ҳам эшитсин деб қаттиқ-қаттиқ гапиради. Чунки, унинг назарида, биронта савдогар умрида кирим-чиқим, дафтаридан бўлак нарса ўқимаган, бунга унинг ишончи комил ва шунинг учун ҳам улардан нафратланади.

— Фавқулодда одам экан, — дейман мен.

— Қолган ўз олти соат бедор: рўзгор ишларида хотинига кўмаклашади, ҳаваскорлар театрида роллар ўйнайди, расм чизади... умрбод шундоқ яшашга маҳ-

кум. Қалласида чатоқлик бор-ов.— Аннелора газетадан қандай ўқиб олган бўлса, шундай зерикарли ҳикоя қиларди.— Шунақасиям бўладими?

— Модомики газетада ёзишибди...

Баҳор билан ёз ўртаси бозорда не-не ғалати нарсаларни кўрасиз, сал-пал қийматию шакл-шамойили бўлса бас, кўтариб келаверишади. Анави нима — илдизми, балки оддий чўпдир ёки жимжимадор шох-шаббамикан? Қип-қизил, тошдек бу номаълум нарсани негадир ҳидлаб кўришади, шу тариқа баҳс бошланиб кетади: кимдир доривор илдиз дейди, кимдир — новқовун, яна кимдир эса, ёғли сув жонивори, деб уқтирмақчи бўлади. Бу антиқа молнинг нархини бехос арзон айтиб қўйишдан чўчиб, сотувчининг ўзи баҳсга аралашмайди, одамларга мағрур назар ташлаб бир чеккада тек тураверади. Одамлар унинг мазасини татиб кўришади, синчиклаб у ёқ-бу ёғини чамалашади, қўйингки, номини ҳам, нархини ҳам бозорнинг ўзи тайин қилади-да-е...

Ёз билан куз ўртасида эса, бозор шунақа тўкин-сочин бўлиб кетадики, теварак нақ жаннатга айланади... Тиқилинча бозорнинг нозик жиҳатлари кўздан қочади, ҳаммаёқни мева-чева босиб кетади: ҳаммаёқни мева-чева босиб кетади: кун бўйи юриб ҳам адоғига етиб бўлмайдиган боғу роғлар, полиз майдонлари ялписига шу кафтдек ерга жойлашиб олмоқчи бўлади, қийчув, тўс-тўполон. Ростини айтсам, бунақа тўкин-сочинликни жиним суймайди, яна орзиқиб кеч кузни ёхуд қишни кута бошлайман...

Одамни жиғибийрон, ғариб қилиб қўйиш, руҳини синдириш учун табиат нимани лозим топса, ўшаларнинг энг даҳшатлиси, менингча, қор аралаш ёғадиган ёмғир бўлса керак, қиш деганлари ҳам асли шу-да, биродарлар. Эрталаблари кўчага чиқаману ҳавога қараб ўйга чўмаман, қани энди, табиатда нимадир ўзгариш юз берса-да, ҳаммаси бошқача бўлиб қолса, дейман, лекин афсус, ҳеч нарса ўзгармайди — қордан кейинги ёмғир ҳам, ёмғирдан кейинги қор ҳам ўша-ўша. Бунақа пайтлар бозорга кирмай, йўлдан оқ орқага қайтаман.

Қайтага илгарилари яхши экан, ўзим билан ўзим бирон ўйин бошлаб, эвини қилардим, улкан бардош эвазига ўзимни енгган пайтларим ҳам бўлган, шунда тонгга яқин уйқусизлик балосидан қутулардим. Ушанақа пайтлари то пешингача ухлардим, «Нима фарқи

бор, уйқу ўз вақтини ўзгартирди, холос, деб овунардим.

Уйқусизликда тонгнинг илк шуълаларини, саҳарҳез қушларни кўрардим, тонготар палла бошланган ёмғирнинг деразага тик-тик урилишини эшитиб ётардим. Ёмғир ҳар доим бир вақтда бошланиб, бир вақтда тўхтайди. Нега бундай экан-а? Ҳар тонгда шу аҳвол!...

Эронликни ўйлаб ўзимни овутмоқчи бўлман, ахир, у соғ-омон яшаб юрибди-ку! Аслида иккимизнинг қисматимиз бир — уйқусизликдан мен азоб чекаётган пайтларда у ҳам белдор юради. Кейин, ҳаваскорлик театрида қандай ўйнар экан, деб ўйлаб кетаман... Хуллас, эрони Зандийга ҳавасим келади...

Олис хотираларим жонланади. Эртага якшанба бўладиган кунлари тонгда онам мактабга бор деб ўйготмайди, деган қувонч билан уйқуга кетардим. Қор ёққан дамларда ҳовлини кураб ташлаш учун эрта туришимга тўғри келган кунларим ҳам бўлган. Тасаввур қилинг, устингизда қалин кўрна, иссиққина ётибсиз, шуида отангиз устингиздаги кўрпани кула-кула очиб ташлайди. Воҳ!.. Эрталабки ҳазил-ҳузуллар, отамнинг кулгилари, яна кўрна орасига суқулиш, эринчоқлик, ўзимни ухлаганга солишларим ва онамнинг ўпичлари... қисқа бўлса ҳам, ўшандайини ётиб ухлашлар қандай маза эди! Эҳ, умр!..

Одатда мазам қочган пайтлари онамнинг бағрига Бухорога кетиб қоламан. Яқиндаги тоғларга бораман... Тоғнинг шундоқ пойи, остонасида кичкина кўлча билан ёввойи ёнғоқ бор. Бир кунми, икки кунми худди мен сингари ёлғиз балиқчи танишимникида яшайман. У менга хонбалиқ овлашни ўргатади, лекин мен ҳеч ўрганолмайман, у эса кулади. Йўқ, балиқ овлаш менинг кўлимдан келмас экан.

Мана, ҳозир ҳам худди ўшанақа кайфиятдаман: ҳувиллаган уй эшигини қулфлаб бир ёқларга чиқиб кетгим келяпти... Уйлансаммикан ё? Анови аёл билан муносабатларимиз турмуш қуриш билан яқинлашишни аниққа ўхшайди, вақти етмадиммикан?

Лекин ниманидир ўйлаб, иккиламан. Тўғри, бир-бировимизга майлимиз кучли, аммо шу пайтгача бу туйғуларимизни алоҳида-алоҳида ардоқлаб келаётиб эдик, кейин бориб ўша туйғуларимиз айниб қолмасмикан? Бир ёстиққа бош қўйгач, ўртамиздаги ўша илқликлар ўзаро ҳуноблигу аччиқ-тиззиққа айланиб кетмасмикан, деб ўйлайман. Эҳтимол, булар сийқаси чи-

қиб кетган мулоҳазалардир, аммо кечган умр, ҳаётий тажриба, ҳорғинлик, хуллас, инсоннинг соф туйғуларини қабиллаштирувчи ниманки омил бўлса, ҳаммаси менга шуни уқтиради. Эҳ, менинг асл даврим — тизгинсиз, мурғак ва муқаддас севгига тўлиқ дамларим қайтмас дарёдек оқди-кетди...

Маслаҳатини олишга Бобошонинг қошига бордим. Данакин чақиб мағзини ажратарканман, у негадир галати безовталик билан юзимга ҳамдардона тикилиб турди.

— Ҳа, яна ҳидми, мазангиз йўқми?

— Сабоҳ бозорнинг у адоғида ачиқ қаламшир сотади... ҳатто шуниям сезаман-да касофат!— дейман иложи борича ўзимни тетик тутиб.

Шу тариқа суҳбат бошланиб, сўнг енгил-елпи қочиримлару ҳазил-ҳузул аралаш уйланиш тўғрисида гап очишнинг хонаси келиб қолади. «Отам...», дейман кулгига олиб, унинг елкасига шапатилар эканман.

Бир нарсани аниқ сездимки, уйланиш, оила қуриш каби ортиқча даҳмазаларга чинакам савдогарларнинг сира тоб-тоқатлари йўқ экан, ана шунинг учун ҳам бу ҳақда гапиратиб улар ё бурунларини жийришади, ёки хушламайгина ёнжиниб қўйишади, қизиқ... Ҳолбуки, агар тузукроқ ўйлаб кўрилса, ҳаммаси аксинча бўлиши керак: бу ёруғ дунёда оила қуриш, оталик қилиш ҳар кимнинг пешонасига битган қисмат, бусиз, менингча, пештахта ёнида одам ўзини тетик-бардам ҳис қилмайди, бу гўё улуш, ҳисса ё даромаддек бир гап. Балки бозорчиларнинг табиатини унча билмасман, шунинг учун ҳам уларнинг оилавий масалаларга муносабати менга камдан-кам учрайдиган савдо-сотик зиддиятларидан бири бўлиб туюлаётгандир?..

— Ўзим ҳам, мазангиз қочгандир, деб ўйловдим,— дейди Бобошо афсус билан.— Сизни қидириб бозорни кезиб чиқдим...— Бобошо негадир довдирар, кўзларини мендан олиб қочиб, бир ҳовуч нистани у кафтидан бу кафтига солиб ўйнар эди...

«Бунинг ҳам ҳуши ўзида эмас, шекилли», деган ўй хаёлимдан ўтди ва тўйқус ганни бошқа ёққа буриб юбордим:

— Ойнинг аҳволи қалай, акун?

— Умуман олганда, яхшиликдан далолат,— деди у истамайгина. Ҳолбуки, авваллари бунақа кунлар тўлин-ойнинг ёмон таъсиридан доим нолиб юрарди.

— Тижорат ишига ҳам шунинг таъсири борми?

— Жуда бор-да. Ҳаддан ташқари яхши таъсир...

— Ҳа, ой...— дедим хаёлга чўмиб.

Ва биз энди ўзимизни тўхтата олмай қолдик, нуқул ой тўғрисида гапиравердик, гўёки шу кунгача ичимизда нимадир йиғилиб қолган эдию бу мавзуда сал гап қўзғалиши билан ҳайё-ҳув деб бошланди-кетди.

— Зарани айтмайсизми, — деди Бобошо, бир кўриб қўйганингизда бўларди... бугун ғирт ойнинг ўзи...

Зара исмли бу армани аёл паловбоп қилиб сабзи тўграшнинг устаси эди. Бобошо унга зимдан хуштор.

— Ҳа, Зара чиройли аёл. Сиз ҳам чиройли ўхшатлингиз лекин. Бу чиройдан борлиқ қанча завол кўради!— Бобошога ўхшаб тирсагимни пештахтага тираб олдим, хиёл эгилиб шивирларканман, Бобошо бош чайқар, мўйловини бураганча жилмаяр эди.— Қишдан чиқарда, туршаклар баҳордаги каби ўткир хушбўй ҳид таратадиган кунларда... аёлларнинг юзи ойга ўхшаб қолади — бунни мен ҳам пайқадим!

Ажабки, гапимиз нуқул ой тўғрисида борди. Бекорчиликдан бу. Сизгиларимиз кучайган, шекилли: ахир, туршак мутлақо бегона ўткир хушбўй ҳид таратар эди. Афтидан, бу ҳид мева ичида одатдаги ҳидлар билан қўшилиб ётган-да, туйғуларимизни тўла бўлишни таъминлаш учун кунлардан бир кун бизнинг энг нозик тимсолимиз ойни туйқус безовта қилгандек эди.

Ана, ой ҳам тўлишиб қолди,
Имлашлари хумор-хуморли —
Хилват гўшаларга чорлайди
бизни...

Бу гапларда бизнинг ҳар донмги зернкарли синолимизга ўхшамаган қандайдир бегона оҳанглар мавжуд эдики, мен бирдан ўйлаб қолдим: бас энди, ўзимни қўлга олиб, қуюшқондан чиқмай туришим керак, қўйиб берсам, бу сархушлик одамни қай ерларга етакламайдил, дейсиз. Лекин қасққа? Қизиқ...

— Сизни изладим, дедингизми?— дедим Бобошонини гўё гижгижламоқчи бўлиб.

— Ҳа. Лекин ҳеч ким билмаскан. Эсиз-эсиз, — деб у тиззасига шапатилади.— Мен бўлсам зир-зир югуриб...

Бу писмиқ, хафақон форс анчадан бери аста-секин ўйлай-ўйлай зимдан пишитиб келган мақсадини ниҳоят айтмоқчи бўлаётган эди. Мен бунни сездим-да:

— Айтаверинг гапингизни, қулоғим сизда,— дедим.— Ҳали ҳам кеч эмас-ку.

— Эсингиздами,— дея пичирлади у,— қанийди ма-роқлироқ бирор иш топилсаю «Ё гардкам!» деб бир таваккал қилсанг, бу pista-миста, ёнғоқ-монғоқла-рингиз бир чақагаям арзимади, деган эдингиз. Эсин-гиздами?

— Эсимда,— дедим. Бундан чиқди, мени ҳам ўзига ўхшатган экан-да, гўё мен ҳам аста-секинлик билан, ҳар бир қадамимни ўлчаб босиб шу мақсад сари интил-гандай. Ва гўё олибсотар ва тарозибонлар билан тани-шиб, бозор ҳавосини олиб, ўзгариб келдиму Бобошо менинг пишиб етилишимни кутиб, кузатиб юрган.

Худди мен у билан аллақачоноқ тенг-шерикдек:

— Шунақа бир иш бор,— деди у қатъий оҳангда.

«Оббо, қари тулки-ей», дея хаёлдан кечирдим ҳая-жон ва ҳайратимни яширишга уриниб. Бобошо фақат бир нарсада адашди: нияти мени «тарбиялаш-у», аммо берилиб, эҳтироси жўшиб кетганидан, аслида унинг ўзи ўзгариб бормоқда эди. Албатта, бунга ўхшаш даҳма-заларни ажойиб саргузашт деб билган киши ҳеч қа-чон «тарбияланмайди», аксинча, у ҳар қандай хатарли сўқмоқлардан ҳам омон чиқади, жиндак баландроқда юзиб юради.

Хулласикалом, кичик бир станция яқинида поезддан «юк» ташлаб кетишлари, биз бу «юк»ни четан арава-ларда саҳро билан ташиб келишимиз керак экан.

Бобошо гапини охиригача етказа олмаётганидан баттар хижолат бўлиб:

— «Юк»ни ўша ернинг ўзида кўрасиз,— деди у.

Мен эсам:

— Ўзи нима у? Думалоқми, ҳиди борми, кирчилми, кўкми?— деб ҳадеб ўсмоқчилардим.

— Узингиздан қолар гап йўқ: ҳаммасини беш қўл-дай билган бирор икир-чикирни назардан қочир-сангиз, тамом, шўримга шўрва тўкилди, деяверинг, — деб қўшиб қўйдим яна. Тағин мени бу «иш»дан чў-чияпти, деган хаёлга бормасин деб кулдим. Булар-нинг ҳаммаси ҳаяжон, сархушлик оқибати, унга ишониб бўлмайди, хавфли...

Бобошо:

— «Юк»имиз доривор гиёҳлар, Охунбой,— деди ва хахолаб юборди. Вазиятни юмшатиш учун, албатта. Чунки «юк»нинг нималигини билиб менинг ажаблани-шимдан, жаҳлим чиқишидан, pistaям бир гўр, шифо-

бахш илдизларингиз ҳам бир гўр — бунақа нарсалар мени қизиқтирмайди, деб қолишимдан чўчиди-ёв...

Лекин мен унинг гапларини худди «иш»нинг бутун хавф-хатарню жиддийлигини ҳис қилаётгандек анча хотиржам, ҳатто сал тўрсайibroқ эшитдим, негаки Бобошо ҳали менга шерик сифатида бемалол ишонмаётгани учун кўп гапларни сир тутаётганини сезиб турар эдим.

Мажбур қилсам кўнглидагини ошкор этиши ҳам мумкин, лекин дилига ғулғула солгим келмади. Барибир эмасми: гиёҳ бўлди нимаю мўйна бўлди нима! Анчадан бери кўнглимга тугиб юрган бир ниятим амалга ошса, кифоя. Ниятим бошини гаровга тикиб, кўпинча ҳафталаб, кунлаб умрини поездларда, туяларда ўтказиб, қумтепалар оралаб ёки тоғ сўқмоқлару, ўнгирлардан «юк» олиб келувчилар, уни олибсотарлар қўлига енг ичида оширувчилар ҳаётини, улар билан бирга ётиб ўрганишдан иборат эди.

Овқатланиш учун тушга яқин Бобошо билан таомхонага ўтдик. Ҳайронман нега энди улар мени ўзларига шерик қилишяпти экан? Қўлимдан нима ҳам келарди? Олибсотарлар билан музокара олиб боришми ёки ҳай-ҳуй деб киракашларга ёрдам беришми? Ундай десам, улар бунақа хизматга зор эмас. Хуллас, менбоп юмушнинг ўзи йўқ.

— Сизнинг ишингиз осон,— деди Бобошо.— Ҳазил-ҳузул қилиб одамларимнинг кайфиятини кўтариб турасиз. Савдода бу жудаям зарур. Биласизми, йирик «иш»ларнинг кўпи ҳаддан ташқари жиддийликдан, зўриқишдан барбод бўлади... Сиз биз учун тумор, омад келтирувчи тумор бўлишингиз керак...

Менга бундай хизмат юкланишини сира кутмаган эдим, шу боис эътироз билдирмоқчи бўлиб энди оғиз жуфтлаётганимда Бобошо хотиржамлик билан қўлини тиззамга қўйди.

— Бунақа гапларни қўйинг,— деди у.— Тўғри, одамлар йўқ эмас... Улар омборчилик қилиши ёки, айтилик, биз дори-дармон тайёрлайдиган комбинатнинг ходимлари эканимизни, қишлоқма-қишлоқ юриб, шифобахш гиёҳлар сотиб олаётганимизни тасдиқлайдиган ҳужжат-пужжат ҳам тўғрилаб келиши мумкин. Лекин, очиқ гап хатар туғилганда соқчига ҳеч кимса сизчалик самимий, дилкаш қиёфада рўбарў бўлолмайди. Сизнинг туриш-турмушингизнинг ўзида бир сеҳр бор, ҳеч ким унга дош беролмайди.

— Улай агар, жуда чиройли гапиряпсиз-да, — дея шивирладим мен. — Ҳаммаси тушунарли, керак бўлиб қолганда соқчи олдига ҳужжатни кўтариб мен чиқаман, шундайми? Ҳужжатда, албатта, ҳаммаси гулдир-гуп...

— Менингча, бунга ҳожат бўлмайди. Чиройли гапирганим учун ҳам ноаниқ гапириб фикримни тўғри айтолмаяпман, шекилли... Сиз соқчининг олдига чиқмаслигингиз ҳам мумкин. Биз билан бирга юрсангиз бўлди. Худди тумордай, — деб такрорлади у.

— Буям бозор ирим-сиримларидан бири-да, а? Маъқул. Хўш, бизни ким бошлаб боради?

Қизиқ, Бобошо яна тортинчоқ, ҳатто, ҳадеб сирни очишни талаб қилаверманг-да, деяётгандай, жуда сермулозамат бўлиб қолди.

— Мени кечирасизу, лекин ҳозирча буни сизга айтолмайман.. Хотирингизни жам қилаверинг, — дея тўлқинланиб кетди у, — ўзингиз биласиз, мен сизни ҳар қанақа қаланғи-қасанғиларнинг қўлига топшириб қўймайман-ку. Ундан кейин... мабодо ишнинг пачаваси чиқса ҳам, сизга жин урмайди, негаки ичимизда фақат сизнинг бажарадиган махсус вазифангиз йўқ.

«Ҳа, — дея ичимда ўйладим мен, — сен ўзингга қаттиқ ишонасан, ўзингнинг бу, эҳтимол энг асосий ишингга узоқ ва оҳиста тайёргарлик кўриб келгансан... Худди театрлардаги бенефис сингари...»

Ўзимнинг топқирлигимдан илҳомланиб:

— Бизда буни бенефис деб атардилар, — дедим. — Хўш, отландикми бўлмаса!

Шу бўйи Бобошо бугун жойига қайтмади, пистала-рига қараб туришни Довуд исмли бир улфатига тайинлади. Биз овқатланиб анча ўтирдик, чойхўрлик қилдик, сўрига тўшалган бўйрага оёқ узати-иб ҳордиқ чиқардик. Бобошо ҳаммасини икир-чикиригача ўйлаб чиқибди: доривор гиёҳларнинг ҳар турини ипидан-игнаси-гача билиб олган, бир сўз билан айтганда, у юзаки фикрлайдиган одамлардан эмаскан. Ҳатто бир гапни айтганида мен ҳайрон қолдим, чунки бундай гапни бўш вақтларида фаҳм ва савқи табиий сингари нозик руҳий ҳодисаларни пухта ўйлаб кўрган одамгина айтиши мумкин эди.

— Утмишдаги ва ҳозирги кўпгина, ҳатто йирик савдогарлар, айтайлик, Арабистондагилар ҳам, қуруқ ҳисоб-китобга таяниб, хато қиладилар, — деди у. — Тижорат ишининг аввалиям, охириям фақат савқи та-

бийга боғлиқ. Чинакам савдогар ғалати одам бўлади
инжиқларнинг инжиғими-ей...

Бобошо мени батамом ўзига асир қилиб олди. Дар
ҳақиқат, унинг гаплари ёқимли ва ғалати эди. Гарч
Чашмага эртадан кейин ҳар ким ўз йўли билан бори
шини келишиб олган бўлсак ҳам (мен самолётда бори
шим керак эди) бугуноқ ўша мўъжазгина станцияга
жўнаб кетгим келди.

— Қани, унда бир дуо қилиб юборайлик-чи, — де
дим мен. — Йўлимиз ёруғ, душманларимиз кўр бўл
син! Омин.

— Оллоҳ акбар! — дея қўшилди Бобошо.

...Шундай қилиб, бугун Чашмага учиб келдим.
Ярми фанердан ясалган мўъжазгина самолёт бутун
йўл бўйи унча баландламай, тўппа-тўғрига қараб учди,
мен эса унинг ойнасидан саҳрони кузатиб бордим.
Орқага худди шу йўлдан араваларда қайтамыз.

Қишнинг охирлаб қолган кунлари, саҳро қисқа
вақтга яшнайдиган палла арафаси, ҳаммаёқ бир
текис, эриган сув тўпланган ҳалқобланган ҳалқоблар
кўзга оролча-оролча бўлиб кўринади. Қайтишимизда
бу сувлар қуриб битади, ўрни шўрлаб оқариб кетган
пўрсиллоқ шўр тупроқни ёриб чиққан майса-ғиёҳлар-
нинг сап-сариқ учларигина кўриниб турган бўлади. Бу
ерда уйқудан бўлак ҳам ҳаёт шарпаси бор экан-да,
дегандек ёлғон тасаввур пайдо бўлмаслиги учун бу
ҳадсиз-худудсиз уйқу салтанатида барча ҳодиса — гул-
лаш ҳам, сўлиш ҳам кўз очиб юмгунча фурсатда рўй
беради...

Ана шундай файласуфона бир кайфиятда саҳро узра
учиб ўтдим. Бу ҳол ишнинг жўн томонларини ҳам
мен синчковлик билан англаб олишга интиладиган
камдан-кам ҳодиса эди.

Самолётда мендан бўлак яна икки киши бор эди,
қўллариди ғижжак, аллақайси қишлоққа концерт бе-

¹ Саргузаштларимнинг бу ёғини совутмасдан, иссиғида ёзям-
ман. Бу асли ноқулай бўлса ҳам, лекин ўтиб кетган воқеани ҳи-
коя қилишдан кўра афзалроқ — ҳақиқат кўпроқ бўлади, ҳаёт
жонлироқ чиқади. Ноқулайлиги шундаки, шошмашошарлик ҳали
тиниб улгурмаган воқеалар ичидан ибрат бўларли дуру гавҳар-
ларни ажратиб олишга йўл қўймайди. Бир ҳисобга ўзимни ову-
тишим ҳам мумкин, чунки эсон-омон қайтсам, бу қисмини яна
ҳам тўлдириб, қайта ёзиб чиқаман.

ришга келишаётган экан. Самолёт яйдоқ бир далага, худди қулаб тушгандек жуда қалтис қўнди. Ундан тушиб, совуқдан жунжикканча чор атрофни кўздан кечирдим: Чашма шундоқ учта тепа ёнбағрида турарди, бироқ йўловчилардан бирортаси ҳам унга элтадиган энг яқин йўлни эплаб айтиб беролмади. Бу ерликлар менга шундай ажабсиниб қарардиларки, нима бало, умрида самолётни кўрмаганми, дейсиз. Уларнинг бундай писмиқлиги, меҳмонга кўмаклашишдан қочиши менга жуда ғалати туюлди. Шу боис ўзим билан ёнмаён келаётган бир деҳқонга ўртадаги ноқулайликни бузиш учун атай ҳазил қилдим:

— Ҳа, Бобошонинг иши бу. Оббо доғули-ей, бутун бошли аэропортни бор лаш-луши билан бир кечада бу ёққа кўчириб келибди-я...

Аммо ҳамроҳим пинагина ҳам бузмади, ҳазилни тушунмади. Афтидан, у қарши савол ёрдамида муддаомни билиб олмоқчи бўлди-ёв. Шунинг учун:

— Қимсиз? — деб сўраб қолди ғоят бетакаллуфлик билан.

Энди менинг ўжарлигим тутди, ўзимни гўё хафа бўлган кўрсатиб, деҳқонга қасдма-қасд мен ҳам писмиқ бўлиб олгим келди ва шоша-пиша, ҳовлиқиброқ жавоб қилдим:

— Умуман олганда-ку, мен олдин Сўққа ўтмоқчи эдим... — дея бир сўқмоққа қайрилдим. Биламанки, бошқа йўл билан ҳам Чашмага бориш мумкин: бу жойларни харитадан яхшилаб ўрганиб олганман. Шунақа, деҳқон билан гапни жиддий бошлаб, кейин уни силлиқ, зерикарли бир маромга буриб юбордим, охирига келиб эса, чидамасдан, жиннилим қўзиб боши берк кўчага киритиб қўйдим. Хайриятки, атрофимиздагилар ўзлари билан ўзлари овора, акс ҳолда, учтаси бир бўлиб бу номаъқул қилигим учун мени роса дўппослашлари ҳам турган гап эди.

Сал нарироққа бориб, нафасимни ростлаш учун тўхтадим. Оёғим остидаги гулпанг тупроқдан турфа ҳид таралади — ер қобиғида илдиз тобора куч йиғади, ниш ураётган данакнинг паллалари иккига ажралади, уруғ ташқарига тилчасини чиқзаётиб чирсиллайди. Буларни фақат мен билан, жуфтини ўйинга чорлаб, шу яқин атрофда ҳадеб чулдираётган сайроқи тўрғайгина сезаётган эдик. Бирдан руҳим кўтарилди. «Жин урсин ўша савдогарларни! — деб ўйладим беихтиёр. — Мен, ахир, бу ерга тоза ҳаво олиш учун келганман-ку».

Албатта, бунақанги енгил-елпи майлларга берилмаслик керак, бурч деган гаплар бор, интизом деган гаплар бор. Тўғри, бошқалардан кўра менга баъзи имтиёзлар берилган, лекин барибир бу тўданинг бор-йўғи оддий аъзосиман, омад даракчисиман, холос. Шошилишим лозим, келишиб олганимиздек, кун яримлама меҳмонхонада тўпланишимиз керак.

Мен шаҳарчани қоралаб бояги тепаликларга яқинлашдим. Дастлабки уйларга кўзим тушгач, шуни англадимки, қадим-қадимлардан буён қудуқлар теварагига саҳродаги табаррук тошлар яқинига, гармсел йўлини тўсиб, ўзидан салқин шабада таратиб турувчи тепаликлар пойига тикланиб келган қишлоқлар каби қизил тупроқдан бунёд этилган бу маскан ҳам жуда сокин ва туссиз эди. Бунақа шаҳарчаларни балет баҳонасида юрт кезиб юрганимда кўп бор учратганман. Улар ўзларининг хуш илтифотлиги ҳамда зерикарлиги билан мени мафтун қилган.

Ўйлаганим тўғри чиқди. Йўл-йўлакай Чашмани кўз олдимга қайтарзда келтирган бўлсам, шу ҳолда намоян бўлди: уйлар ёнбағир бўйлаб бир-бирига мингашиб кетган, теварак-атрофда кўплаб ёввойи ёнғоқлар ўсиб ётар эди, сал нарида дарё, дарё устида мустақкам кўприк, кўприкдан эса темир йўл ўтган...

Меҳмонхонага етгунча шуларни томоша қилиб бордим. Меҳмонхона бир қаватли узун бино бўлиб, деразалари мактаб ҳовлисига қараган, у ерда ҳозир ўқувчилар спорт билан шуғулланаётган эди. Наҳотки меҳмонхона билан мактабнинг ҳовлиси бир бўлса, ахир, ўқувчилар вақт-бевақт деразалардан ичкарига мўралашмайдими? Меҳмонлар эса эрталаблари чой олиб келиш учун ташқарига фақат ички кийимларида чиқишади, наҳотки шу кўринишлари билан ўқувчи қизларни уялтиришдан лаззатланишса? Уф! Э, бор-э, қизлар уяладими, меҳмонлар уяладими — менга нима? Ўзимнинг турмушим, ҳаётим унақа эмас-ку — бўлди-да, у ёғи билан нима ишим бор, мен бор-йўғи бир меҳмон... Эҳтимол ўзим адабсиздирман: меҳмонхонада вақтинча истиқомат қилувчиларга ҳам, ўқувчи қизларга ҳам бу ҳол мен ўйлаганчалик уятли кўринмас, балки буларнинг ҳаммаси табиийдир.

Бироқ бошқа нарсадан руҳим кўтарилди: меҳмонхонада мен учун ҳамма нарса олдиндан муҳайё қилинган, ҳатто чой билан дазмол ҳақи ҳам тўлаб қўйилган экан, йўлдан ҳориб-чарчаб келган мендек кимсага

фақат бир иш қолган — маъмура аёл ўтирган столга қўл чўзиш ва хонанинг калитини олиш...

Узимни таништириш учун ҳатто оғиз ҳам очмадим-а! Бобошонинг бундайин ғамхўрлиги кўнгилни ийдириб юборади-да.

Бобошо индамай чой ичиб ўтирар эди... Ажаб, етти ухлаб тушимга кирмаган... бу ерларда Сабоҳга кўзим учиб турмаган эди лекин! Улар асли бир одам эканликлари ҳам негадир хаёлимга келмабди... Сабоҳ билан Бобошо менга ажратилган хонанинг рўпарасидаги хонада чойхўрлик қилиб ўтиришарди. Эшиклари ланг очик. Келганимдан беҳабар қолмаслик учун шундай қилишган.

— Мана, ошнамиз ҳам келди, — деди паст овозда Бобошо ва пешвоз чиқиб, мени самимий улфатларга хос меҳрибонлик билан қучди. Сабоҳ ҳам сапчиб ўрнидан турди, мулозамат билан бош ирғаб сўрашди.

Одатда, ўз юртида сипо, бир-бирига бепарво бўлган кишилар мусофирликда дуч келганда дарров меҳрибон бўлиб қолишади, бир-бирларининг елкаларига дўстона шапатилай бошлашади. Мен ҳозир ана шундай ортиқча мулозаматлардан қочиб, сўзларни қалаштириб ташладим:

— Мана, келдим, яхши, топдим, толиққанам йўқ, тайёрман...

Фақат хаёлимни бошқа бир ўй чулғаб олган эди: «Афсус, қаттиқ турмабман-а, талаб қилиш керак эди, ўшанда у шерикларининг кимлигини ҳам айтармиди... Бу ёққа Сабоҳ ҳам келишини билганимда...»

Бобошо хаёлимни бузди:

— Майли, боринг энди, Охунбой. Ёўл юриб келдингиз, ювиниб олинг, — деди у. — Сиз алоҳида хонада бир ўзингиз турасиз, дабдаба билан...

— Ростданми? — дея ҳайрон бўлдим. — Нечук бундай ҳурмат?

— Сиз, ахир, хонанинг доим тоза, шинам бўлишини ёқтирасиз-ку.

— Ҳа, кечирасизлар-да энди, биродарлар... — Ҳаддан ташқари ҳаяжон билан гапирдим шекилли, қандайдир беўхшов, асабий кулиб юбордим. — Табиатим ўзи шунақа. Раҳмат...

Хонамга кирасолиб, беихтиёр, уларнинг шундоқ юзига эшикни ёпдим, кейин бошимни чиқариб, хона зўр экан, дегандай ишора қилдим. Улар, кўнгиллари жойига тушиб, бошларини қимирлатдилар ва яна чой-

хўрлик қилиш учун ўз хоналарига кириб кетдилар. Менга уларнинг оғиз чапиллатишлари эшитилиб турарди, демак, эшикни яна очиқ қолдиришибди. Мен ҳам хонамнинг эшигини қиялатиб қўйдим.

Бирдан чўзилиб ётгим келди, пальтомни ечиб ўзимни каравотга ташладим: Бобошо бу ерга кимларни йиғиб келгани билан нима ишим бор, менга барибир эмасми?

Аллақачон қизиқишим сўнганини сезардим. Сахро тепасидан учиб ўтиш, намхуш ва яйдоқ даладан пиёда юриб, Чашмани кўриш, яна савдогарларнинг башарасига қараш, Бобошони қучоқлаш, манави хонага киришнинг ўзи менга етарли бўлган эди. Бундай бўлишини олдиндан билардим ҳам. Энди у ёғи қандай кечишини ҳам биламан; «юк»ни араваларга ортиб олиб кетишади. Жонга тегди бари...

Савдогар халқи фақат бозорда — ўз маконида, мева-чева ичида эътиборли. Бу ерда эса, оғизларини куйдириб пиёладан чой хўплашлари (бозорда улар чойни бамайлихотир, ғурур билан пуфлаб-пуфлаб ичишади), чиннидек йўлакка — менинг иқболимга чиқиб келишлари уларни жуда бачкана қилиб кўрсатди.

Ҳар доим, энг ноқулай туюлган дақиқаларда одамни бирдан ҳушига келтирадиган, чалғитадиган нимадир оёқ остидан чиқиб қолади. Эсизгина, каллам билан ишга шўнғиб кетишга энди тайёр бўлиб турган эдим-а, бутун тоат-ибодатларим бир зумда чиппакка чиқди. Ҳаммасига ўша тўрғай сабаб! У тепамда чарх уриб, менинг туйғуларимни ҳам ўзига жўр қилиб сайрай бошлаган дақиқалардаёқ Бобошодан ҳам, унинг ишидан ҳам кўнглим совиган эди. Мен ҳам илгари худди шу тўрғай каби, кенгликлардан, далалар узра сочилаётган ёғдулардан севиниб яшар эдим-да...

Бу ниманинг аломати экан? Эҳтиёт чорангни кўравер, деганимикан? Ё ўзи табиатим шунақа инжиқми? Бунақа ҳол тез-тез бўлиб туради... Бир кавказликка ёрдам бермоқчи бўлганим ҳали-ҳали ёдимда. Ўзимнинг қувлигимдан, устамонлигимдан кўнглим тўқ бўлиб, эҳушимни бир жойга йиғиб, асал сотиладиган раста ёнидан ўтиб бораётган эдим, назаримда аллаким менга тикилиб қараётгандек бўлди. Тўхтадим, қарасам — Ойша савдогар, мендан кўз узмай турибди. Қавказлик ҳам, тарозибон ҳам эсимдан чиқиб кетди, ўзим тентиб юрибману, хаёлим Ойшада. Бир соатдан кейин гап со-

тиш, қойимқошиқ учуда узатилган тоғ асалидан тотиб кўриш учун Ойшанинг олдига келдим.

Аллақандай шишинқираган, кўпиринқираган, тароватини, хушбўйлигини ҳеч қачон йўқотмайдиган, доим яп-янгидек туюладиган шаффоқ асал худди Ойшанинг юзига ўхшаб нурланиб турар эди. Уша оқшом мен бунни Ойшага айтганман ҳам...

Шунга ўхшаш яна бир воқеа омборда содир бўлган эди. Ушанда омборчини алдаб-сулдаб ортиқроқ юк қабул қилиб олишга кўндираётган эдим, иш битиб, фақат қўлни қўлга ташлашгина қолганида, бирдан қулоғим динг бўлди: чирилдоқ чириллаб қолди!

Қурғурнинг товуши шунақа сеҳрли эдики, беихтиёр ўтириб қулоқ сола бошладим. Чирилдоқ чириллаган сари кўнглимнинг гидири кетиб, ўзимни енгил тортар, мириқиб ҳордиқ чиқарар эдим.

— Чирилдоқ, — дедим омборчига. Бироқ у ишни тезроқ битириш пайдан бўлиб, омборни ёпишга шошиларди. — Сезганмисиз, илгарилари ҳам чириллармиди?

Омборчи қўлидаги қулфни шиқирлатиб, агар яна гапни чўзиб, вақтни оладиган бўлсангиз, дарвозани қулфлайману кетаман, деяётгандай, қўпол жавоб қилди:

— Нима, чирилдоққа қулоқ солишдан бошқа ишим йўқми?

— Оббо қурғур-эй, — дедим мен. — Бизнинг савдолашишимизга сабр-тоқат билан қулоқ тутиб турдиган-да, кейин бирдан чириллаб юборди, чунонам чирилладики...

Аслида раҳми келиб турган бўлса ҳам, омборчи менга нафрат ва ирганиш билан тикилди. Мен эса, хаёлимда чирилдоқнинг қўшиғи, омборчининг бало-қазодай нигоҳидан қочиб, тезгина нари кетдим. Бу ҳам чигиртканинг бир тури, дея ўйлардим мен, фақат фарқи шуки, чигиртка кундузнинг, бу эса туннинг ҳокими. Қўнғизсимонлар оиласидан... Бироқ ҳашоратлар борасида хато кетишим ҳам мумкин, чунки наботот олами менинг жон-дилим, мендақа қизиқувчан одамлар эса, маълумки, сал ҳавойироқ бўлади, нимжон қанотларини ликиллатиб осмони фалакларда учиб юради.

Ана шунақа: бир гал қушча, бир гал чирилдоқ, яна бир гал аёл мени ром этади, шундай пайтларда мақсадимни йўқотиб, бўшашиб кетаман. Диққатимни узоқ вақт тутиб туролмайман худди кўзларим боғлоқлиқ

қолда қўлларимни чўзиб яшинтопалоқ ўйнаётганде пайпасланаётгандекман, гўё уни ҳозир ушлаб оламан шодон қийқириб, бойлогични ечиб ташлайман...

Ўзим биламан: худди шунинг учун ҳам балетда менинг омадим юришмади-да, ваҳоланки, илгари хийл умидли актёр эдим. Ҳаммаси ўзимнинг аҳмоқона феъллим чалғимай, сўнгги нуқтагача жим, тишни тиш босиб бора олмаслигим оқибати.

Мен ўйнаётганимда деярли ҳар гал устозимнинг хотини кириб қоларди. Устозим театр яқинида, биҳовли нарида яшар эди. Хуллас, хотини иши борми йўқми кунда бир киради: девордаги миҳга уйининг калитини илади ёки индамасдан эрининг тушлигига дераза тоқчасига бир сўмлик тангани ташлаб қўяди. Кейин бизни яна ёлғиз қўйиб чиқиб кетади, лекин кун бўйи кайфиятимнинг пачавасини чиқазиб учун шу бир дақиқанинг ўзи кифоя қилади, бўлар-бўлмасга қоқина бошлайман, борган сари ҳаракатларимдаги нозиклик йўқолади. У ўзи кичкинагина ва беозор бўлгани билан эҳтимол турмушда ёлчимагандир, лекин жуда дилбар аёл эди. Аёл кириб чиқиб кетгандан кейин миямни ҳар хил бўлмағур фикрлар чулғаб оларди: «Кун бўйи қаёқларда юраркин?», «Нонушта маҳали эр-хотинималарни гаплашар экан?» Устозимнинг ўйнаши борлигидан хабарим бор, шунинг учун бундай хаёлларга боришим табиий эди.

Қизиқ, нега киради — наҳотки шу бир сўмни эрига нонушта маҳали уйда бериб қўйиш мумкин эмас? Ёки, яна битта калит ясаптириб олишса бўлмайдими?

Ҳаддан ташқари содда эканман-да ўшанда бўлмаса ўзимга шу даражада бино қўярмидим, аёл менга кўриниш учун киряпти, деб ўйлармидим? Чиндан ҳам менга шундай туюлар эди, ахир, қилни қирқ ёрган бу аёл менга нималар хуш ёқиш-ёқмаслигини сезмаслиги мумкин эмас эди-да. Эҳтимол, илк танишган кезларимизда ёқтириб қолган бўлиши ҳам мумкин, лекин кейинроқ менга қизиқмай қўйди, ҳатто бир қайрилиб қарагиси ҳам келмай қолди, фақат, тарки одат амри-маҳол деганларидек, театрга киришини канда қилмади.

Хуллас, мен ўзимни йўқотиб қўярдим... устозим бўлса, пешонасини тириштириб, чизғич билан оёғимга тарсиллатиб уриб қолар эди.

— Қани, бўрибола, бўрибола!

Бўриболани у қайси маънода айтарди — билмайман, чунки балет луғатига бундай ҳайқириқ бегона эди.

Эҳтимол, мендан тобора ихлоси қайтиб, устозим шунақа антиқа лақаб қўйгандир...

Шуларни ўйлаб ётиб, ухлаб қолибман. Бугун дала-ма-дала пиёда юриб келганим ҳамда навбатдаги «ўйин»дан ҳам четлашганимни ҳис қилганим ҳамано бутун қиш бўйи мени қийнаган уйқусизлик балосидан қутулдим-қолдим. Демак, олдингизда бир мақсад турса, уйқунгиз қочаркан. Балки шу мақсад дегани бизнинг ҳаётимизни ташвишли, талвасали қилар. Энг ширин уйқу болалар билан мусичаларда бўлади, чунки улар ҳеч нарсадан маъно изламайдилар, қаноатли бўлганликлари учун уларни ҳаётнинг ўзи аллалайди, негаки ҳаёт мусичан беозорларни хуш кўради.

Оббо, ғамхўрлар-эй, хонамнинг эшигини беркитиб қўйишибди-ку. Балки ҳозир ҳаммаси рўпарадаги хонага тўпланиб олиб, қари, лекин доно қузғун Бобошонинг койишларини эшитаётгандир.

Роса ухлабманми, дейман, ташқаряга аллақачон қоронғилик чўкибди. Йўлакка чиқдим. Дарҳақиқат, бошлиғимиз Бобошо ўзининг лоқайд, анча-мунча илтифотсиз гап оҳанги билан йўл-йўриқлар кўрсатар, қолганлар эса ўзларини оқлаб, қўрқа-писа жавоб қайтаришар эди. Бобошо ҳар бир одамга алоҳида-алоҳида мурожаат қиларди, ҳар одамнинг ўз оғзидан аниқ бир жавоб эшитмагунча кўнгли ҳеч жойига тушмасди. У ўзининг қудратини ана шунда, деб биларди.

Қойил, деб ўйладим мен, гуруҳга одам танлашда оқилона йўл тутилибди, қўрс, ваҳимачи Сабоҳдан бошқа ҳамма чертиб-чертиб олингандай эди. Қорахон бардошли, матонатлилиги билан ном қозонган, у ҳар қандай қийинчиликка чидайди. Доим жонининг роҳатини ўйлайдиган, ебтўймас Довуднинг эса турган-битгани қувлик — ўта эҳтиёткор одам. Норбой — гунг, на эшитади, на гапиради. Бобошонинг ақлига қойил! Фейл-хуйи бир-бирига тескари одамлардан қандай ажойиб гулдаста тузибди-я! Мен эса уларни балоқазолардан асрагувчи руҳий таскин тимсолиман. Ваҳоланки, мабодо қўлга тушгудек бўлсак, бу вазифам мени қонун олдида заррача ҳам оқламайди. Ахир, биз қилаётган иш жиноят.

Нафратимни қўзитаётган ягона жиҳат Сабоҳнинг борлиги. У ҳали ҳам мени айғоқчи деб ўйлайдими, шундан доим безовта.

Мен қўл урган ишнинг пачаваси чиққан пайтлар ҳам бўлган. Икки марта. Ўшанда Сабоҳ ҳамма бозорчилар-

ни, гарчи улар ўзимни касалликка солиб «ўйин»дан чиққанамни жуда яхши билишса ҳам, менга қарши гиж-гижлаб, пилдир-пис гапларни тарқатиб юрган Шундан биз Сабоҳ билан ғижиллашиб қолганмиз. Бо бошо орага тушиб бизни яраштириб қўйдию, лекин бу қандолатфуруш сира тинчимади, доим: «Мана кўра сизлар, агар уни қинғир ишда қўлга туширсам, на ўлдираман!» дея дағдаға қилиб юрди. Бу гапни у чойхонада, мастлик пайти айтган ва одамларнинг гапига қараганда, Бобошо менинг тарафимни олиб, уни оҳолчи чойхонадан ҳайдаб чиқарган...

Гап пойлаётганимни билиб қолишмасин деб истаристамас ичкари кирдим. Мириқиб дам олганим учун хийла тетикман. Менда ҳамма нарсага қайтадан иштиёқ уйғонган, кайфиятим ҳам аъло эди.

— Фақат интизомгина муваффақиятимизнинг гаровидир! — дея хитоб қилдим мен.

Бу сўзларимдан жилмайиб, мен билан қўл бериб кўришаркан, ҳамма ўрнидан турди.

Мен киришим билан Бобошо дарҳол ҳалим-ҳазим бўлиб қолди. Бобошонинг назарида, мен уни доим қаттиққўл, иродали деб эмас, балки юмшоқ феъл, ёқимтой деб билганман.

— Оббо, эркатой-ей, одамнинг ҳавасини келтириб жа-а мириқиб ухладингиз, — деди Бобошо. Бир дақиқа қандай қаттиққўл ва иродали бўлиб турган одам мен киришим билан дарҳол ҳалим-ҳазим ва ёқимтой бўлиб қолди. — Сизларга рухсат! — деб қўл силкиди бошқаларга.

Аслида-ку мен ким, манави Норбой гунг ким — ўртамизда деярли фарқ йўқ, лекин барибир Бобошо иккимиз бир-биримизни қаттиқ ҳурмат қилганимиздан муносабатларимиз ҳам айрича дўстона эди. Савдогарлар гўл эмас, бунни сезишди ва аламларини ичга ютиб, бизни холи қолдириб, индамай чиқиб кетишди.

— Хўш, энди нима қилдик? — дея сўрадим иложи борича ўзимни хотиржам тутиб.— Бугун тунда чиқамизми?

— Яхшиси, эртага,— деб жавоб қилди Бобошо. Гап гўё хатарли бир иш устида эмас, балки бозорчи аёллар билан қилинадиган шунчаки ҳазил-ҳузул устида бораётгандек, у ҳам жилмайиб қўйди.— Бир кун олдин бўлди нимаю бир кун кейин бўлди нима — тўғри эмасми?

— Албатта, бунақа қалтис ишда... Ҳар ҳолда, муд-

датнинг ноаниқлиги, ўзгариб-нетиб туришлари интизомга таъсир қилмаслиги керак-да. Тағин ўзингиз яхшироқ биласиз,— дедим мен насиҳатнамо оҳангда. Сўнг:— Қизиқ, Норбой нима қилиб юрибди...— дея секингина қўшиб қўйдим.

— Норбой кейин бу ерда қолади. Унинг ватани шу ерлар, энди қайтишга аҳд қилди... Аравакашлардан дўстлари кўп-да.

— Нима ҳам дердим, оқилона... Шериклар ҳам жуда усталик билан танланган...

— Қанийди... — Бобошо елкасини қисди. — Лекин, биласиз-ку, булар бари ишەқмас... ипнинг бирорта ҳам учини бўшаштирмай, қаттиқ тутиб туришга тўғри келади.

Гап оҳангидан кўнгли тўқ эканини сездим ва ўзига қаттиқ ишонаётгани учун ҳам мен билан ҳозир очиқ дардлашаётибди, деб ўйладим. Камина ўжар, ўзимга мустақил одамман, Бобошо мен билан гаплашганида ўзининг табиатан ожизлигини ҳис қилиб қолади, дардини тўкиб соларкан, мендан доим мақтов, мурувват кутиб туришининг сабаби шундан. Ўтмишда баъзи хонлар ўтган, улар ёнларида доим бирорта шоирни олиб юришни хуш кўрганлар, лекин шоир салгина ножўя қадам босдими тамом, шафқатсиз жазолайверганлар. Бобошо бир жиҳатдан ўшанақа хонларга ўхшарди. Бинобарин, кўнглимда мудом бир пинҳона ҳадик бор — фалокат босиб, Сабоҳдан бошқа яна битта душман орттириб олмасмиканман, деган ҳадик.

— Ҳалиям вазифамнинг нималигини билмай овораман,— дедим эҳтиёткорлик билан.— Сизлар тортишасизлар, нималарнидир муҳокама қиласизлар, мен бўлсам ухладим. Бунинг устига, анавиларнинг олдида мени «эркатой» деб атадингиз. Охир-оқибат исён кўтармасалар деб қўрқаман... Ахир, шундай қарайдиларки, мен курортда юргандек юрибман...

Бобошо афтини бужмайтириб, кескин қўл силтади:

— Буларни ўйламанг!

— Ўйламай бўларканми? Бундан ташқари... фақат бахтсизлик келтирадиган тумор бўлиб чиқишим ҳам мумкин,— дедим ва вазиятни юмшатиш учун кулиб юбордим.

Ниҳоят, гурунгимиз зерикарли тус олганидан Бобошо чарчади чоғи:

— Қўрқманг, Охунбой, исённи бостирамиз,— деди ҳафсаласизлик билан. Сўнг деразадан ташқарига ти-

киларкан, эснади:— Бу ернинг ҳавоси зўр-да... С
мириқиб ухлаб олдингиз, энди менинг галим, майлими
— Майли, бир ўзингизга келиб олинг. Мен пойла
тураман, «ипнинг учларини маҳкам тути-иб»...

— Фақат, ип тортишга берилиб кетманг,— де
огоҳлангирди Бобошо ва каравотга чўзилиб, шу заҳ
ти уйқуга кетди.

Меҳмонхона қаршисидаги майдонга чиқдим. Ку
аллақачон бота бошлаганига қарамай, ҳаво ҳали или
эди. Ҳавонинг тозалиги, атрофнинг сокинлигидан кўн
лим баҳра олиб, енгил тортдим. Бориб, эшик ёнидаги
илиққина тошга ўтирдим. Бу тош устида меҳмонхона
қурилиб битган кундан бошлаб қирқ йил мобайнида
не-не кимсалар ўтирмаган дейсиз, шунинг учун ҳам
сирти ялтираб кетган эди. Қирқ йил... вақт тинимсиз
оқаверар экан, тош бўлса... ундай пайтлар одамнинг
миясини ташвишли, орзиқтирувчи хаёллар чулғаб ола
ди, бироқ бу хаёллар қоғозга туширишга арзигули
тугал бир фикрга айланолмай, ора йўлда узилиб қо
лади.

Гарчи томоша қиладиган сиёғи бўлмаса ҳам, мен
атрофга кўз ташлаб ўтирардим. Майдон бўм-бўш, қар
шимда эса, кўм-кўк пўстлоқлари лахтак-лахтак бўлиб
кўчиб тушган кўҳна чинорлар, уларнинг оралиғида
унча катта бўлмаган қандайдир дўкон... У ерда нон
ёки сут-қатиқ сотилса керак, эҳтимол гўшт дўконидир.
Чунки бунақа кичик шаҳарчаларнинг алоҳида бозори
ҳам бўлмайди, унча-мунча савдогарлар ўзларига қу
лай келган ерда, аксари ҳолларда, ўз дарвозалари
яқинида пакка қуриб оладилар. Тортинчоқ йўловчилар
га мўлжалланган мана бунақа дўконлар эса, ё меҳ
монхоналар ёнида, ёки темирйўл вокзалларида бир
умр қаққайиб туришга маҳкум бўлгани учун ҳам ал
лақандай сўппайиб, кулгили даражада ғарибона кўри
нади.

Бир лаҳзага қонимдаги савдогарлик жунбушга
келди ва шиша идишларига қатиқ, асал солиб териб
қўйилган дўкон олдига бордим. Дўконда ёқимтой, оқ
сарикдан келган, қиёфасидан татарга ўхшаш йигирма
беш ёшлар чамасидаги бир жувон кўринди. Одатда,
бекорчиликдан тентиб юрган меҳмонга қандай қара
салар, у ҳам менга ўшандай — бир оз паст назар би
лан кўз ташлади. Узимни йўқотиб қўйдим, ҳазиллаш
моқчи бўлиб, пештахтага суйанганча, беихтиёр қатиқли
идишга қўл чўздим.

— Сотиб оламан! Қўлболами?

Татар жувон мен билан гаплашмоқчи эмасди, лекин бу торгина дўкончасида нимага андармон бўлишни билолмай, ноилож бош қимирлатди.

— Асал ҳам... ўзингизникими?— дея яна ўсмоқчилардим.

— Ичсангиз, тезроқ ичинг. Дўконни ёпишим керак,— деди жувон истамайгина ва менга виқор билан бир қараб қўйди.

Қатиқни шошилмай, ҳузур қилиб, симириб ичарканман, сотувчи жувондан кўз узмас эдим. Мендек бир нимжон, асабий одамга нисбатан сохта бепарволик балқиб турган соғлом чеҳраси тобора ўзига мафтун этар эди.

«Нима қипти, шуниси ҳам яхши... аҳволимни туншунди... кези келганда дали-девоналик эркак киши учун ёмон хислат эмас,— дея хаёлимдан кечирдим мен.— Кеккаяётганига боис эса, рўпарасидаги меҳмонхонада яшаганларнинг бари уни ўйнатмоқчи бўлганидан...»

Қатиқни паққос ичиб тугатдим, ўзимни унга парвойфалак кўрсатиб, дўкончадан узоқлашдим. Жувоннинг эътиборсизлиги менга роса алам қилди, наҳот ўша мингларча келиб-кетувчидан фарқим бўлмаса, деб эзилиб ўйлардим ўзимча.

Яна тошсупага ўтириб олиб, дўконни кузата бошладим. Қарасам, жувон дўконини ёпмади, бирон ёққа кетмади ҳам. Дарчадан унинг боши бир кўриниб, бир кўринмай турар, пештахтадаги банкалар ўрнида ҳали сутли идишлар пайдо бўлиб қолар, ҳали яна кўздан йўқолар эди...

«Жигаридан уриб қолдим-ов,— деб хаёлимдан кечирдим мамнун кулиб.— Пешонамга нуқул сутфуруш, асалчи аёллар битган экан-да. Начора, қисмат...»

Бу ҳам кулгили, ҳам ғалати ҳол эди. «Э, йўқ, мулла Охун, майнавозчилик қилиб бунақасини илинтиролмайсиз, назарга илмай қўяди, бўлмаса-ку, қатиқ билан асални пайровга олиб боплаб аския қилиш мумкин эди-я...»

Жувон тўғрисида гап олиш учун кўринишдан касалманд, ювош, ўн икки ёшлардаги бир болани тўхтатдим. Биз у билан пичирлашиб, эркакчасига гаплашдик. Бундан бола руҳланиб кетиб, гап халтасини очиб юборди. Бола-да, менинг муддаомни қаёқдан билсин, нуқул зерикарли воқеаларни, арзимас икир-чикирларни

сўзлай кетди, ҳатто жувон ўтган йили худди шу ерда дўконида, биқинини чангаллаганча гужанак бўлиб олганию уни касалхонага элтиб кўричагини кесиб ташлаганларини ҳам қолдирмади. Боланинг эзмалиги газабимни келтираётган бўлса-да, баҳонада керакли гапларни ҳам билиб олдим. Жувоннинг исми Савия бўлиб, ёлғиз ўғли билан темир йўл яқинида турар экан ўғлининг бувиси ҳам бор экан, рўзғори бошқа бўлгани билан неварасини яхши кўраркан, ҳатто қулоққа сиғадиган радиочалар олиб бериб, уни талтайтириб юборган эмиш.

Охири тоқатим тоқ бўлди:

— Каттами?— деб унинг сўзини бўлдим.

Бола тушунмади:

— Радиочами?

— Йўқ, қулоғи,— дедим уни мазах қилиб.— Неварасини... ўғлини айтяпман.

Етти ёш экан.

— Нега онаси... нима, отаси шунга хасисми?..— дея секин қизиқсиниб сўрадим ва боланинг жавобидан кўнглим ўрнига тушди, азбаройи суюниб кетганимдан тиззаларимга шапатилаб, беўхшов кула бошладим.

— Отасини денгизчи деб айтишади, кемаларда сузаркан,— деб гапида давом этди бола. Энди унда ҳам қабиҳ, макрли, эркақларга хос нимадир уйғонган эди.— Аслида, у ёқда...— деб панжаларини чатиштириб панжара ҳосил қилди,— ётганини ҳамма билади...

Боланинг соф, содда кўнглида ножўя ҳис-туйғу уйғотиб қўйганимдан уялиб кетдим:

— Бўлди, етар энди!— дедим қатъий қилиб, кейин қўлига иккита сўлкавой тутқаздим.— Бориб биттасига Савиядан менга асал ол, униси — хабаркашлик қилганинг учун, ўзинга,— дедим. Сўнгра:— гап ташиш — яхшимас... баъзан бунга чойчақа бериб туришса ҳам...— дедим номига қовоғимни уюб.

У чопқиллаб кетди. Энди менинг тинчим йўқолган эди, меҳмонхона эшиги ёнида уёқдан-буёққа юра бошладим. Шу пайт кутилмаганда Сабоҳга кўзим тушди, тўғрироғи, унинг безовта нигоҳи ўзимга қадалганини сезиб қолдим — у гўё мени пойлаб юрганга ўхшарди. Сабоҳ майдонни кесиб, ялтоқланиб ёнимга келди.

— Қалай? Иш битдими?— дея сўрадим шивирлаб, гўё Бобошо боя уларни қаёққа юборганини олдиндан билгандек.

— Филдирақларни мойладик,— деб жавоб қилди

Сабоҳ. Демак, улар чеганараваларни йўлга шайлаб қўйишган. Ахир, кечаси йўлга чиққаннимизда аравалар гижирламаслиги керак-да.

— Яхши,— дедим. Сўнгра, Бобошо ўрнида ҳозир мен турганимни унга билдириб қўймоқчи бўлдим:— У ухлаяпти...

Лекин шу заҳоти хаёлимга, ҳаддимдан ошиб кетмадимми, унинг олдида ўзимни катта олиб юбормадимми, деган фикр келди. Эҳтимол, Сабоҳнинг ўзи Бобошонинг ўринбосаридир... шундай бўлса керак. Ахир, феъл-атворим Бобошога беш панжадай аён, камчиликларимни яхши билади, мени қанчалик ўзига яқин олмасин, барибир ишонмаслиги тайин. Эҳ, қайси биримиз қайси поғонада турганимизни биллиб олиш керак эди-да!

Сабоҳ туйқусдан:

— Қани энди кечки овқатга қовурилган гўшт бўлса!..— деб қолди.

— Ҳа, қанийди...— дедим унинг елкасига дўстона қўл ташлаб.— Жин урсин, анчадан буён сиз билан... ишимиз ўнгидан келиб, қайтиб борсак, албатта бир отамлашамиз, Сабоҳ. Керак бўлганда ичиш қўлдан келади. Фақат буни камдан-кам одам кўрган...

— Маза бўларди лекин,— деди Сабоҳ мени қучоқларкан.— Сиз билан ўтиришнинг ўзи роҳат, Охунбой...

Бу орада бола қайтиб келди, мен Сабоҳни ҳам унутиб, уни бир чеккага олиб ўтдим.

— «Ҳа, ўзи келса бирор жойи камайиб қоларканми», деди опа.— Бола атрофга бир аланглаб олиб, банкадаги асални менга узатди. У етказган хабар кайфиятимни чоғ қилиб юборган эди. «Эртага... албатта, бо-раман...» деб кўнглимга тугиб қўйдим.

Шу билан то ярим тунгача, яъни темир йўлга чиққунимизча суюнганимдан ўзимни қаерга қўйишни билмай юрдим.

Гарчи Бобошо мириқиб ухлаб олган, ҳозир кайфияти хийла кўтаринки бўлса-да, «юк»лар шу бугуноқ қўлимизга тегишига унинг ҳам ишончи комил эмас, лекин барибир темир йўлга чиқишимизни истар эди. Начора, тунги сайр...

Хонамга кирсам ҳам, чиқсам ҳам фикри-ёдим Савняда бўлди, шом қорайганда ҳатто бориб дўконни бир айланиб келдим. Оқшомдан то ярим тунгача вақтинчирин профессор билан гангир-гунгурлашиб ўтказдим. Биз у билан жуда тез танишиб қолдик. Қўлимизда

чойнак, қайнаган сув олиш учун бак ёнида турган эдик, негадир кўнглимизда бир-биримизга нисбатан мойиллик уйғонди. Одатда, зерикарли муҳитга тушиб қолган ўқимишли кишилар мана шу тариқа бир-бирларига талпинадилар.

— Доктор Шайхов!— деди у қўл чўзиб, хонасига мени таклиф қиларкан.

Маълум бўлишича, у ўз одамлари билан қушларнинг баҳорда саҳрога қайтишларини ўрганиш учун келган экан. Одамлари эса, аллақачон жой-жойларига тарқаб кетишибди.

— Ҳозир ишхоналарда аллақандай календарлар тутиш расм бўлган. Мен сизга айтсам, қушлар календарига тенг келадигани йўқ...— деб сўз бошлади доктор. Бу билан у гўё «Мана, кўриб қўйинг, биз қандоқ оқилона ишлар билан шуғулланамиз!» деяётгандек, менда шу соҳага ихлос уйғотмоқчи бўлаётгандек эди.

— Ҳа-а,— дедим мен ҳам ундан қолишмай.— Ахир, «Кўк тоқидаги лайлак ҳам ўз вақтини билади, мусича ҳам, турна ҳам, қалдирғоч ҳам қачон учиб келиш фурсатини пойлаб юради», деган гап бор-ку.

Шайхов мендан бунга сира кутмаган эди, оғзи очилиб қолди. Бугини пуфлаб-пуфлаб чой хўпларкан, ҳавас билан, аммо ҳали ҳам ўз фани оламидаги фавқуллодда бир нарсани айтиб мени ҳайратга солиш ниятидан қайтмаган ҳолда, мендан кўз узмай турар эди.

— Биласизми, Охун.— деди у ниҳоят,— мен... Менимча, биология сал жўн бўлиши керак. Шунда уни ҳамма бирдай эътироф этади, ҳамманинг эътиборини қозонади. Сизгига, ҳиссий билишга асослангани учун ҳам жўн бўлмоғи лозим.

Жўнроқ ва ҳиссиётга асосланган биология... Ҳурматли бир профессорнинг оғзидан чиққан бу гап чиндан ҳам ғаройиб, айни пайтда дадиллиги билан ҳайрон қолдирарли эди.

— Ҳа,— дедим яна унинг гапини маъқуллаб.— Мисол учун Арастунинг бир гапини олайлик: «Соқақушлар ҳам бўлак ўлкаларга учиб кетишади. Ситрамондан кўчиб Истарага боришади». Кўрдингизми, Ситрамондан Истарага... Содда ва гўзал!

Вақт ярим кечага яқинлашганда илк «ов»имизга жўнадик. Биз, бир томондан, қувонсак, иккинчи томондан, ҳовлиқиб, безовталанар эдик. Бировларда шубҳа туғдирмаслик учун икки киши-икки киши бўлиб, меҳмонхонанинг орқа ҳовлисидан чиқиб, пусиб-

биқиниб шаҳарчанинг бир чекасига, араваларимиз турган жойга қараб кетдик.

Ҳеч ким билан гаплашгим келмасди. Шунинг учун ҳам Норбой гунгни шерик қилиб олдим — жин урсин, нега бу ёқларда юрибман, деб ўзимни ўзим тинмай сўкиб борардим. Бундай дилдираб юргандан кўра, профессор Шайхов билан валақлашиб ўтирганим яхши эмасмиди? Чолнинг қулфи дилини очиш учун бир-икки қуруқ сафсата сотиб қўйсам бўлди, гапга бир тушиб кетса, тун бўйи... Ўша биринчи суҳбатимизда уни гангитиб қўйганимни аниқ сездим. Азбаройи сўзамоллик қилганимдан, чиндан ҳам қушлар тўғрисидаги илмлардан унча-мунча хабардорманми ёки ўзига ўзи қаттиқ ишонган сафсатабозларданманми — шўрлик чол тушунолмай қолди. «Қойил, қойил. Яна бир ўтириб гурунглашишимиз керак сиз билан», деди у тан бериб.

Йўқ, Шайхов билан гаплашиш зерикарли. Яхшиси, мен ҳозир хонада ётиб, дўкончи жувон тўғрисида ширин хаёллар суришим керак эди. Эҳтирос билан тикилиб турганимни сезган заҳоти тундлашиб қолган Савиянинг ҳаяжонли қиёфасини кўз олдимга келтириб, ҳузур қилиб ётмайманми-я!

Умуман, нега мен ҳамон бу ерда юрибман? Савдогарлар билан алоқани узишим керак, зерикиб ўлдимку, ахир. Фақат, Савия... агар эртагаям мени шундай совуқ қарши олса, тамом, самолётга ўтираману гумдон бўламан.

Шу тариқа жиғибийроним чиқиб, хунобим ошиб борарканман, Норбой мени бостирмали кенг ҳовлига бошлаб кирганини ҳам сезмай қолибман. Бостирмада четанаравалар қорайиб кўринар, отларнинг пишқириши эшитилар эди. Қолган шерикларимиз ҳам шу ерда, аравакашларнинг ишини кузатиб бир чеккада турардилар. Аравакашлар эса, отларни бостирма тагидан олиб чиқиб, араваларга қўшиш тараддудиди эдилар... Бахтимизга, тепада тўлин ой, атроф бир текис ёруғ, ҳатто савдогару аравакашларнинг қиёфаларини-да аниқ-тиниқ илғаш мумкин эди.

— Ойнинг тўлишини ҳам олдиндан ҳисобга олган мидингиз?— деб пичирлаб сўрадим Бобошодан.

Бобошонинг юзидаги ташвиш аломатлари чекингандек бўлди, жилмайди:

— Албатта-да,— деди у.— Ойдинда қилинган ишдан гумон кам бўлади.

— Узингиз ҳам жа бозорнинг пирисиз-да,— деб қўйдим мен.

Дарҳақиқат, Бобошога қойил қолмасдан илож йўқ, мени бекорга олиб келмаган бу доғули! Вазифам унчалик хатарли эмас. Бор-йўқ қиладиган ишим — одамларнинг кўнглини кўтариб туриш. Лекин бунинг фойдаси нақадар катта. Мана, масалан, ҳозирни олайлик, агар ой тўлишадиган тунни Бобошо устамонлик билан ҳисоблаб чиққани тўғрисида ҳазил қилмаганимда ҳаммаси серзарда, қовоғидан қор ёғиб турган бўларди, арзимаган нарса устидан ҳатто жанжаллашиб кетишлари ҳам мумкин эди. Дунёда савдогарлардан жиртаки, жанжалкаш халқ топилмаса керак. Бобошо бунни билмайди дейсизми — билади.

Ниҳоят, отлар қўшиб бўлинди. Аравалар шай. Жами олтига. Ҳар бир аравакаш ўз аравасига ва унда олиб келадиган «юк»ига жавобгар.

Биз ҳам олти киши эдик, ҳар аравакашнинг ёнига биттадан чиқиб жойлашиб олдик. Мен учинчисига чиқдим, камсуқум аравакаш ёнида ўтирганча атрофни синчиклаб кузата бошладим... Менга арава ҳам, унинг устида ўтириш ҳам ёқиб қолди. Худди ёш болалардек ҳаяжонланиб кетдим... Гира-шира тун, тинч йўл, ғилдираклар мойланган, ғийқ этган товуш йўқ... Сабоҳ вазифасини қойиллатиб бажарибди.

Сабоҳ орқароқда, бешинчи аравада келаётган бўлса керак, баланд четан тўсиб тургани учун кўринмасди. Мен пайпаслана бошладим... Четан ярим айлана шаклида йўғон-йўғон новдалардан тўқилган бўлиб, орқа эшиги тахтадан ясалган эди. Ҳозир аравакаш иккаламиз ўтирган жойдаги олдинги эшикча эса, тепага кўтарилиб қўйилгани учун айвончага ўхшаб турарди. Ичкарига бош суқдим, четан ичи уйдаи гап экан, кенгина, шинамгина, ундан похол ҳиди келади. Йўлда тўхтаб бафуржа оёқни узатиб ухлаб олса ҳам бўлади, похол илиққина... фақат, олдинги эшикча тушириб қўйилса, бас.

Кўнглим тўқ бўлиб аравакашга ўгирилдим: тизгинни қўлга олгим келарди. Аравакаш ҳам боядан бери болаларча хатти-ҳаракатимни кўриб, ийиб келаётган экан шекилли, жилмайиб, гарчи иккаламиз ҳам тенгдош бўлсак-да, ёш болага ёки нўноқ чавандозга муомала қилгандай, авайлаб тизгинни қўлимга тутди.

«Ўзимни сал қўлга олишим керак,— деган ўй кўнглимдан ўтди.— Аравакашда ҳам шубҳа туғдириб қўй-

майин тагин, ўзи шуниси етмай турибди. Ахир, бу шоқол саҳрога биринчи чиқаётгани йўқ, кўзи пишиб кетган. Бирон жойда Бобошо билан Сабоҳнинг мен тўғримдаги гапларини эшитиб қолса борми, «У одам сал анақароқми, а? Чинакам савдогарларни мен исидан биламан...», деб дарров орага суқилиши мумкин. Қарабсизки, шубҳалари яна ортади».

Мен ҳамон тизгинни хиёл тортиб борардим. Отга бу йўллар жуда яхши таниш бўлса керак, ҳеч қандай қистовсиз, бир меъёрда йўртиб бормоқда. Юрагим гумуради. Ҳаётимда иккинчи марта шунақа бўлиши... Бир марта болалигимда... Ушанда қишлоқдан то Бухорога етгунча тоғам билан ёнма-ён от миниб борганман. Бир ўзим! Тоғам мени роса мақтаган. «Зўр! Зўр!» деганлари ҳали-ҳали эсимда. Кейин тоғам билан келишиб олдик: қайтишда отни ёлғиз ўзим миниб кетадиган, у эса (тоғам офицер эди) мени дурбиндан кузатиб орқароқдан келадиган бўлди. Қандай орзу қилган эдим-а... бўлмади, тўсатдан қаттиқ шамоллаб, ётиб қолдим, тоғам бир ўзи қайтиб кетди, кейин у ёқдан менга хат йўллади. «Отлар ўксимасин деб галма-гал миндим. Йўлда қуриган тут бор эди-ку, ўша ергача ўзимнинг отимда, уйгача эса сенинг отингда келдим. Эсингдами, дарвозанинг ҳалқасига осилиб, бир табақаси билан уёққа-буёққа тебраниб ўйнашни яхши кўрар эдинг. Отинг шу ергача келди-да, ўша ҳалқани жон-жаҳди билан ялаб-юлқаганча остонада туриб қолди,— деб ёзибди у. Кейин кўнглимни кўтариш учун бўлса керак, бундай деб қўшиб қўйибди:

«От сени ўпди, бўталоғим». Худди ҳозиргидек ёдимда, бу гап менга аксинча таъсир қилган — қўрқинчли ва совуқ бўлиб туюлган ўшанда.

Худо менга сабр-қаноат ато қилсаю ишнинг охиригача туёғимни шиқиллатиб қолмасам, болалигимда суролмаган ўша гаштларни мана энди суришим мумкин! Нимаси қийин экан, Бобошодан илтимос қиламан, у аравакашни тушириб юборади, арава ўзимга қолади, шу билан кўнглимнинг хуморини ёзиб оламан, негаки, «отнинг ўпичи» жавобсиз қолиб кетди деган уқубатли туйғу ҳали-ҳануз мени қийнаб келади.

Йўқ, бир нарса дейиш қийин, лекин ўзим ўзимга тўқиб чиқарган бу ҳаётнинг сал бўлса-да гўзал жиҳатлари ҳам бор, масалан, бугунги «сайр»имиз...

Темирийўлга яқинлашганда тизгинни аравакашнинг ўзи олди. Арава кенг пасқамликка тушиб, тўхтади.

Юқорида темир излар ой шуъласида ялтирайди. Жойни кўриб, Бобошонинг топағонлигига яна бир карра беш кетдим. Станция яқин, демак поездлар тезлигини пасайтиради, «юк»лар вагон эшигигача олиб келинса бас, у ёғи тепадан соққа думалатгандек гап. Қараб-сизки, қоплар кўз очиб юмгунча чуқурликда пайдо бўлади-қолади.

Бобошо бизни, бу фақат бир машқ, деб огоҳлантириб қўйганини, бугун ҳеч қандай воқеа рўй бермаслигини аниқ билса ҳам, ҳамма ҳаяжонда эди. Паровоз хуштаги чалинганда эса Қорахон дош беролмади, бир сакраб четанаравага чиқиб олди. Тагин энг дадилли эмиш... Бобошо унга бир қараб қўйдию, индамади, лекин Қорахонга шунинг ўзи етарли эди: қандай тез чиққан бўлса, аравадан шундай тез тушди-да, ҳеч нарса кўрмагандай келиб яна ёнимизга турди. Мен эса заррача хавотирланмасдим, аксинча, буларнинг ҳаммаси менга жуда қизиқ туюлаётгандай эди. Ўзимни бошқача сезардим, ишнинг қалтис жиҳатига сира алоқам йўқ, мабодо ҳозир қўлга тушиб қолгудек бўлсак ҳам мени қўйиб юборишади, деб ўйлардим. Нега десангиз, ўзимни «ўйин»дан чиққандек тутяпман. Бу ерда эса, ўғринча кўрган-билганларимни кейин ёзиш учун, бир кузатувчи сифатидагина турибман.

Чашмага келганимнинг иккинчи куни бошланди... Деразани ланг очиб, оёқ учида туриб дўкон тарафга қараганимда, офтоб аллақачон чарақлаб кетган, атроф сокин эди. Қурий бошлаган ердан ҳовур кўтарилади. Уйлар, дарахтлар, бутун шаҳарча тонгни ана шундай очиқ юз билан кутиб олаётган эди.

Кейин меҳмонхона сингари узун, пастқам уйларни оралаб юриб, чинорлар остида кезиб, дўкон орқасидаги ёнғоқзорларда айланиб вақт ўтказа бошладим. Савиядан эса ҳамон дарак йўқ, дўкони берк. Ундан қатиқ олиб нонушта қилмоқчи эдим, шу ниятда бир соатдан бери қўлимда нон билан юрибман. Савдогарлар билан ўтиришни истамадим, Бобошонинг олдига ҳам кирмадим, меҳмонхонадан ҳеч кимга билдирмай чиқиб кетдим. Бу қилиғим уларда шубҳа туғдириши муқаррар эди. Бир ҳисобга менга барибир, нима ўйлашса, ўйлайверишсин. Ўзимга ёққан жойда нонушта қилишга ҳаққим борми, йўқми? Ахир, аввалдан шартлашиб олганмиз-ку, ярим кечагача ўзимга хон, ўзимга бек бўлиб юришим мумкин. Бобошога эса, фақат темирйўлга чиққан пайтлардагина бўйсунаман...

Эҳ, асаб... мени гоҳ уёққа, гоҳ буёққа ташлайди, худди ҳозиргидай, билинтирмасдан нафрат тўплана бошлайди, кейин қўйиб юборади ва унинг ўрнига шунақа лаззатли ҳаловат туйғулари келадики... Мана, рўпарамдан Қорахон келяпти. Савдогар зотидан ниҳоятда безганимдан, агар изимни пойлаб юргандек кўринса эди, бундан бир дақиқа олдин унинг устига тўппа-тўғри мушт дўлайиб боришдан ҳам тоймас эдим. Ҳозир бўлса, унга жилмайиб қарадим, ҳатто қўл силкиб қўйдим. У узоқдан, нонуштага ул-бул сотиб олиш учун кетаётганини, шериклар дастурхонга мени ҳам таклиф қилишаётганини имо-ишора билан тушунтирди. Мен миннатдорлик билдириб, бош қимирлатдим. Оёғига башанг сариқ этик кийган Қорахон катта-катта қадам ташлаб мўъжазгина оқ бино ёнидан ўтиб бораётган эди, шу пайт дераза ойнасини чертиб уни чақириб қолишди. Қорахоннинг юзи бўзарди, қадами сустлашди, мен томон бир безовта нигоҳ ташлаб олиб, уйчага қараб юрди. Қорахон ичкарига кириб кетгунча орқасидан қараб турдим, ичкаридагиларнинг ҳокимона чорлашига қараганда бирор кўнгилсиз воқеа рўй берган эди. Ҳа, эсимга тушди, ахир бу уйчада соқчи ўтирадику, ташқарини кузати-иб... Оббо, занғар-эй, Қорахоннинг айбдорлигига олдиндан ишончи комилдек, деразани бамайлихотир тикирлатди-я, ҳатто ташқари чиқишни ҳам эп кўрмади.

Бизда бир нарса аввалдан келишиб қўйилган: мабодо кимдир қўлга тушиб қолгудек бўлса, бундан дарҳол Бобошони хабардор қилишимиз, шеригимизни мусибатга ёлғиз ташлаб кетмаслигимиз керак. Лекин ҳозир мен Қорахонни чинданам қўлга олишдими ё чой ичгиси келиб соқчи уни қайноқ сувга юбориш ниятида чақирдим — аниқ билмасдим.

Пусиб, бинонинг тагига келдим... мелисанинг қовоғи солиқ, у рўпарасидаги Қорахонга тикилиб ўтирар, дераза яқинида эса профессор Шайхов тик турар эди. Шайховни кўриб хурсанд бўлиб кетдим. Ўзим ҳам хонага ҳовлиқиб кирибман, ваҳоланки мелисалар билан гаплашганда одам сал босиқ бўлгани тузукмиди... Остонадан ўтганимдан кейингина ўзимни қўлга элдим.

— Ассалому алайкум, Шайхов домла! — деб гўё бу ерга фақат сўрашиш учунгина киргандек, дарров унга қўл чўздим. — Кечаги гурунгимиз зўр бўлди-да! Шундан кейин менда яна бир қанча янги фикрлар... — даярканман кўзларимни профессордан узмай, соқчи би-

лан ҳам, Қорахон билан ҳам бепарво қўл бериб кўришиб чиқдим.— Биз сиз билан гаплашган ҳиссий оламнинг қаердадир... Кечирасиз?!— Айтмоқчи бўлган асосий гапим энди эсимга тушгандек, юзимга ажабланган тус бердим.— Бу нозик маҳкамада саҳари мардондан нима қилиб турибсиз? Ўғри урмадим, ишқилиб? Ё саҳродаги одамларингизга бирор кор-ҳол...

Шайхов сўзларимдан таъсирланиб кетиб, қўл силкиди:

— Нималар деяпсиз худо асрасин! Бекорчиликдан дуч келган тешикка бош суқиб юрибмиз-да энди... Кеча, масалан, шу ерлик дорихона мудирини билан чойхўрлик қилган эдим. Самимий одам... Кейин, сув ҳайдаб берадиган минора бор-ку, ўшанинг назоратчисиникида бўлдим. Хуллас, кўнглини овути-иб юрибман.

Суҳбатга соқчи аралашди, шу дамгача у Шайхов иккаламиз қилаётган пойинтар-сойинтар гапларни ҳурмат билан тинглаб ўтирган эди.

— Мен у одам билан ҳатто бир дастурхонда ўтиришга ор қиламан,— деди у.— Ғирт саводсиз...

— Йўқ, гап унда эмас...— Профессор аввалига соқчини астойдил фикридан қайтармоқчи бўлиб кўрди, лекин қараса бефойда. ҳорғин қўл силтади.— Раҳмат, кейинги сафар...— дедию мени дўстона қучоқлаб, ташқарига судради. Мен Қорахоннинг кўнглини кўтариб қўйиш учун ортимга ўгирилиб, маъноли кўз қисиб қўйдим-да, соқчин билан хайр-маъзурни ҳам насия қилиб чиқиб кетдим.

Шайхов билан кўчада ҳангомани қуюқ қилиб, шошилмай борар эдик. Гап орасида Шайхов бугун яна қаергадир кириб ўтиши кераклигини айтиб қолди...

— Ҳаҳ, оти нимайди... Шифобахш гиёҳларни сотиб оладиганлар бор-ку?— Шайхов сўз тополмай хижолатда эди.

— Шифобахш гиёҳлар, дейсизми?— дея ҳайрон бўлдим мен. Чамаси, ортиқча урғу бериб юбордим. Профессор синчковроқ бўлганида, одамга қушлар кўзи билан боқмаганида, ҳаяжонимни пайқаб олиши қийин эмасди. Начора, жуфт қанотлиларнинг руҳий дунёси икки оёқлиларга тўғри келмайди.

— Соқчи шубҳаланган ҳалиги йигит... деразани чертиб чақириб олди-ку, ўша бола киссасидан чиқарган қоғозни кўриб, ёдимга...

— Уни пункт мудирини десалар керак,— дея тахмин қилган бўлдим.

Шайхов гапимни оғзимдан олиб, хитоб қилди:

— Ахир, сиз ҳам гиёҳ йиғувчисиз-ку?! Ҳалиги йигит ошнангизмиди? Нега унда аралашмадингиз, соқчига тушунтирмадингиз?— Шайхов ҳозир менга таъна қилаётгани ҳам, шубҳа билан қараётгани ҳам йўқ, шунчаки, калаванинг учи тўғри келиб қолганидан бола-ларча ҳайратга тушаётган эди, холос.

— Нима қиламан аралашиб? Қўлида ҳужжати... ишончли ҳужжати бўлса. Балки ҳужжатини ўқиб кўриб, соқчи уни аллақачон қўйиб юборгандир,— дедим ўзимни бепарвороқ тутиб.

Профессор эса борган сари қизишарди:

— Қўйиб юбормаган бўлса-чи?— Кўнглимдан, Шайхов эрмак топилганига хурсанд бўляпти, деган ўй ўтди.— Биласизми, соқчи менга қув, туллак одамдек туюлди, оғайнингиз сал қия қараса ёки оғиздан ножўя гап чиқиб кетса... Менингча, қайтиб бориб, хабар олиш керак, лозим бўлса, ҳурматим бор, ёрдам қилишим мумкин.

Шайхов ўзини ўтга-чўққа урадиган, доим ҳаяжонли воқеалар гирдобиди яшашни хуш кўрадиган, керак бўлса, бундай гирдобни ўзлари яратиб оладиган ва шундан завқланадиган одамлар тоифасидан эди, бир-биримиз билан дарров тил топишиб қолганимиз ҳам бежиз эмас-да.

— Э, йўқ, домла, бу сиз ўйлаганчалик хавфли эмас,— дедим. Энди кўриб, Шайховдан тезроқ қутулиш пайига тушиб қолган эдим, чунки дўконнинг очилганини, пештахтага қатиқ тўла шишалар терилганини кўрдим-да.— Раҳмат, домла! Мабодо ёрдамингиз керак бўлса, ўзим айтаман.— Шундай деб андишани ҳам йиғиштириб қўйиб, биринчи бўлиб қўл чўздим. Сўнг ичимда профессорни сўка-сўка, ниҳоятда қорним очиб кетганини ҳис қилиб, дўкон томонга шошилдим.

Дўконга келдим худди бир кўтаришда ичиб юборадигандек, шоша-пиша асал солинган шишани ушладим. Савия сочларини тўғрилайётган экан, мени кўриб, хиёл жилмайиб қўйди. Ана бу бошқа гап! Демак, у ҳам фаришта эмас, ўзимизга ўхшаган одам. Чамаси менинг пойинтар-сойинтар хатти-ҳаракатларим, далиғулилим унга ёқиб қолган эди.

— Кечаги асал жуда ширин экан,— дея гап қотдим уялинқираб, уялган сарим эзмароқ, шилқимроқ бўлиб қолаётган эдим.— Лекин асалариникига қараганда си-

гирнинг неъматини яхши-ку, ахир? Сизга-чи, Савия... ис-мингиз шундаймиди?

У менинг секин қатиқ ичишимга меҳрибонлик ва қизиқиш билан қараб турарди, мен эса ўйлардим: ҳеч қанча вақт ўтмай... мана, минглаб келиб-кетувчи орасидан мени пайқади. Бундан шундай руҳим кўтарилди...

— Ўзингиз сўрасангиз ҳам бўларди-ку,— деди Савия секин.— Анави ёш бола... Энди гап-сўз кўпаяди...

— Яқинингизга ҳам йўлатмадингиз-ку, важоҳатингизни кўриб, сал бўлмаса, ичаётган қатигим томоғимга тиқилиб қолаёзди.— дедим кечаги муомаласига ишора қилиб. Айни пайтда суюниб кетдим: демак, гап-сўз бўлишдан қочади, бу — яхшилик аломати, мен тўғримида ўйлаганда бу ёғини ҳам ҳисобга олиб қўйган экан-да.

— Нима қилишим керак эди бўлмаса?— деди Савия гапларимга ажаблангандай.— Шаҳарчамиз кичкина... олдимга келувчилар кўп... Мана ҳозир сиз бу ерда иккинчи марта турибсиз, рўпарадаги уйдагилар эса узоқ туриб қолганингизни дарров пайқашади.

— Рўпарадаги уй? Меҳмонхонадагиларми? Хотиржам бўлинг, у ерда ўзимнинг ошналарим туради.

— Э, ҳали сизларми гиёҳ йиғувчилар?— дея ишонқирамай сўради Савия шишаларни икки қатор қилиб терар экан.

— Нима, ўхшамаймизми?

Хуллас, мазали-мазасиз сўзларни ямаб-ясқаб, бугун кечаси уни кузатиб қўйиш ниятим борлигини айтдим.

Савия билан хайрлашиб, яна сайримни давом эттирдим. Бу гал меҳмонхонадан узоқроқ юрдим. Савдогарлардан бирортасига йўлиқишга ҳеч тоқатим йўқ, турқ-тароватларининг ўзиёқ кайфиятимни бир пул қилиши мумкин. Э худо, ишқилиб сабр-қаноат бер, акс ҳолда, кечгача дош беришим қийин. Оёқларим ўз ўзидан Савиянинг уйига тортиб кетаверади, ана унда, ишнинг пачаваси чиқди, деяверинг. Ўзи одатим шунақа... аёл кишининг менга мойиллигини сезиб қолсам — тамом, аввалига эс-ҳушимни йўқотиб қўяман. Айниқса, таниш-билишлар орасида, ўзимнинг шаҳримда ёки Бухорода шундай бўлади. Нотаниш жойларда эса, бошқача ҳолат юз беради: ҳал қилувчи учрашув ҳамда рози дил айтишувдан олдин доим атрофни яхшилаб кузатиб чиққим келади. Ахир, лоақал ўша жу-

вон билан юрадиган битта кўчани билиб олишим керак-да; кўчанинг адоғи қаерда, унда қанақа уйлар бор? Бордию омадим юришмай қолса, ёлғизликда адашиб юрмасдан осонгина йўл топиб олишим учун ҳам шуларни билишим керак. Қисқаси, эҳтиёткорлик нуқул ўзининг борлигидан дарак бериб турарди.

Ҳозир темир йўлга чиқишга, уни ёқалаб шаҳарчанинг нариги четига боришга аҳд қилдим, бу ерга ўзимни кўниктиришим керак, бунинг устига, кечаги бола Савия темир йўл ёқасидаги уйлардан бирида туришини айтган эди. Қолаверса, кеча тунда ўтган жойларимизни кун ёруғида кўргим келди. Бу ерда кечакундуз тўлиқ яшаганимнинг ўзи Савия билан дадилроқ гаплашишимга сал бўлса ҳам ёрдам беради.

Темирйўлни яқин дейишди, шундоқ қайрилиб қумлоқдан ўтилса бас, деб тушунтиришди. Қадамимни тезлаштирдим. Қумлоққа етганимда эса... аламимдан бўралаб сўкиниб юбордим, орқага қайтиб кетишимга сал қолди: фалокат босиб, савдогар ошналаримиздан бирига йўлиқиб қолсам бўладими! Осмондан тушдим, ердан чиқдим — билолмай қолдим. Яхшиям бу одам тил-забони йўқ, мўмин-қобил Норбой экан, қумлоқда тимирскиланиб, майда қадам ташлаб келарди; бир қўлида шиша идиш, иккинчисида — йўғонлиги чинчалоқдай сим, симни ерга нуқиб, чаққонлик билан тошми, кесакми ҳар хил балон баттарларни ағдариб кўради, нимадир ахтаради. Ё тавба, жинни-пинни бўлганми бу... Нима бўлганда ҳам, бежавотир одам, ундан ҳадиксирашнинг ҳожати йўқ. Ўзимни босиб олиб, ёнига келдим.

Мени кўриб Норбой ажабланмади. Келишимни аввалдан билгандай хурсанд бўлиб кетди, қўлидаги идишни юқори кўтариб, ичидагиларни кўз-кўз қилди. Идишда думларини гажак қилиб, бир-бирига чирмашиб ётган тўртта тўқ жигаррангдаги чаён бор эди. Бадамим вижирлаб, додлаб юбордим, чаёндан кўрқиш менга она мерос. Гиламимиз тагидан чаён чиқиб қолган пайтларда онам ваҳимага тушиб дод-вой кўтарар эди.

— Нима қиласан бу газандаларни?— деб сўрадим Норбойдан. Афтидан, бу заҳарли газандалар мени қаттиқ кўрқитиб юборганидан у хурсанд эди. Ўзича тушуниб бўлмайдиган имо-ишоралар билан ғалати товушлар чиқарар, кулар, дикир-дикир ўйноқлаб сакрар, чамаси, бу иши ўзига нашъа қилаётган эди.

«Чаёнлар унинг жону дили...» деган ўй ўтди кўнг-

лимдан. Кейин лабимнинг қимирлашидан билиб олсин деган мақсадда дона-дона қилиб:

— Нима ҳам дердик, менга ўзи ғалати-ғалати қилиқли одамлар ёқади. Улар ҳам ичига ўткир ҳидли нарса қўшилган хонаки ҳасипдай гап-да,— дедим. Норбой ҳеч балони тушунмаган бўлса ҳам, уялинқираб бош силкиб қўйди. Бу ўхшатишим ўзимга ҳам ёқинқирамади, энди сал маънили, баландпарвоз фикр айтгим келди:— Булар унча-мунча чиғаноқлардан эмас, нақ инжули...

Норбой гапларимга тушунмаётган бўлса-да, одоб юзасидангина қулоқ солиб турарди, шунда мен анчадан бери ўзимни қийнаб келаётган, одамда қарши-фикр уйғотмайдиган, ўзгаларнинг лойқаланган шубҳаларига булғамай табаррук бир нарса сифатида қалбда эъзозлаб келган дардларимдан баъзиларини айтмоқчи бўлдим.

— Ҳаҳ одам-а, чаён тутиб нега энди ёш боладай шодланасан? Нега энди профессор Шайхов Чашмада зир югуриб, ўзига ташвиш орттириб юрибди? Нима, бундай ташвишларсиз қизиқарли ҳаёт кечириб бўлмайдими?! Узим-чи? Қаёққа боряпман, нима қиламан?! Демак, бизга яна нимадир етишмайди.— Мен ўзимнинг муқаддас туйғуларимни Норбойга ана шу тарзифода қилдим. У эса ўзини батамом йўқотиб, қўлидаги сим хивични ҳавода бесабр ўйнатар, иложи борича мен билан тезроқ хайрлашгиси келиб турар эди. Баҳлашмаслигини билганим учун ҳам бу гапларни унга айтдим, унга гапирдинг нимаю мусичага гапирдинг нима — бир гўр эмасми!

Гоҳо мен аллақачон ҳаётнинг маънисига етгандай бўламан, янги-янги ўй-фикрлардан бошим ғовлаб кетаётгандек туюлади. Эҳтимол, умр давомида нималарни кўрган, эшитган, сезган, билган бўлсам, бир кун бориб ҳаммаси битта қатъий фикр бўлиб бирлашару кўрган-эшитганларимнинг барини ҳар сафар ўша фикр, яъни мантиқ қувисида пишириб, қаймоғини ажратиб олишим мумкин бўлар! Муқаддас бу фикр эса туганмас, адоғи йўқ...

Мени ҳам босди, лекин Норбойга ҳам, ўзимга ҳам қуруқ насиҳатгўй бўлиб кўринмаслик учун, атрофга алангладим, ичимдан чуқур хўрсиниқ отилиб чиқди.

— Зўр жойларда туғилган экансан, Норбой. Менга ёқди. Демак, сен бизни кузатиб қўйиб, шу билан бу

ишларни ташлар экансан-да, а? Ақлинг бор экан, бола...— Шундай дея йўлимда давом этдим, сўнг ортидан қичқирдим:— Бобошога менинг айланиб юргангани айтиб қўй, хўпми! Бугун кечаси чиқишимиз ҳам эсимда турибди,— дея кўзимни қисиб қўйдим.

Нима деганимни Норбой тушунди, итоатгўйларча бошини силкитди. У яна бошқа нарсани ҳам — бепоен сахро яқинидаги тепаликлар пойига жойлашган бу овлоқ юртини севгани учун уни мақтаб қўйганимни ҳам тушунди. Худди шу ерлик аёлга нисбатан туғилган ишқибозчилигим мени оқибатини ўйламайдиган жиддий одам қилиб қўйди-да.

Ниҳоят, темир изларга етиб келдим: ўнг тараф бир қатор кетган уйлар, чап томон — жарлик. Ерни туртиб чиқиб, аллақачон бош кўтарган майсалар ҳали жонсиз, рангсиз... Теварак-атрофни — бу уйлару уларнинг орқасидаги далаларни, ўнг тарафдаги нишабликларни кўриб чиққанымдан сўнггина кўнглим жойига тушиб, дам олиш учун майсалар устига чўкдим. «Демак, Савиянинг деразасидан тўппа-тўғри даштга тушса бўларкан», деб хаёлимдан ўтказдим. Шу пайт яна бир янгиликдан танг қолдим: ҳув пастликда биз тунда четанараваларни ҳайдаб келган, анча тепамиздан эса юк поезди ўтган кечаги чуқурликни кўриб қолдим. Эҳ-ҳе, биз пастдан роса айланиб келган эканмиз-ку! Агар Норбой чаён овлаб юрган ердан кесиб чиқилса, йўл яқин экан, бирига қўшилмайдиган икки йўлнинг бошидек. Хуллас, бу ерда мен ҳеч нарсани англамадим, маконни бутун олам билан бирликда яратилган деб ҳис қилмадим, ичимда ҳаммаси келиб бирлашиши учун балки манави сирпанчиқ, тик сўқмоқдан чуқурликка тушишим ва кечаги ўзим ҳайдаган отнинг ҳали қуриб улгурмаган изига қадам босишим керакдир?

Шу алпозда наридан-бери меҳмонхонага етиб келдим-да, ўзимни каравотга ташладим, вужудимда уйқунинг беқиёс ҳузур-ҳаловатини, оромини ҳис этдим.

Ажабо, уйғониб дастлаб хаёлимга: «Савиянинг деразасидан — тўппа-тўғри даштга!» деган гап келди. На Бобошони эсладим, на соат неча бўлганини. Анчадан бери мени кўрмаган ва бундан эҳтимол жаҳли чиқаётган шерикларнинг кўнглини тинчитиб қўйиш ўрнига, келибоқ, куппа-кундузи донг қотиб қолибман, соддадиллик ва эҳтиётсизлик қилибман, уйқумнинг безовта бўлгани ҳам эҳтимол шундандир.

Бу қочиш туйғуси, қандайдир хавф сезгиси мени

бошқараётган бўлса керак, йўлакка чиқиб Бобошонинг эшигини очиш ўрнига бошимни деразадан чиқардим ва кўчада ҳеч кимнинг йўқлигини кўриб, ўзимни пастга ташладиму девор ёқалаганча, оёқ учида югуриб кетдим.

Шом қорайган, учрашув вақти бўлган эди...

«Йўқ, мени қўрқув эмас, Савиянинг олдига боришим зарур бўлган вақт сезгиси уйғотиб юборди», деб ўйладим ўзимга-ўзим таскин бериш учун. Сўнгра ҳеч кимга сездирмай, аввалдан келишиб қўйганимиз чакалакзор томонга бурилдим.

Ўзим бир панада турибману, икки кўзим йўлда... ҳозир Савия лип этиб чиқиб бурчакдан қайрилади-да, мен туйқус олдига бориб қўлидан маҳкам ушлаб оламан, шунда у қичқириб юборади... Болалик-да, болалик.

Узоқ кутдим, охири келмаслигига ишонч ҳосил қилиб, истехзоли қиёфага кирдим ва азбаройи ўзимни хижолатпазликдан чиқазиш учун ҳам илжая бошладим. Хафа бўлишнинг ҳожати йўқ деб юпатардим ўзимни. Биринчи марта лақиллатишаётгани йўқ-ку. Бу ишларнинг бари бемаъни, лекин начора, кўникиш керак. Ҳар ким қўлидан келганини қилади-да. Мана, масалан: сен савдогарларга илашиб қалтис бир «ўйин» ўйлаб топдинг, жувон эса ўзининг бу ёқимли ҳазилини... Нима қипти, қўпол шилқимлик қилган бир шаҳарликнинг адабини бериб қўйди, холос. Ҳозир у уйда ўтириб, менинг шармандали аҳволимни кўз олдига келтирганча, устимдан кўлаётган бўлса керак...

Қатиқфурушга суйкалиб юргандан кўра, менинг ёшимдаги одам учун Шайховга ўхшаган бамаъни киши билан қушлар тўғрисида ҳангома қилиш фойдалироқ эмасмиди, деб ўйладим, ҳар ҳолда одам ўз обрўсини билгани маъқул. Шу туфайли оқшомнинг қолган қисмини Шайхов билан ўтказмоқчи бўлдим. Ҳа, майли... Бугун «юк» қўлимизга тегади, ҳайё-ҳув деб Чашмани тарк қиламиз, бу ердан изим ўчади... гўёки мен ҳеч қачон Чашмага келмагандек, Савия эса фақат алаҳлагандек, мени тушида кўргандек бўлади-қолади.

Омадим юришмаганидан шундай ғуссага ботдимки... ҳеч кутилмаганда, кундузи мен сайр қилган темир йўл томондан Савия келиб қолди, бундан қувониб кетдим, уни ўйлаб кезган жойларимда Савия ҳам менинг хаёлим билан юргандек туюлди.

— Ўғлимни бувисиникига ташлаб келяпман,— деди

Савия. Худди иккаламиз олдиндан шунга келишиб қўйгандек бир маънода гапиргани менга ёқиб тушди.

Кийимини алмаштирган, ялтироқ қўйлақда янада очилиб кетган эди. Кутилмаганда келиши, камига бундай кўриниши мени довдиратиб қўйди, дабдурустан гап бошлашга ийманиб, ёнида ўзимни ноқулай сеза бошладим. Лекин ҳозир индамаслик ҳам ноқулай.

— Э-ҳа, ўғлингизни эркалатадиган бувисникигами?— деб сўрадим. Сўлгин жилмаярканман, бу қадар асабийлашаётганимга ўзимдан нафратланиб кетдим.

— Ҳа. Шуниям биласиз-ку,— деди Савия. Хайриятки, у мендан бачкана сўзларни айтиб эркалашимни талаб қилмаётган эди, бундай эркалашларнинг унга дахли йўқдек, чамаси, ёнма-ён юришимизнинг ўзи Савияга кифоядек эди.

Савиянинг бундаин ювошлилиги мени руҳлантириб юборди.

— Бу ерда борадиган жой ҳам йўқ экан... қараб чиққанман...

— Ҳа, одамлар девордан мўралаяпти...

— Ҳозир сиз бўлакчасиз... менга ёқяпсиз,— дедим ҳайратланиб. Камгап бўлиб қолган, ақл-идрокини йиғиб, бу оқшом ўзи ўйлагандек ўтишини кутаётган эди. Бунақа қилиқ менга таниш: ўзаро кўнгил яқинлигига эришмоқ учун бизга жуда кам вақт берилган, деб ўйлайдиган аёл... Эҳтимол, Савиянинг режалилиги бора-сидаги ўйларим хатодир, лекин таваккал қилиб кўрсам ҳам ёмон бўлмасди.

— Совуқ тушиб қолдим,— дедим этимни жунжиктириб.— Гап ҳам қовушмайди... Меҳмонхонага таклиф қилишим мумкин-у...

— Йўғ-э, у ерга бормайман!— Савиянинг дармони қуригандек бўлди, чамаси менинг дангаллигим, очиқлигим унга ёқиб қолган эди.

— Унда... Сиз таклиф этарсиз? Ё ҳалиги...— Ишнинг пачавасини чиқазиб қўйишдан қўрқиб, дарҳол ўзимни қўлга олдим. Шошқалоқлигим қурсин-да.

Гапни охирига етказмасдан ҳадеб узиб қўявершим, аллақандай қувлик қилаётганим, бўлар-бўлмас гапдонлигим; пинҳона бир нималарга ишора қилишим Савиянинг гашига тегдими, ниҳоят гапимни кесиб қўйди:

— Шўрлик, шунчалик совуқ қотган бўлсангиз, юринг, иссиқ чой қилиб берай,— деди у.

Таниш кўчалардан унинг уйи томон борар эканмиз, ишим нима учун ҳеч қаршиликсиз, жуда силлиқ кетяпти, деб ўйлар эдим. Хотин-қизларнинг кўнглини овлашдаги ҳар хил ўйинлар ёқади менга, бордию буларсиз осонликча эришилса, ўзимни омадли ҳис қилмайман. Эҳтимол, Савия мени аёлларга мулозаматда юлдузни бенарвон урадиган, устаси фаранг ва ниятидан қайтариб бўлмайдиган деб ҳисоблаб ўзининг тажрибасиз, тўпори кўриниб қолишидан қўрқаётгандир. Эҳтимол, илгари ҳам менга ўхшаган пойтахтлик иккиюзламачи олифталардан бирортаси билан муомалада бўлгану ҳеч бир ортиқча гап-сўзсиз, олдиндан ўйлаб қўйилгандай иш тутишга аҳд қилгандир. Ё бунақа эмасмикан?

Балки шаштим пастлигини, уни кутаётган пайтимда менга нимадир бўлганини у сезгирлик билан илғаб қолгандир... Боя чакалакзорда худди Сабоҳ орқамдан пойлаб юргандек бўлди — дарахтлар орқасидан кимдир лип этиб ўтди. Бу ҳол менга таъсир қилмаслиги мумкин эмас, ахир... Савия унақа елим эмаслиги учун ундан миннатдор эдим, менга у худди шуниси ўта силлиқ, ўта тиниқ, ёқимли ҳис уйғотадиган чеҳраси билан ёқар эди.

Ёмони шуки, ишқ-муҳаббатда ҳам худди савдо-сотикдагидек тасаввурга берилиб кетаман, хаёл аввалига мени бор эҳтироси билан ўз комига тортади ва мен то бутунлай ролга кириб олгунимча дунёни унутаман... Кундузи бу учрашувни кутиб шундай ширин хаёлга чўмдимки, унинг уйини сиртдан кўришнинг ўзи менга кифоя қилди ва мен хаёлан ичкарига кирдим, у ердаги ҳамма нарса, ҳар бир сирли бурчак менга ёқиб қолди.

Ҳозир эса, ҳали Савиянинг уйига кириб, мўъжазгина хонага ўтириб, атрофга қараб улгурмасимдан бутун руҳим билан унинг — ёлғиз аёлнинг борлиғига кириб бордим ва бирдан ҳафсалам пир бўлди-қолди. Бу ерда ҳамма нарса — стол ҳам, жавон ҳам оғир, шинам, ертўла ё чердак ҳидига ўхшаш ширин ва тузланган нарсаларнинг иси тутган эди, лекин бу ерда энг асосийси севгининг қадрига етадиган ва ўзини табиий ҳамда ишончли ҳис қиладиган аёл атрофидаги мухитнинг зўрға илғанадиган руҳи йўқ эди.

Ҳаммаси текис, тоза, худди олдиндан ҳар қандай бегона руҳдан тозалаб, Савияни — ёши ҳам бир жойга бориб қолган, лекин содда ва йтоатғўй, умр бўйи ях-

ши хотин бўлишга рози аёлни нозиктаъб бева кишига турмушга чиқишга тайёрлашгандай эди.

«Аччиқ чой ичишдан нари ўтилмайди-ёв,— деб ўйладим ҳеч бир афсус-надоматсиз.— Кейин ёлғизликда уйқуни уриш учун меҳмонхонага қараб туёқни шиқиллатишга тўғри келади...»

Айтганимдай, у ошхонадан худди официант аёлларга ўхшаб, қўлида патнис, озода, тантанавор қиёфада чиқиб келди. Кўнглим ғашинди. У чиққанда мен тунда яна четанараваларда йўлга чиқишимиз кераклигини ўйлаб ўтирдим...

— Чой ичамиз, овқат еймиз, ўйланманг,— деди Савия, худди бегона одамни овқатлантириш унга лазлат бағишлайдигандек елиб-югуриб дастурхон ёзаркан. Чеҳрасини кўриб, кайфияти менга ҳам юқди, кулдим:

— Уйланганим йўқ,— дедим ва ҳали ҳам оғзимни йиғиштиролмай, унга қўл чўздим: шунчаки, ҳеч бир мақсадсиз. Ва ҳаммаси тезда содир бўлди: биз ўзимизга келолмай қолдик, шекилли — у бир лаҳзага диванга, ёнимга ўтирди-да, пинжимга кирди... ўпдим.

Ва у энди аллақачон эшик олдида турар, уялганча қўл силкиб:

— Бўпти, бўпти, овқатланасизми, йўқми ўзи?— дер эди.

Бир лаҳза пинжимга кирганидаёқ олам-олам меҳр, айни чоқда, худди ўзини менга чоғлашга, кўниктиришга интиляпти-ю, бир маромли ва хотиржам табиатидаги нимадир бунга қаршилиқ қилаётгандай бир асабийлик бор эди, шунинг учун ҳам у мени лаби куйгандек тез ўпиб қўйди.

Бу гапларни бунчалик батафсил ёзишимнинг кераги йўқдир балки. Негаки уни ҳам, ўзимни ҳам оқламоқчимасман. Кимнинг олдидаям оқлардим? Қўшним К.нинг олдидами? У сурбетнинг истехзоли. нигоҳларини ҳали-ҳамон унутолмайман, изимдан пойлаб юргандай бўлаверади...

«Ана, қари бўйдоққа бўй етган қиз.— дея ўйлай бошладим Савия бир иш билан яна ошхонада юрганда.— Қизиқ, у билан муносабатимиз узоқ... Гоҳ пастлаб, гоҳ юқорилаб. Унинг ўзи ҳам ўзгариб турарканку».

Савия дастурхон тузаб бўлгач, уни яна бағримга тортдим, лекин энди у ўзини совуқ тутиб, қаршилиқ кўрсатди, нимагадир жаҳл қилди. Тинчим бузилди: ов-

қатга ҳам қиё боқмай, уёқдан-буёққа юра бошладим, нима дейишимни билмайман, ўзимни чалғитиш, қўлга олиш учун беўхшов қуламан.

Савия ажаб важоҳат билан гўшт тўғрар экан, чамаси, ҳали элбурутдан туйғуларига эрк бериб юборгани, ўзини тутолмай қолгани учун афсус чекар эди.

— Ҳа, вақтида овқатланиб олиш керак,— дедим бориб Савиянинг рўпарасига ўтирар эканман. Бу гап сал ёмон, таҳқиромуз эшитилди шекилли, бирдан ўзгарди, менга нафрат билан қаради.

— Яна қўполлик қилсангиз, ҳайдаб юбораман,— деди у паст овозда, кейин елкалари учиб анчагача жим қолди. Мен осий банда, унинг йиғлаб юборишини туш кўрибманми, ҳамон сурбетлик билан чайналар эдим.

— Ие, сизга нима бўлди, Савия?— дедим ажабланиб. — Мени кечиринг...

Ажаб синоат, ўзим кўнглини овлаётган аёл йиғласа, бўғилиб кетаман, эс-ҳушимни йўқотиб қўяман, ўзим ҳам аянчли, мунгли бўлиб қоламан, назаримда, фақат қўшилишиб йиғлашгина ўртадаги ноқулайликни бартараф этадигандек туюлади.

— Кечиринг, — дея ўтиндим яна.— Айб мендан ўтди.

У ҳозиргина ўзи тишлаган олма билан юзидаги кўзёш томчиларини артишга уринаркан, бошини кўтариб менга узоқ тикилиб қолди, нигоҳи яна илгаригидек хотиржам, юзида хижолатпазликдан асар ҳам йўқ эди.

Менда яна боя диванда ўтирган пайтимдаги кайфият пайдо бўлди, яна очилиб бораётган Савия тинчимни ўғирлади-қўйди, назаримда, у ҳозир гўё менга қараб иштилади, фақат биринчи бўлиб мен...

— Доим кўзёшингизни олмага артасизми?— деб сўрадим.

Бу қанақа ҳазил бўлди — худо биладн, лекин Савия кула-кула, олмани уйнинг бир бурчагига иргитиб юборди: мен уни бағримга тортдим, аъзойи бадани бўшашди.

Тун яримлашга яқин эса, худди алланима чаққандек ўрнимдан сапчиб турдим: қоронғида қаерга оёқ қўйишимни билмай гарангсиз, яна каравот қиррасига чўкдим, Савия эса уйқу аралаш қўлимдан ушлаб олган, бир соатга қаёққа гумдон бўлишим кераклигини ҳеч тушунмас эди. Мен ҳамхонамга калитни бериб қў-

Йиш эсимдан чиқиб қолибди, шуни ташлайману қайтаман, деб қасам ичиб, шоша-пиша кийина бошладим. Савия чироқни ёқишга қўймади, деразада тўлин ой нурланиб турарди. Беихтиёр ёдимга тушди. Шивирладим:

Ана, ой ҳам тўлишиб қолди,
Имлашлари хумор-хуморли —
Хилват гўшаларга чорлайди бизни...

— Келгунингизча... ухлаб қоламан,— деди Савия мудраганча чўзилиб мени ўпиб қўяркан, кейин нимадандир безовта бўлгандай шартта туриб ўтириб олди.— Боринг, Охун ака, бораверинг! Ахир, сиз ҳам алдашингиз керак-ку...

— Қайтиб келаман,— деб ёлвордим, алдоқчилигимни юзимга солиб нима демоқчи эканини ўйлаб ҳам ўтирмай.— Утинаман сиздан, наҳот шу билан ҳаммаси тугайди? Мен бунақа бўлишини хоҳламайман.— Гарчи қисқа, ўткинчи ва ошиғич бир меҳр билан бўлса ҳам, Савияни севиб қолган эдим, анчадан бери аёл зотидан бундай баҳра олмаган эдим, шунинг учун ҳам бу гапларни чин дилдан айтдим.

Хуллас, Савия рози бўлди, мен орқа-олдимга қарамасдан, тўппа-тўғри чиқиб кетдим. Тавба, ҳар дамги ҳушёрлигим қаёқда қолди? Мен ҳеч нарсадан тап тортмас даражада дадил эдим, ҳали тилимнинг учидан аёл бўсасининг лаззати кетмаганди. Темирўлдан ўтиб, жар ёқалаб юрдим. Поезд ўтмасдан олдин бозорчи ошналарим олдига етиб боролармиканман? Мен ҳозир шундай дадил, шундай қўрқмас эдимки, Бобошони ҳам, уларнинг мени қочиб кетди деб ўйлаб тун бўйи ахтариб чиққан бўлишлари мумкинлигини ҳам ўйламас эдим. Шубҳаланавериб, айниқса, Сабоҳ икки букилиб қолгандир.

Ҳозир мен тепаликдан, ой ёруғида кумуш ёллари ялтиллаб турган, боши — бургут, танаси — арслон, думи — балиқ бўлган махлуқ қиёфасида кўринаманда, ҳаммасини ёқа ушлатиб қўяман. Тобе этилган аёлни кигиз ўтовда қолдириб, ўзи чўлу биёбонга чиқиб келган толеи баланд ботир йигит аждодларимиз кўзига ҳозирги менинг қиёфамда кўринган бўлса ажаб эмас.

Бу манзарани, бу сирли пайдо бўлишни фаҳми

калта тижорат аҳли қадрлармиди? Фақат Бобошогина тунги саргузаштларимни сезади, тиржайиб, эркакларча елкамга қоқиб қўяди. Ишратпараст Довуд бўлса, иршайиб ўсмоқчилашга тушади: ким у? Қанақа?

Ё тавба, шў тобда менда пайдо бўлган қобилият ҳатто кўршапалакда ҳам йўқ — тик сўқмоқдан қоқилмай-суқилмай зинғиллаб пастга эниб борардим. Ваҳоланки, кундузи жарликнинг чуқурлигини кўриб, капалагим учган эди!

«Кечалари одам боласида ҳам кўршапалакка хос бир савқати табиий уйғонади,— деган фикр хаёлимдан ўтди.— Бу гапни айтиб, бир Шайхоннинг қитиқ патига тегиш керак».

Нишабликнинг ўрталарига борганда сал толиқдим, нафасимни ростлаб олиш учун дуч келган бутани ушлаб, тўхталдим, шу пайт узоқдан от қўйиб келаётган араваларга кўзим тушди. Нима сабабдандир бугун улар ҳаяллаб қолган, кечагидан кеч йўлга чиқишган эди. Мени роса кутишган, чамаси.

Хурсанд бўлиб кетдим: тезроқ тушиб, рўпарада қўл кўтариб чиқиб, отларини бир ҳуркитиш керак. Ушанда гуноҳларим хаспўшланади, ҳатто уларни шу ишни деб қачондан бери жарликда тентиб юрибман, дея алдаш ҳам мумкин. Бобошо: «Оббо, афанди-ей», дейди-да, елкамга қоқиб қўяди.

Пастга тушаётиб шуларни ўйладим, баҳона топилгандан кейин тетик тортиб, хурсанд бўлиб кетдим, лекин сал ўтмай, Сабоҳнинг чакалакзорда мени кузатиб юргани... бунинг устига Қорахон... эсимга тушиб, кўнглимга ғашлик чўкди. Оббо, иблис Қорахонни бутунлай унутган эканман, соқчининг олдида қолдирганимча кетибман, Бобошони огоҳлантириб ҳам қўймабман — бунини у кечирмайди...

Шу ўйлар мени шошилишга ундади, от ҳам, чавандоз ҳам ўзим эдим, биринчи бўлиб етиб келдим, кейин оҳиста ғижир-ғижир қилиб аравалар ҳам келиб тўхтади.

Мен темир йўл тарафга қараб турардим. Уларга ўгирилмадим. Савдогарлар мени соқчи деб ўйлади чоғи, аравалардан тушишга шошилишмасди. Тавба, атроф ёп-ёруғ-ку, наҳотки мени танишмади, мен масалан, ҳаммасини узоқдан ҳам таниб турибман, ана, Қорахон... демак, уни соқчи қўйиб юборибди-да... Бари тажанинг, саросимада, афтидан, менинг устимда ёнчил...

лашиб қолишганга ўхшайди. Вақтни бой бергим келмай Бобошо ўтирган арава ёнига келдим.

— Чўчиманглар, бу менман, Бобошо ака,— деб шипшидим.— Оқшомдан бери шу ердан, тепаликларни томоша қилиб юрибман.

Овозимни эшитиб, ҳамма ўзини тапир-тупур аравадан ташлади, яна дарров тунд бўлиб олишди. Бобошонинг қаршилигига қарамай, Сабоҳ билан Қорахон ўзларини тутиб туrolмадилар— қовоқларини осилтириб, устимга бостириб келишди, важоҳатидан иккови ҳам ҳозир мени еб қўйишга тайёр эди.

— Нега буларга айтиб қўймадингиз, ака Охун?!— Қорахон худди мени тепмоқчидай, дарров ёнламасига туриб олди. Бобошо қўлидаги қамчинини ўйнатиб, унга маъноли қаради. Шундай қилмаганида...

Аъзойи баданим жимирлаб тисарилдим, орқадан тушириб қолиши мумкин бўлган Қорахонга эмас, Бобошого қарадим, у киссасидан соатини олиб, «вақт бўлди», деган маънода кўз ташлаб қўйди. Худди шу пайт узоқдан поезднинг тақа-туқ овози келди, ҳамма шоша-пиша ўз араваси ёнига бориб турди.

Мен ҳам юқоридан кўз узмай, ҳаммага ўхшаб кутиб турар, ўзимни бошқалардан кўпроқ ҳаяжонланаётгандек тутар эдим, асли, очигини айтганда, уларнинг оладиган молига ҳам, ўзларига ҳам бепарво эдим. Фикри хаёлим Савияда: ҳозир у, поезд ғилдиракларининг тақа-туқига қулоқ тутганча, мени кутаётгандир...

Ана шу бепарволигим туфайли бўлса керак, поезд ўтиб кетгач, нима ҳодиса рўй берганини дастлаб мен фаҳмладим. Бошқалар эса, кўзига ишонмай гаранг бўлиб қолган эди, Қорахон билан Норбой ҳатто поездга эргашиб, беш-ўн қадам чопди ҳам.

Бобошонинг рангида ранг қолмаган. Мен уни биринчи марта шундай афтодаҳол кўриб турибман.

— Бугун ҳам ишимиз юришмади,— деб шивирлади у, шунинг баробарида атрофдагиларга бир-бир қараб чиқди.— Демак, эртага олиб келишади. Худо ҳаққи, йигитлар, эрта — охири кун! — Бобошо ўзидаги саросимани сездириб қўйганини, аянчли аҳволда қолганини тушунди чоғи, орқасига кескин қайрилиб, аравалар турган жойга қараб юрди. Йўл-йўлакай:— Бугун қайси кун, Сабоҳ?— деб сўради.

Сабоҳ хушламайгина жавоб қилди:

— Ҳозиргина ўзингиз иккинчи кун дедингиз-ку. Ё ўсмоқчилаяписизми, анави «дўстингиз»га ўхшаб...—

Сабоҳ сўзини тугатмади. Мени отишга ўқи йўқ, ҳатто ҳақорат қилаётиб ҳам номимни тилга олгиси келмади!

— Билиб қўйинг, Сабоҳ, сизларни бу ерга уч кунга олиб келганман. Ҳали учинчи кун бошлангани йўқ.— Бобошо кутилмаганда тумшугини чўзиб уни ҳидламоқчи бўлган отга қамчин тушириб қолди.— Қани, судралманглар! Сизга ҳам тегишли, бу, Охун. Туннинг қолганини иссиқ оғушда эмас, биз билан бирга зах, сассиз меҳмонхонада ўтказасиз!— Кейин ҳиммат қилгандек қўшиб қўйди:— Қанақа одамсиз ўзи? Нуқул ўзингизни ўйлайсиз... Бу кетишда менга панд бериб қўясиз...

Қойил! Бобошо бир гап билан ўртадаги хижолатпазликдан қутулди-қўйди, атрофдагилар елкаларини учуриб ҳирингладилар. Худди кутганимдек, Довуд менга тирғалишга тушди, ишқий саргузаштларимдан баъзи «тафсилотлар»ни билмоқчи бўлди, лекин мен турсайиб олдим, то меҳмонхонага етгунча миқ этмадим. Бобошо санчган нинани мени Сабоҳ билан Қорахон санчиши мумкин бўлган найза зарбидан халос этганини ўйлаб борар эдим.

Бобошонинг хонасига киришимиз биланоқ, Қорахон эшикни зичлаб ёнди ва мени қочиб кетади деб ўйлади шекилли, остонада соқчидек туриб олди. Сабоҳ бўлса, тўғридан-тўғри жазаваси қўзиб, қўлини паҳса қилди:

— Менга қаранг, Бобошо,— дея қичқирди у,— манави телбангиз ҳам биз билан баравар ҳақ оладими?!

— Албатта, минг сўм... — деди Бобошо хотиржам овозда. — Сиз ўтиринг, Сабоҳ, у билан ўзим гаплашман.

Қорахонни нима талвасага солди — билмайман, балки Бобошонинг овозидаги хотиржамликдир, балки унинг оғзидан чиққан пул миқдоридир, ҳарқалай, соқчиликни йиғиштириб қўйиб, столга яқин келди:

— Бу кишим қатиқфуруш хотинни бағрига босиб ётсинлар... Тоза ҳаво олиб юрсинлар!.. Йўқ, Бобошо, бунақаси кетмайди! Уни қамаб қўйинг, мана, ўзим пойлоқчилик қиламан!

Бобошо Қорахоннинг сўзини кесиб ўрнидан турди:

— Нимага мелисанинг ишини бизга айтмадингиз?

Бу гапларни эшитиш қанчалик оғир бўлмасин, у лаънатиларни иш-пишлари билан қўшиб сўкиб юборишдан ўзимни зўрға тийиб турар эдим. Бобошо бунга сезди шекилли, унча қисди-бастига олмай, мурасасозлик билан гапирди. Мен ўзимни тутиб олдим.

— Ортиқча шов-шувсиз, ўзим қутқариб олмоқчи бўлган эдим-да,— дедим мен — Шайховдан фойдаланиб... Узингиз айтинг, Қорахон, мелисанинг хонасида ўтирганингизда ўша паррандабоз билан олдингизга кирдикми, йўқми?— Узиям жуда нозик жойидан тутдим, ўйлаб қарасам, барибир устаси фаранг эканман. Кўрамиз, ким кимни лақиллатар экан. Кўрамиз, кимнинг усули қулай — сенлардаги пуч мантиқ билан соғлом фикрми ё мендаги тасаввур қуввати...

— Ҳа, кирган эди,— деди Қорахон нафаси ичига тушиб. Негадир Бобошога эмас, Сабоҳга қараб гапирди, иккаласи мени мулла қилиб қўйиш учун тил бириктирган кўринади.

— Кейин сизни қўйиб юборишди, шундайми?— дея руҳланиб давом этдим мен.— Ҳеч қандай дўқ-пўписасиз, савол-жавобсиз... Ахир, сиз, мана, рўпарамизда ўтирибсиз-ку. Ё бу ерда эмасмисиз, панжаранинг ортида ғамга ботиб ётибсизми?

— Кўриб турибсиз-ку, Охун. Қўйинг энди!— деди Қорахон азбаройи қўрқиб кетганидан минғирлаб.— Эси жойидами ўзи...

— Баъзан соқчининг олдига обрўли шахс билан киришнинг ўзи ҳам кифоя қилади. Беҳуда шов-шув кўтаришдан, ҳаммани безовта қилишдан нима фойда? Масалан, Норбойнинг қўлидан нима келарди — ғўлдирашми? Бордию Сабоҳ орага тушса, қутқариш ўрнига муддатни чўздириб олиши турган гап.— Ниҳоят, мен улардан устун чиққанганимни билиб, кулиб юбордим — Эркинликда юрганингиздан қувонсангиз-чи, Қорахон...

— Бу киши билан профессорнинг орқаларидан мелиса ҳам чиқди, кейин қайтиб кириб, мендан ҳеч нарса сўрамай, бемалол чой ичди, бир қараб қўйиб «Боравринг!» деди.— Қорахон иш осон ҳал бўлганига ҳайрон эди.

— У ердан чиқиб Шайхов меҳмондорчиликка кетди, мен эса хотиржам бўлиб қаттиқ ухлаб қолибман,— дедим ярашиш оҳангида.— Кейин кечқурун кўча айландим, унча-мунча саргузаштлар ҳам бўлди албатта,— Довуднинг ҳадеб тирғилишига бор жавобим шу бўлди! Лекин шунинг ўзиёқ бу қабиҳ одамлар ўртасидаги вазиятни юмшатиш учун етарли эди. Бобошо, қиёфасидан гапларимга ишонганга ўхшаб турарди, ҳар қандай хавф-хатарга вазминлик билан чап бериб кета олишимга эҳтимол яна бир карра қойил қолиб, ҳорғин қўл силкиди:

— Фақат.. берилиб кетманг, Охун,— деб қўйди у. Бироқ бу билан менинг ишқий саргузаштларимни кўзда тутдими ё йўқ ердаги нарсаларни хаёл қилишга бўлган ҳавасимними — тушунолмадим. Лекин шу гап кун бўйи йиғилиб қолган нохушликларга, ўзаро ёвқарашлару ади-бади айтишишларга чек қўйди.

Хонамга кириб, худди биров ўласи қилиб калтаклаб ташлагандай қоронғи бурчакка бориб ўтирдим. Ҳа, бугунча ҳаммаси тинчлик билан ўтди, лекин ўйиндан ўт чиқди бўлмаслиги учун, уларнинг ғазабини босиш, дилларидаги шубҳани тарқатиб юбориш йўлида озмунча тиришдимми?! Яна бир марта ҳисоб берадиган бўлсам тамом, дош беришим қийин, асаб торларим узилади, устаси фаранглигим ҳам, уйдирмаларимдан ҳам фойда чиқмайди, ана унда омин деяверинг. Алвидо, фаровон ҳаёт, алвидо, озодлик! Чунки бу фаровон ҳаёт ва бу эркинлик учун ҳисоб беришга тўғри келадида. Савдогарлар раҳм қилиб ўтиришмайди... Ҳатто Бобошо ҳам қутқара олмайди, чунки аллақачон ўрта-мизга қандайдир раҳна тушди, тўда ичида дарз пайдо бўлди, айниқса, бугунги омадсизликдан кейин... Яна бир марта ишлари юришмаса, ҳолимга вой: Бобошо мени тутиб беради, акс ҳолда унинг ўзини еб қўйишади...

Ўтирибман. Бутун вужудим қулоққа айланган. Савдогарлар яна бир оз йўлакда санқиб юришди, ҳатто биттаси чамаси мени қарта ўйинига таклиф қилмоқчи бўлиб, эшигимни тортиб ҳам кўрди. «Ухляпман!» деб овоз берганимдан кейингина у хиралашша даф бўлди.

Азбаройи шошилаётганимдан юрагимдаги қўрқувга ҳам иддао қилдим: «Етар энди деразадан сакраб юриш, маҳбус эмасман-ку...» Андишани енгиб меҳмонхона йўлагига чиқдим. Тақдир билан яна бир марта ўчакишмоқчи эдим. Буни қаранги, меҳмонхонадан чиқиб кетганимни ҳеч ким сезмай қолди.

Савияни бағримга олар-олмасимдан қайноқ бўсаларга, нозик эркалашларга кўмилдик...

Эрталаб Савия ўрнидан тургиси келмади, дўконни ҳам, ўзининг кимлигини ҳам унутди, аммо менинг кимлигим эсимда эди, чунки кўршапалакдан мен яна эҳтиёткор, ҳаддан ташқари эҳтиёткор инсонга, маъюс ва шилқим инсонга айланган эдим... эрталаблари ўзимни кўргани кўзим йўқ-да...

Яна Савияни аврашга тушдим, бир соатга рухсат

сўраб ёлвордим. Хиралигим ҳафсаласини пир қилди:
— Кетаверинг, — деди у ниҳоят, — уйқумни буз-
манг...

Мен оёғимни қўлга олиб югурдим. Умрим бўзчи-
нинг моксидек чопа-чоп билан ўтадиган бўлди-да.
Савиянинг уйдан меҳмонхонага қараб, яъни менга
меҳрибон аёлни ташлаб, мени кўрарга кўзи йўқ сав-
догарлар қошига шошаман. Шу йўсин, эркалашни, наф-
рат билан лаззатланиш туйғуларини пўписалар билан
улай-улай икки жон овораси бўлиб қолдим — яна қан-
ча дош бераман бунга?!

Эрта билан Норбой ҳам қўлга тушганини эшитгач,
аламимдан додлаб юборай дедим: йўғимда албатта,
бир фалокат рўй бериши керак, чунки ҳамма буни
мендан кўрсин-да!..

Айтишларича, анави тасқара соқчи чой дамлагани
чиққан Норбойни кўриб, яна деразани чертибди. Худо
ҳаққи, соқчининг бундай эҳтиётсизлиги, хотиржам иш
тутиши менга ёқа бошлади.

— Қаёқларда юрибсиз?— деб сўради Бобошо ше-
риклари қуршовида, ҳамма каби безовта, саросимада
ўтираркан.

— Шундай, айланиб... ҳов анави тепаликларга бо-
риб келдим.

— Қани, энди Норбойга ҳам ёрдам берсин-чи,—
деди Сабоҳ ўта бир хотиржамлик билан. Шундан ҳам
кўринадики, у менга қарши кўраётган ишининг тобора
асосли ва мантиқли бўлишига интиляпти, ўзини хий-
лагина босиб олибди. Ҳаҳ, тулки-ей, кечаси билан ўй-
лаб-ўйлаб, энди айёрликка ўтибдилар-да!

Ҳаммасининг кўзи менга қадалган. Бир хаёлим, «Ме-
нинг вазифам қўлга тушган ҳар бировингизни қутқа-
риш эмас, тўғрими, Бобошо ака?» деб уларни чалғи-
тиб юбормоқчи ҳам бўлдим, лекин... Бусиз ҳам гу-
ноҳларим етиб ортади, уларнинг менга қарши далил-
лари кўп, шунинг учун баҳслашиб ўтирмадим, Нор-
бойни қутқариш билан айбимни ювмоқчи бўлиб, шо-
ша-пиша:

— Албатта-да. Мен қилмасам, ким қилади бу ишни?
Ҳозир Шайхов иккаламиз...— дедим. Бобошо худди
шундай жавобни кутиб турган эканми, бош силкиб
маъқуллади. Мен қаддимни ғоз тутиб, виқор билан
хонадан чиқдим. Бобошо енгил нафас олди. Сабоҳ эса,
шубҳали тумшайганча, қолаверди.

Аввалига-ку ғайрат билан ишга киришдим... кейин

кўрсам, Шайхов хонасида йўқ, қаёққа гум бўлган.—
ҳеч ким билмайди. Шериклари келгунча бу парранда-
боз кимникига бормоқчи эди-я? Новвойларнинг олди-
гами ё шифохона мудириникигами? Тавба, ўзи нуқул
каттаконлар ичида юрадио, тагин маҳаллий удумлар-
ни, аҳолини ўрганмоқчи эмиш? Билмадим, бир ҳисобда
унинг ҳам билгани билган, минглаб кишилар нонини
қай бир хилини ёқтиришини аниқламоқ учун эҳтимол
новвойнинг ўзи билан гаплашиб кўяқолгани маъқул-
дир....

Кўчада шошилиб борарканман, хаёлимдан ана
шундай фикрлар кечар, афандинамо улфатим Шайхов-
ни бир жойда тиниб ўтирмаганига роса сўкар эдим.
Энди қаердан топарканман уни? Ёки ўзим шартта соқ-
чининг олдига борсаммикан? Ўша ернинг ўзида бирор
тадбир ўйлаб топарман, ахир. Ким билсин, шу пайт-
гача у Норбой гунг билан нима ҳақда гаплашаётган
экан.

Соқчининг олдига боришни кўнгилга тугиб, энди
муюлишдан қайрилган ҳам эдимки, жинкўчада Савия-
га дуч келиб қолдим. Ғазабдан унинг вужуди титрар-
ди. Лоп, этиб олдимдан чиқиб қолгани учун бу ерда
нима қилиб юрганини дафъатан тушунолмадим.

— Нимага мени лақиллатдингиз, Охун ака? Ахир,
жўнаб кетаётган экансиз-ку?— У энди ҳеч кимдан
кўрқмас, хижолат тортмас, худди мен қочиб кетади-
гандек, қўлларимдан маҳкам тутиб олган, ўткинчилар
уни таниб ҳайратланиб қарашар, у эса эътибор бер-
мас эди.— Ана, беҳуда санғиб юрганингизга ўлайми,
вақтни ўткази-иб! Ахир, тезгина қайтаман, деган
одам...

Шундоқ шинам-хилват уйни ташлаб кўчага чиқиш-
га, уятчанлигу тортинчоқликни йиғиштириб қўйиб, бу-
нақа очиқчасига гаплашиб олишга уни нима мажбур
қилган экан — билолмадим. Эҳтимол, мени хайр-маъ-
зурни ҳам насия қилиб номардларча қочиб кетган
фаҳмлаб кўксидан алам қўпгандир, жигар-бағрини хўр-
лик тилгандир ёки, эҳтимол, бутунлай бошқа нарсдан
эзилаётгандир. Бу менга қоронғи, аммо жувоннинг
шаффоф мунчоқдек кўзидаги ёш томчилари...

— Мен ҳозир... ҳозир олдингизга бораётган эдим,
Савияхон! Қасам ичишим мумкин. Фақат, бир ишни
битириб олай...

У гапларимга қулоқ ҳам солмай, ортидан эргаши-
шимга қаттиқ ишонган ҳолда жўнаб қолди, худди

шу нарса мени ҳам беихтиёр судраб кетди. Қўрқувни батамом унутдим, мени ҳозир ҳеч нима ҳушимга келтиролмас эди. Фақат уйга кириш олдидангина, ўзимни оқламоқчи бўлиб, бояги гапимни яна бир марта такрорладим:

— Шу ишни битирмасам... улар энди мени аяб ўтиришмайди...

Ҳовлига кириб дарвозани беркитаётганимда, ўзига сўзсиз бўйсунадиган одамга қараган каби Савия менга виқор билан кўз ташлади. Нима бало, ўзини худо фаҳмляяптими... Хуллас, умри ёлғизликда кечаётган бу жувонда қайтадан аллақандай ишонч уйғонган эди.

— Қўрқманг.— деди у дарвозадан кирибоқ бўйнимга осиларкан.— Сиз, Охун ака, улардан эпчилроқсиз, ақллироқсиз, қутулиб кетасиз. Улар подадек бир гап, мана кўрасиз, сизга ҳеч бало урмайди...

Бу сўзлар билан у мени ваҳимали ўй-хаёллар гирдобидан қутқарди, енгил тортдим, бу сафар ҳам уларни лаққа туширишимга ақлим етди.

Савия худди шунинг учун мени ахтаргандек, ўрнига чўзилдию қотди-қолди. Менинг бўлса, уйқум келмас, хаёлларим паришон эди. Нега уни кўрибоқ талтайиб кетдим, дарров орқасидан эргашдим? Унга кўзим учиб турмаган, кўнглим ёлғизликни тусаб қолган эди-ку? Мабодо, яна кўргим келган тақдирда ҳам кечга яқин, хайрлашиш учунгина бирров келиб-кегишим мумкин эди, қолаверса, бу ҳам даргумон. Эрта билан-ку гаъзиришимни едим, бошим нақ кундага қўйилди. Бундан бу ёғига ўзимга бало орттириб олмаслик учун қадамимни ўйлаб босишим керак эди. Узи-ку савдогарларнинг иши юришмай турибди, устига устак, манави соқчи... ҳамманинг кўнглига ҳадик солиб қўйди, ҳозир шериклари нима қиларини билмай, типирчилаб қолган пайт... Ҳарна, эҳтиёт бўлган маъқул...

Савиянинг сирига охиригача етмаганману шунга қизиқиш мени бу ёқа тортдими? У икки гапнинг биринда тагдор қилиб «ёлғон», «алдаяпсиз», «ёлғон сўзлашга сизнинг ҳам ҳаққингиз бор, ахир», дегани деган, бу уни балки қийнаётгандир, лекин бу нима? Кимга ёлғон сўзлайди? Кимнинг олдида ўзини оқламоқчи? Бир ҳисобда. Савияни нима қийнаётгани билан неча пуллик ишим бор, ўзимни ўйласам-чи, ҳолимга маймунлар йиғлайман, деб турибди! Аёл зоти асли маҳобатчи бўлади, кўпиртириб гапиришни хуш кўради. Балки у ўй паётганчалик ёлғон ё гуноҳ ҳам йўқдир, бу шунчаки

тантиқликдир, ёлғизлик касридир, бироқ менинг аҳволим беш қўлдек аён: савдогарларнинг мени кўрарга кўзи, отарга ўқи қолмади, ҳисоб. Худо кўрсатмасин, сирлари фош бўлиб қолса борми, ким айбдор — яна шўринг қурғур Охунбой айбдор! Уф-ф..

Мен бу ерларда қизиқувчанлигим боис тентиб юрибман деган фикрдан юрагим сиқилди, ҳеч қачон бу қадар гангиб довдираб қолмаган эдим.

Ўрнимдан турмоқчи бўлиб, сал қўзғалишимни билман, Савия уйғонди. Ярим соатгина мизғиб олиш унга кифоя бўлди шекилли, қарашлари яна тетик, завққа тўла эди.

Хуллас, кунимиз шунақа бир алғов-далғов билан ўтдики... бу шинам-хилват уйда гоҳо лазатли лаҳзалар ҳукмрон бўлса, гоҳо оғир, асабий лаҳзалар... Савия ўрнимдан сапчиб туриб кетар, эридан ажралмоқчи эканини айтаркан, хона бўйлаб кеза бошлар эди. Энди у ҳаммасини англаб етган, қарори қатъий, бунақа шароитда турмуш кечириб бўларканми, ахир, эрининг қамоқдан қайтишига яна етти йил бўлса... Савия ҳамон сўзланаркан, менинг ухлаб қолмасимни, гапларини диққат билан эшитишимни истарди. Олдинига чиндан ҳам қулоқ солиб ётдим, бироқ тезда тоқатим тоқ бўлди, толиқдим. Бошқа сафар балки суҳбатга аралашиб кетармидим, ул-бул маслаҳат берган, ҳамдардлик изҳор қилган бўлармидим, лекин бугун ташвишим ўзимга етарли... Битта шеригимиз соқчининг қўлида ўтирибди, уни қутқариш ҳам менинг бўйнимда...

Савиянинг кўп гаплари қулоғимга кирмасди, ярим мудроқ ҳолимча маъқуллаб қўярдим. Маълум бўлишича, шу ерлик бир муаллим анчадан бери унинг кўнглини овлаб юраркан, эри эса қамоқда яна етти йил етиши керак, бу бечора ундан ажралишни ҳам, ажралмасликни ҳам билолмай овора.

— Нима бўлса бўлди, ўша муаллимга тегаман! Сиз кетишингиз билан розилик бераман,— деди у хийла хотиржам, мулоҳазали оҳангда. Бу менга бошқача таъсир қилди: рашкимни қўзғаш учун атай айтмаяптимики, деб ўйладим. Кўзларига қарадим. Йўқ, унақага ўхшамайди.— Сиз бўлсангиз нима қипти?— дея қўшиб қўйди у.— Хоҳласангиз, кетмаслигингиз ҳам мумкин... барибир эрта-индин муаллимга жавобимни айтаман.

— Чиндан ҳам қолсам-чи? Умрбод кетмасам-чи?— дедим эринчоқлик билан.

— Қолаверинг, Охун ака... Бу билан бир нарса ўзгариб қолармиди?— Бу ҳол уни астойдил ҳайратга солмоқда эди. Ахир, телбаларча суйиб қолиш қўлингиздан келмайди-ку, а? Ҳамма ортиқча нарса — кўзёшлар ҳам. қувончлар ҳам сизга малол келади-ку, ахир...

— Бунча аччиқ-тиззиқнинг нима кераги бор?— дедим уни қучоғимга оларканман.— Унақа қилманг, ажралишсак ҳам, ўртамизда ширин хотиралар қолсин...

— Нега шу пайтгача уйланмагансиз?— Савия аччиқлангандек ўрнидан хиёл қўзғалиб ҳам қўйди.— Чунки боғланиб қолишдан қўрққансиз... Бола-чақа, хотин...

Гап шу ерга етганда, туйғуларимизнинг бундай ғалати оқимидан ҳайратланиб, рости, аламок бўзариб кетдим. Наҳотки, бу ниятига Савия мени аралаштирмай тўғридан-тўғри эришолмайди? Еки менинг «икки кунлик» омонат муҳаббатимга рози бўла туриб ўзини бир синаб олдимикан? Унинг ўтмиш ҳаёти билан келажаги ўртасида нега энди мен кўприк бўлишим керак? Бу қилиғи ҳар қандай эркакнинг ҳам нафсониятига тегиб кетади-ку!

Лекин тезда ўзимни босиб олдим. Дарҳақиқат, менга нима, унга ҳеч нарса ваъда қилмаган бўлсам, худогашукр, ҳаммаси кўнгилдагидек тугади.

«Менда машъум бир нима бор-ов,— деб хаёлимдан кечирардим.— Бу жувон шу пайтгача эрини кутиб, муаллимга рад жавобини бериб келган экан. Унинг ҳаётига ўйинқароқлик билан аралашдим тинчи йўқолди-қолди... Савдогарларнинг ишига аралашмаганимда ҳам... Нега келдим ўзи? Мен бўлмаганимда ўзлари бамайлихотир қарта-партга ўйнаб, эснаши-иб, куннинг кеч бўлишини кутиб ўтиришарди-я... Энди бўлса суваракка ўхшаб типирчилаб қолишган. Ҳали олдимизда уч кунлик йўл турибди, ишқилиб, охири бахайр бўлсин-да...»

Савия мени ўй ўйлагани ҳам қўймас, ҳадеб ўпар эди...

«Дарвоқе,— деб ўйлардим,— менинг аралашувим... Савдогарлар ҳам нуқул ўз фойдаларини кўзлаб ишлаштиради-ку мени. Бу жувон эса, мана, икки кундирки, мен билан вақтичоғлик қилаётганидан боши осмонда. Агар бу ёққа келишга рози бўлмаганимда. Бобошо ҳам бошига машмаша орттириб ўтирмас эди. Шундай экан, фойда ўртада бўлиши керак-да...»

Бу ўй-хаёллардан ниҳоятда толиқиб кетдим, биратў-

ла ҳаммасидан воз кечиб, фақат Савия билан танҳо қолгим келди. Ахир, ҳаётда бунақа лаззатли дамлар ҳадеб насиб этавермайди, пайтини пойлаш, ўшандай он келганда эса баҳраманд бўлиб қолиш керак.

Тун яримлагандагина ҳушёр тортидим, хотирам бир-мунча тиниқлашди.

Савия хотиржам эди, ҳатто кийинишимга ҳам кўмаклашди, гўё қалбан мендан аллақачон узоқлашгану энди бутун борлиғи келажак билан яшаётгандек. Мен эса, унга бир кўприк вазифасини ўтадим, холос. Эридан чиқиб муаллим билан қовушишига сабабчи кўприк...

— Бегим тунда жўнайди...— деб қўйди Савия. Хайрлашув олдидан ўзини тутиши ҳам, бу сўзлари ҳам менга ёқди.

Унга эсдалик қилиб нима қолдиришни билмай кавлана бошладим, кейин киссамдан чўнтаксоатимни чиқариб узатдим. Бу соат савдогар бобомдан қолган табаррук мерос эди.

Дарвозадан чолиб чиқарканман, «Эски соатнинг кераги кам... барибир кечикдим-ку», деган ўй ўтарди хаёлимдан. Чунки поезд аллақачон чинқирган, мен бунини Савияга соат тутқазаетганимдаёқ эшитган эдим.

Темир йўлга энди етиб келувдим ҳамки, поезд ўтиб қолди. Агар жон-жаҳдим билан уринганимда поезддан олдин темир йўлнинг нарёғига ўтиб олармидим, аммо мени ғалати бир манзара тўхтатиб қолди: биринчи вагондан ирғитилган қоп жарликка қараб учди, кейин иккинчисидан, учинчисидан... Вагонлар лип-лип ўтиб борарди, иккала эшиги ҳам ланг очик бўлганидан тамбурдаги қоп-қоп «юк»лару у ерда чаққон-чаққон ҳаракат қилаётган кишиларни бемалол кўриб турардим — ҳамма вагонларда шу аҳвол...

Мана, ўша тантанали дамлар... Бобошо бунини қанчалик интизор кутган эди! Бу айёр тулки шу кунга аста-секинлик билан, пинҳона интилиб келган, асл ниятини ниқоблаш учун эса писта-миста сотиб юрган. Нимасини айтасиз, режа аниқ, пухта. Пухталики эса, ҳатто манагинақа хатарли ишда ҳам, доим мени ҳайратга солади.

Бояги манзара ақлу ҳушимни ўғирлаган эди, ишнинг айни қиёмега етиб келолмаганимни ҳам унутдим. Алам қилади одамга. Юк поезди аллақачон кўздан йўқолган, мен бўлсам ҳамон жар ёқасида туриб, пастдан зўр бериб кимнидир, лоақал энг дароз, алиқомат Қора-

хонни топишга уринар эдим. Афсуски, орадаги масофа узоқ эди, шундай бўлса ҳам, чуқурликдаги ҳар бир ҳаракатни вужуд-вужудим билан сезиб-кўриб турардим. Қопларни кўтар-кўтар қилиб араваларга тиқишаётганини ҳам, шошилаётганларини ҳам, қўлида қамчин, кўрсатма бериб турган Бобошони ҳам...

Аҳмоқона кечган икки кун ичида биринчи марта алланечук хотиржам эдим. Шошилиб нима қиламан, меҳмонхонага барибир улардан илгари етиб бораман.

Чарчаб, адоий тамом бўлиб хонамга етиб келдим у бурчакларни бир-бир кўздан кечириб чиқдим, ҳатто, кимдир кириб олиши мумкиндек, жавоннинг эшигини ҳам очиб кўрдим. шундан кейингина каравотга чўзилдим. Аллапайтга бориб шерикларнинг қадам товушлари, гўнғир-гўнғир овозлари қулоғимга чалинди. Улар йўлакдан ўтиб боришаркан, бор-йўқлигимни текшириб, эшикни бир-бир тортиб кўришарди.

«Ҳалиям келмабди», деди биттаси. Бошқаси яна ҳам аниқроқ қилиб: «Шу даф бўлмадию биз қутулмадик», деди. Учинчиси эса барчанинг менга муносабатини бир сўз билан ифодалади-қўйди: «Ифлос!»

Кейин улар аллақайга гум бўлишди, эҳтимол Бобошонинг хонасига тўпланишгандир. Қадам товушлари ҳам, гўнғир-гўнғир овозлар ҳам тинди, кўнглимни хавотир чулғаб олди. Бир пайт димоғимга қандайдир ҳид урилдики, унинг таърифини келтиролмайман. Бу ҳид йўлакка эшик тирқишларидан таралгани аниқ... ҳид билишда бизнинг бурунга етадигани йўқ, ахир. Дарров сездим: демак, кўкнор тайёрлашган.

Кўкнор ҳиди димоғимга ургани сари ўзимни чарчоқдан холи сезардим, ором олардим. Унинг ҳидиёқ мени маст қилиб қўйган эди.

Эндигина мудрай бошлаганимда эшик тақиллаб, Қорахоннинг овози эшитилди.

— Очинг эшикни! Шу ердамисиз?

«Ҳа, ичкилик уларни ҳам искаботпарга айлантириб қўйган кўринади, излаб қолишибди, бўлмаса, ҳозир мени бошларига уришармиди...»

Қорахон мени хоналарига чақириб, ўзи қайтиб кетди, бўйин товлашга журъатим етмаслигига қаттиқ ишонди шекилли, буйруғини такрорлаб ҳам ўтирмади.

Дарҳақиқат, журъат қилолмадим. Юрагимга аллақачон қурқув оралаган эди, вужудимдаги титроқни ниқоблаш учун елкамга чопон ташлаб, парвойим фалак, хонадан чиқдим. Энди «ўйин» катталашган, ўрта-

даги дов ҳам йирик — ё ҳаёт, ё мамот! Ва мен бун
тушуниб турардим...

Остонада пайдо бўлишим билан савдогарлар беих-
тиёр стол устидаги пиёлаларни йиғиштириб олишди:
мендан чўчишди, гўё кўрганларимни кўчага олиб чиқиб
ёядигандек. Атай тумшайган юзларида ичкиликдан
пайдо бўлган хушчақчақлик балқиб турар, улар менга
худди шумтакаларга ўхшаб телба-муғамбирона тики-
лишар эди. Фақат Норбойгина гўё мен уни эмас, у ме-
ни соқчининг назоратидан қутқариб олиши керакдек,
қувонч билан гўлдираб, пешвоз чиқди. Оббо, эси-
паст-эй...

Стол устида нон бурдалари ва қайнатилган гўшт
сочилиб ётар, Довуд бетўхтов гўшт парраклар эди.
Ташқаридан қараганда бу ҳол ғалати туюларди: «ов»
бароридан келиб, юк қўлга киритилгач, қорин тўйға-
зишнинг ният қилган одамлардек алпозда ўтири-
шарди улар.

Бир қарашдаёқ вазиятга тушуниб етдим. Дераза
токчасидаги, ичида Норбойнинг танти махлуқчалари —
бир талай чаён ғимирсиб юрган идишга ҳам кўзим
тушди...

— Ҳа, Охунбой, маза йўқми, дейман?— деб сўради
Бобошо. Биринчи марта шундай оҳангда гапириши:
пичинг аралаш, ҳатто бир қадар ғазабланаётганлиги
ҳам сезилди, демак, бошқаларнинг кайфияти Бобошо-
га ҳам юққан.

— Маза қочди,— дедим шикасталик билан.— Ху-
руж қилиб турибди...— Кейин Бобошога яқинроқ, у
қўли билан имлаб кўрсатган жойга бориб ўтирдим ва
ҳаммага бир-бир кўз ташлаб чиқдим: савдогарлар
хурсандчиликни давом эттиргилари келиб турганига
қарамай, менинг олдимда ўзларини сипо тутишга маж-
бур бўлаётганлари, ўрта-ичида эса кўкнорининг ҳузу-
ридан бебаҳра қолаётганлари учун миҳда ўтиргандек
безовта эдилар. Мен кирганимда Бобошо пиёлаларни
иккинчи маротабадан айлангириш тараддудида кички-
нагина кумуш кўзачани ушлаб турарди. Даврада фа-
қат угина ҳар қачонгидан ҳам ҳушёрроқ, тетикроқ
эди...

Қорахон Сабоҳ билан кўз уриштириб олгач, ҳамон
кавшанганча нон, гўшт уюми оша мен томон бўйинини
чўзди.

— Қочиб кетдингизми деб ўйлабмиз, мулла Охун.
Сизни қидириб жазмангизни кига ҳам бориб кел-

дик... Сабоҳ у ерда қолмоқчи ҳам бўлди... зўрға ажра-тиб олдик ундан,— деди енгимдан тортқиларкан, тўхтаб-тўхтаб.

Билмадим, қаёқдан менда бунақа шиддат пайдо бўлди — Бобошонинг қамчинини стол устидан олдим у бор кучим билан Қорахоннинг башарасига туширдим. Бир лаҳза ҳамма қотиб қолди: кўзлар аланг-жаланг, оғизлар қийшайган. Энг аввал Сабоҳ ҳушини йиғди, мен қамчинни бир четга улоқтирган он ўрнидан сапчиб турди. У орага кириб қўлларини ҳадеб силкитар, бизни жаҳлдан туширмоқчи бўлар эди.

— Бас қилинлар энди, бас!.. Яна бир товуш чиқса, тамом, деворнинг ҳам қулоғи бор, ахир... Бунақада ҳаммамизни йиғиштириб кетишади-ку! Жим, эсларингни едиларингми?!— дерди Сабоҳ ва Қорахоннинг елкасига шапатилаб тинчлантирмоқчи, ўзига келтирмоқчи бўларди. Бу билан гўё: «Қўявер, ошна, бизнинг кўчада ҳам байрам бўлиб қолар», деяётгандек эди.

Менинг бу қилмишимни тўғри баҳолаган ягона одам, албатта, Бобошо бўлди. Ачинаётганини яширмай, у менга ҳамдардона боқиб турар, нигоҳидан «Э, Охунбой-а, яхшиси, бугунча кўзга кўринмай турганингиз маъқул эди-я... Дунёдан умидингиз бўлса, ҳозироқ туёғингизни шиқиллатиб қолинг...» деган маъноларни уқиб олиш мумкин эди. У пинҳона мен тараф эканини ич-ичимдан сезиб турардим. Ҳа, фақат пинҳона, чунки ҳокимият энди унинг қўлидан кетган, шериклари Бобошога бўйсунмай қўйишган. Аттанг, аттанг... Шундай қилиб, бехосият тумор бўлиб чиқдим-да...

Қорахоннинг юзи кўз ўнгимда росмана шишиб борарди. Ҳа-а, қўрқмайсан-а, қўрқмайсан, даминг ичингга тушиб кетди-ку! Сенларнинг бошингга қамчин ўйнатиб туриш керак ўзи, зўрликдангина зир титрайсанлар, деб ўйлардим мен. Аммо бунинг учун наҳот қамчин кўтариш шарт бўлса?!

Хона бирдан ғала-ғовурга тўлди, мен кирмасимдан олдин қандай хурсандчилик ҳукм сурган бўлса, яна ўшандай ўйин-кулги давом этди. Ҳатто Қорахон ҳам шишган лабларини беўхшов қимирлатиб илжаймоқчи бўлар, афтидан, кўкнорининг кайфи билан оғриқни ҳам унутган эди. Кўкнор тўлғазилган кўзача Бобошонинг қўлида эмасми, ундан яна бир мартадан қуйишни ўтина бошладилар. Бобошо эса ҳушёрлик билан насиҳат қиларди: бунақа устма-уст ичиш яхши эмас, тонг отишига ҳали анча бор, оз-оздан мизғиб олганимиз дуруст

эмасмикан, ундан кейин ихтиёрларинг — иккинчи мартадан ичасизларми, кетар жафосига ичасизларми...

Бироқ, савдогарларнинг нафси тобора жикиллаб борарди. Ноилож қолган Бобошо ўта эҳтиёткорлик билан пиёлаларга томчилатиб-томчилатиб кўкнор қуя бошлади. Қўлини қайтармаслигимни сўраб боши билан имо қиларкан, битта пиёлани менга узатди: «Ичинг, Охунбой, ичинг! Баҳонада манавилар билан ярашиб ҳам оласиз...»

Кўкнорни ичишим билан бошим айлана бошлади, кўз ўнгимда туссиз бир шарпа намоён бўлди, олис-олисдан Довуднинг овози эшитилди:

— Овқатдан олинг, Охунбой, кўп-кўп енг...

Йўғ-э, кўкнор ҳам одамга шунчалик тез таъсир қилладими. Асли айб ўзимда, маст бўляпман деган фикрни миямга сингдириб олдим, хонадаги умумий кайфият мени ҳам домига тортди, бу қаршингиздаги суҳбатдошингизнинг қанчалар лаззатланиб, нашъа билан ичаётганига қараб маст бўлишдек гап эди.

Кўкнор деганлари маккор ичимлик эканини, одамни сездирмай маст қилиб қўйишини аввалдан билардим, аммо буни энди ҳис қилдим.

Қамчин зарбидан юзи моматалоқ бўлиб кетган Қорахон иккинчи пиёладан сўнг оғриқни батамом унутди. Мен унинг башарасига қараб қаҳқаҳа урардим, Қорахон ҳам бошқалар сингари тинмай кавшанар, хахолаб кулар, фақат баъзи-баъзидагина, менинг қараб турганимни сезган пайтлари, боя ўтказган аламим ғира-шира эсига тушиб қолса керак, ёш боладек тўрсайиб олар эди.

Ва ниҳоят, Норбой чаён тўла идишни стол устига келтириб қўйганида, шуни пайқадимки, бу ерда иш бошқачароқ экан: савдогарлар бир-бирларига дунёбе-хабар мўлтирашиб, хаёлан ҳар ким ўзича бир жаннатда юзиб юраркан, шунчаки ичиб, шунчаки хурсандчилик қилиб қолмасдан, кайф-сафони янада қиёмига етказиш учун кўнгиллари бошқа нарсаларни ҳам тўсаётган эди. Ўткирроқми, жонни ачитадиғанми, ҳатто хавфли бўлса ҳам майли...

Маълум бўлишича, эс-ҳушини йўқотмасдан ҳузур қилиши учун одам бошига икки пиёла кўкнор кифоя, ундан ортиғига рухсат йўқ, мабодо кимда-ким яна ичгиси келиб қолса, бунинг эвазига бирон-бир хунар кўрсатиб бошқаларнинг кўнглини хушлаши шарт экан.

Довул яна бир пиёла кўкнор сўраб ялинар, бўла-

жак ҳузур-ҳаловатни кўз олдига келтириб вужуд-вужуди титрар эди. Э-ҳа, чаёнлар шунинг учун тутиб келинган экан-да...

Мен шошилиб турганим учун бўлиб ўтган воқеанинг ҳамма тафсилотини ёзиб ўтирмайман, чунки тез орада бу ердан кетишим керак.

Хуллас, Довуд учинчи пиёладаги кўкнорни ҳам бир сипқоришда ичди. Ичиб бўлиши билан шериклари унинг теварагида айланиб, девоналарча сакрай бошладилар, эгнидаги кўйлагига чанг солиб, йиртиб юбордилар. Довуд эса мастона илжайар, қаршилиқ кўрсатмас, фақат, бунча ҳовлиқмасликларини сўраб ўтиниб қўяр эди, холос. Ҳали вақт кўп, шошилиб қаёққа ҳам боришади, ахир у ўзини бу антиқа томошага руҳан тайёрлаш, бунинг учун эса қулайроқ вазиятда ётиб олиши керак. Қолаверса, баданида ҳали кўкнорнинг таъсири бориб етмаган айрим ўринлар борки, ўша жойларни чаён чақса борми... Лекин ҳеч кимнинг сабри чидамас, ҳамма тезроқ томоша кўришга ошиқар эди. Сабоҳ билан Қорахон каравотга босиб турди, Норбой эса тўнғиллай-тўнғиллай, идиш ичида бир-бирига чирмашиб, гўжанак бўлиб олган чаёнларни унинг устига сочиб юборди, чаёнлар шу заҳоти ҳар тарафга тарқалиб, Довуднинг бадани узра ўйноқлай кетдилар.

Унинг кайфдан карахт эти чаёнлар нишини сезмас, йўлигагина чинқириб қўяр, митти жонзотларнинг ҳамласини гўё ўйинқароқлик билан қайтармоқчи бўлар эди. Савдогарлар худди мана шу манзарага ишқибоз шодон қийқиришар, бирорта чаён четга қараб ўрмалаб қолса, эҳтиёткорликни ҳам унутиб, уни яна Довуднинг баданига олиб ташлашар эди. Баданнинг баъзи жойлари чаён илкис ниш урган заҳоти шишиб чиқарди, боя мен Қорахоннинг башарасига қамчин билан солганимда шиш қандай ёйилган бўлса, ана шундай ёйилиб кетарди.

Хаёлим Қорахонда, унга тикилган сари маза қилардим... Қийшайиб қолган бурнига қараб кулаётганимни сезган Қорахоннинг бирдан ғазаби жўшди ва битта чаённи олиб туйқус менинг устимга ирғитди. Бунни ҳеч ким, ҳатто кўкнор ичмай хушёр ўтирган Бобошо ҳам кўрмай қолди, мен эса худди қоқвош болага дакки бераётгандек, Қорахонга самимий пўписа қилиб қўйдим.

— Уйнанг, Қорахон, ҳа, ўйнаб қолинг,— дедиму гандираклай-гандираклай хонадан чикиб кетдим. Аҳ-

волим тобопа ёмонлашаётгандек. кўнглимда нимадир ғалаён қилар, ўкинч туйғуларни қийнар эди.

Ичкилик уларни хушчақчақ қилиб юборди, мен эса аксинча, жиртакироқ. ланж бўлиб қолган эдим: ётиб бемалол ётолмасдим, ўтириб ўтиролмасдим. Лекин ҳозир бунақа шалпайиб ўтиришнинг вақти эмас, дўппини ерга қўйиб, қай пайт жўнасам бежавотир ва қулай бўлишини яхшилаб ўйлаб олишим керак, чунки энди йўлларимиз бутунлай айрилиб кетган эди. Мана, ниятимга ҳам етдим, ҳаммасини ўз кўзим билан кўрдим, билдим, энди савдогарлар жонимга тегиб бўлди, фақат бир нарса — ҳув олис болалигимдаги орзудайин бир нарса қолди, фақат шугина менга яна куч-қудрат бахш этиб турарди... Ниҳоят, жилов энди ўз қўлимда бўлади, деб ўйлардим мен, тонг отмасдан аввал, яъни анави шериклар ҳориб-чарчаб бутунлай оёқдан қолган бир пайтда йўлга чиқаман, кейин сездирмайгина аравалар турган жойга бориб олсам бўлгани...

Ва бепоеён саҳро ўртасида, мудроқ, ғилдиракларнинг тақир-туқурига монанд тебранганча эркинлик ҳукмрон бўлган осмон билан ер оралиғида танҳо... Ҳа-а, кўчманчи аждодларимиз бунақа ҳаётни бекорга танлашмаган, мени ҳам ўша нарса тортяпти...

Лекин энди қаерга бораман? Яна қаерда менга бунақа беғам-беташвиш ҳаёт насиб этади? Кейин онам ҳузурига бораман... савдогарлар жаҳлдан тушиб, бўлиб ўтган гап-сўзларни унутиб юборганларидан сўнг эса, яна қайтиб келаман, шунда Бобошо ҳайрат билан бу воқеаларни эслаб кетади...

Билмадим, эҳтимол фалакнинг гардиши чир-чир айланиб яна Чашма тарафларга келиб қоларман, негаки ҳали ҳам тилгинамнинг учида бу ерлик бир соҳибжамол лабларининг хуш таъмини ҳис қилияпман, кейин иккаламиз ўтириб олиб ширин хаёлларга...

Мен буларни шоша-пиша ёзмоқдаман, чунки хаёлан ўзимни аллақачон олис-олисларда юргандек ҳис этапман, гўё ҳақиқатан ҳам олис-олисларда юрибману теналиклар пойида ҳордиқ чиқариш, қақшаган асабларимга ором бериш учун яна Чашмага қайтгим келаётгандек, бу хилват шаҳарчани қўмсаётгандек эдим. Бу ҳам кўкнорнинг ғалати хусусиятларидан бири — замон, макон ва ҳаракат тушунчаларини бир-бири билан чалкаштириб юборади, уларнинг (театрдаги устозим оғзидан бол томиб гапирадиган) классикчилигини бузади, яъни кўкнорнинг кайфи сизни айна

пайтда нохуш туюлган жойлардан йироқлаштиради, йироқлашиб эса, у гўшаларни яна қайтадан қўмсаётгандек бўласиз, натижада бу ерлар ҳам, бу дамлар ҳам кўзингизга янада гўзал кўриниб кетади...

ХОТИМА

Хайрихоҳ кишининг ҳикояси

Менинг бу ҳикоям билан бозор шинавандасининг ёзувлари орасида қарийб уч йиллик муддат ётибди... Шу пайтгача сира қўл тегмади — бир ёқда касаллик, бир ёқда китоб чиқариш билан боғлиқ оворагарчиликлар, ахир уни вақтида топширишим керак, нашриётларнинг ҳам ўз режалари бор, кейин, дард устига чипқон деганларидек, ижодий ланжлик балосига гирифтор бўлдимки, буни енгишга ҳам вақт керак, хуллас, ҳеч қунт қилолмадим. Лекин афсус... Чунки бу орада қўшним Охунбойнинг иши баттар чалкашиб кетди, одамлар ичида турли-туман миш-мишу қулоқ эшитмаган гап-сўзлар тарқалди, оқибатда янги бир афсона — «шинаванда ҳақидаги ривоят» дунёга келди. Қўлга қалам тутишимдан мурод — ана шу уйдирмаларни йўққа чиқармоқчиман.

Гапни эрта баҳордан бошлай қолай. Бир куни олдимга ўша собиқ балет артисти, хонаки-ғийбатчиларимизнинг тили билан айтганда эса, «қирққа етмаган пенсионер» кириб келди ва қизиқ бир эрмак топганини, бозорчиларнинг феъл-хуйини, кирдикорларини «ичдан туриб кузатиш» учун улар билан бирга қаёққадир кетаётганини, қайтиб келгач, кўрган-кечирганларини менга сўзлаб бермоқчи эканини айтиб қолди, эҳтимол янги ҳикоянгиз учун антиқа материал чиқиб қолар, деди. Жуда содда одам эди-да бизнинг Охунбой!

— Албатта, соғ-омон қайтиб келиб сиз гурунғ бера-сизу, биз йўқ деймизми — жон-жон деб қулоқ сола-миз-да,— дедим мен.— Лекин уларингиздан бир нима чиқаришим даргумон-ов, иккаламизнинг зуваламиз бошқа-бошқа ердан олинган, сизнинг кўрганларингиз менга тўғри келмас... Аммо-лекин ўзингизга эҳтиёт бўлинг! Сиз, Охунбой, енгилтак одамсиз, сиз учун балки бу шунчаки бир ўйиндир, аммо улар учун ҳаёт-мамотдек оғир, машаққатли савдо...

Қисқаси, одатдагидек, қўшнимни огоҳлантиришга тушдим, у бўлса, гапларимга қулоқ солмас. Улар,

худди шериклари билан аллақачон олис даштларда юргандек салту савдойи ҳолатда эди. Ростини айтсам, шу ҳақиқатда унга ҳавасим келиб кетди. Бутун қиш бўйи зерикиб, ҳаётга завқи, шу билан баробар шодлигию қувончи сўниб бораётганидан нолиб юрди-юрдида, мана энди гўё қайта тирилиб, қайта яшариб, бутунлай бошқа одам қиёфасида қаршимда пайдо бўлди. У фавқуллоҳда қобилият соҳиби эди, сизу бизга қалтис ва бемаъни бўлиб туюлган турли гапларни ўйлаб топармиди-ей, ишқилиб, ўзини доим тушкун аҳволдан қутқазиб кета оларди. Шунисига борман-да!..

Хулласи калом, Охунбой бахташ таваккал жўнаб кетди, мен эса яна... бош-адоқсиз ташвишларга кўмилиб кетдим-да, шу билан дайди-девона қўшнимни унутиб юбордим.

Орадан анча вақт ўтиб, ёзда меникига бир терговчи кириб келди. Гуржи экан: Мамидзе. Оқ соч. кўринишидан олижаноб бу одам (ўшандан бери ўртамизда борди-келди узилмайди, дўстлашиб кетганмиз) менинг ғойибона мухлисларимдан бири экан... Қарийб қирқ йилдан буён иши терговчилик бўлган Мамидзенинг бундан ғурурланаётгани сезилиб турарди. Ғурурланмай бўларканми, тажриба деса етарли, ернинг тагида илон қимирласа — билади...

— Камина, айтиш мумкин, бутун Ўрта Осиёда биринчилардан бўлиб энг янги суд амалиётини қўллаганман,— деди у. Кейин собиқ театр артисти Охун ҳақида нима-лар билишимни, умуман, у ҳақидаги фикрларимни, таассуротларимни айтиб беришимни сўради...— Охунни йўқ қилишди,— дея қўшиб ҳам қўйди.

— Нима? Йўқ қилишди?— Мен дабдурустдан ҳеч ба-лога тушунмаган эдим.— Ўлдириб кетишдимми?

— Ёқиб юборишди. Ҳарҳолда, бу бизнинг тахминимиз... Савдогарларнинг ўзлари ҳам бўйинларига олиш-ликки...

— Мен гапни қўшнимнинг ёзув-чизув ишларини унча маъқулламаганимдан бошлаб, Охунбойдан олган таассуротларимни сўзлаб бердим.

Мамидзе сумкасида бир талай қоғоз чиқараркан:

— Манавиларни айтяпсизми?— деб сўради.

Қоғозларга кўз югуртирдим.

— Ҳа, ҳа,— дедим. Тасодифан нигоҳим қўлёзма-нинг бир жойига тушди, унда Охун менинг ижодим ҳақида фикр юритган, ҳасад қилганидан асарларимни

бетаъсир, сермулоҳаза, деб атаган эди.

Мамидзе сергак экан, мендаги ўзгаришни дарров сезди:

— Сизга нима бўлди?— деб сўради эҳтиёткорлик билан.

Индамадим. Тортишиб ўтиришнинг ўзи кулгили. Одатим шунақа, ҳатто матбуотда эълон қилинаётган танқидий мақолаларга ҳам унча аҳамият бермайман. Уларни чивинчақиш ёки майдагаплик, деб қўя қоламан. Анчайин нафосат шайдоси бўлмиш қўшимнинг хонаки мулоҳазаларига келсак... Ҳарҳолда, Охунбойнинг унча-мунча личинглари кўнглимга олмасдим, чунки юрагида гина-қудурат жўш урган дамдагига нисбатан олижаноблиги, самимийлиги тутиб кетган пайтлардаги фикрлари ҳақиқатга яқинроқ бўларди унинг.

Қўлёманинг бир жойида Охунбой менинг ҳар қандай бадгумонлик ва такаббурликни ташлаб, унга хайрихоҳ-ҳамдард бўла борганимни таъкидлабди. Фирт ёлгон! Мен бадгумонлик, такаббурлик қилмаганман, Охунга доим ҳамдард-хайрихоҳ бўлиб келганман. Насиҳатимга қулоқ солмаган бўлса нима қилай, ахир?..

Бекор қолган пайтларим «Ё ҳақиқатан айб мендамикан?» деган ўйдан эзилиб кетаман, виждон азоби бошланади. Оқшомлари эшик қўнғироғи жиринглайди, очаман, лекин келган одам Охунбой бўлиб чиқмайди, ажабтовур фикрларидан гўё ўзи ҳам уялаётгандек ёқимли жилмайиб турувчи Охунбой энди йўқ... Баъзан хаёлим қочади, ижодга бу қадар муқкадан кетишим одобданмикан, одамийликданмикан, деб ўйлаб қоламан. Ахир, истеъдодли, зўр ёзувчи бўлганингиз билан шундоқ ёнгинангизда яшаётган тирик одамни кўрмасангиз, билмасангиз, қалбига қулоқ сололмасангиз ва у жар ёқасига бориб қолган бўлсаю, сиз шу лоқайдлик, совуққонликдан кейинчалик ўзингизни лоқай қабиҳ ҳис қилмаслик учун ҳам бир оғиз гап айтолмасангиз, муқаррар ҳалокатнинг олдини олтолмасангиз, қутқаролмасангиз... ёзган асарларингиздан кимга фойда!

Суд бўлиб ўтганидан бир йил кейин Мамидзе ёрдамида жиноятчилар билан учрашдим. Тўдабоши Бобошо билан, Сабоҳу Қорахонлар билан... Довудни оқлаб юборишибди: руҳий касаллиги бор эмиш, Норбойни эса умуман тергов қилишмаган, у ўшанда қочиб бориб Чашмадаги соқчининг олдига тавбасига таянган.

кейин, соқовлигига қарамасдан, жон-дили билан тергов ишларига ёрдамлашган экан.

Уларнинг учаловини ҳам шубҳасиз энг олий жазога ҳукм қилиш керак эди, лекин... Тавба деб ёқа ушлайсан киши. Ашъвий далил етарли эмасмиш, жиноятни тасдиқловчи яна қандайдир исботлар керак эмиш. Ваҳоланки, тергов ишида энг замонавий воситалар — турли-туман изотоплардан тортиб анализу ултрабинафша нурларгача қўлланган, шунга қарамасдан бир мисқол кул ҳам топилмаган, ёниб кетган бозор шинавандасидан урвоқ ҳам қолмаган, гўё у росмана одам эмас, одамнинг бир шарпаси бўлгандек. Савдогарлар устидан эса, қотил сифатида эмас, суиқасдчилар сифатида жинойи иш қўзғалибди. Ваҳоланки, Сабоҳ билан Қорахон судда ҳам, қамоқхонага борганимда менинг ўзимга ҳам:

— Биз Охунни ёқиб юборганмиз, худо урсин, ундан ўчимизни олдик!— дея бор овозда даҳшатли чинқириб суиқасд эмас, қотиллик қилинганига ҳаммани жонжаҳдлари билан ишонтирмоқчи бўладилар!

Мамидзе уларни «Восвослар!» деб сўккан. Лекин, менимча, бу восвослик эмас. Савдогарлар Охундан шу қадар безган, нафратланган эканларки, уни йўқ қилиб юборганларидан энди ўзларида йўқ шод эдилар.

Фақат Бобошогина хижолатдан қизариб, ҳайрон бўлиб елкасини учуриб қўярди, аммо Охун ўтирган аравани шериклари ёқиб юборганига у ҳам иқрор эди.

— Лекин у шунақа шайтон эдики,— дея пичирлади Бобошо саросима аралаш,— игнанинг учидек тешик топиб, ўша тешикдан чиқиб, тирик қолган бўлса ҳам ажаб эмас...

Гапларидан тўдабоши ҳали ҳам Охунни ёқтирарди. Ҳатто ўзларини шу шинаванда йигит сотиб қўйгандек туюлаётган бўлса-да.

...Тонга яқин, кўкнорнинг таъсири тарқай бошлагач, Қорахон бирдан типирчилаб қолди: Охун йўқ! Савдогарлар ғазабланиб, қочоқнинг изидан от қўйдилар. Поёнсиз саҳронинг гулпанг тупроғи ҳали намхуш, арава ғилдиракларининг изи ўчиб улгурмаган. Эртаси кечга яқин Охунга осонгина етиб олдилар. Чамаси, салқин шабада Охуннинг кўнглини лоҳас қилган... Кўз олдимга келтираман: от йўртиб боряпти, акам эгарда ўтирибдилар, мағрур, жилов қўлларида... У болаликдаги ушалмаган аллақандай орзуси тўғрисида, зобит тоғаси ҳамда отнинг ўпичлари ҳақида ёзибди — бу му-

гамбирликдан бошқа нарса эмас, шахсан мен бунга ишонмайман. Хулласи калом, савдогарлар етиб келишганида Охунбой араванинг ичида ухлаб ётар, от эса сал нарида пичан кавшанар эди, демак, отнинг олдига емиш ташлагану ўзи андак мизғиб олмоқчи бўлган...

Қочоқни тутишганидан савдогарлар шу қадар руҳланиб кетишдики, дабдурустдан нима қилишни билмай довдираб қолишди. Қорахон Охуннинг биқинига яхшилаб бир тепди, кейин қўл-оёғини боғлаб ташлади. Ўзлари совуқдан дилдираб, аравадан тушишди-да, гулхан ёқишди. Аनावи касофат хотира дафтари эса, аллақачон Сабоҳнинг қўлига тушиб қолган эди, варақлаб-варақлаб у ер-бу ерига кўз ташлаб чиқишди. Энди улар аниқ бир тўхтамага келишган эди: демак, Охун чиндан ҳам жосус экан, жосус бўлмаса, савдогарларнинг ҳар бир қадамини миридан-сиригача ёзиб борармиди, кейинчалик тергов пайти керак бўлишини билган-да.

Савдогарлар жазавага тушишган, Охундан қандоқ қилиб, қаерда ўч олишни... шу ернинг ўзи маъқулми ё чўлнинг ичкарисига, ҳеч қачон қутулиб кета олмайдиган бирор жойга олиб борган маъқулми — билмай қолишган эди. Довуд дарров шайтонсувдан тайёрлади ва ҳаммалари ича бошлашди... Бобошо журъатсизлик билан, уларни бу йўлдан қайтармоқчи бўлар, аммо энди ҳеч ким унга бўйсунмай қўйган, образли қилиб айтганда, лашкар қўмондонсиз қолган эди. Арзандаси учун Бобошонинг тилаб олган ягона яхшилиги — савдогарларни Охуннинг қўлларини ечиб қўйишга кўндирди, лекин у қош қўяман деб кўз чиқарган эди, негаки Охуннинг қўлларини ечишга ечишдию, Сабоҳ билан Қорахон араванинг орқа-олди эшикларини ҳар эҳтимолга қарши миҳлаб ташлашди.

Кейин яна гулхан атрофига йиғилишди, бозор шивавандаси қамаб қўйилган аравага тикилганча, кўкнорхўрлик қила бошлашди. Дастлабки пиёладан сўнг меъёрни ҳам унутиб, ичмаётган Бобошога қараб вайсай-вайсай, яна тортаверишди.

Ёнларида чаён йўқ ва мабодо Довуднинг кўзига Охун ўтирган арава тагида худди аланга ёнгандай кўринмаганида қандай кўнгилхушлик қилишарди — билиб бўлмайди.

— Ёнғин! — деди Довуд ҳаяжонланиб.

Охунбой ўз хотираларида чаён билан боғлиқ во-

қеаларни ҳам нотўғри талқин қилган, аниқроғи, савдогарларнинг бу ғалати қилиқларининг асл моҳиятини англамаган.

Довуднинг ақлдан озгани тўғрисидаги медицина хулосасини тасдиқлаган экспертчи дўхтир Пайғамбаров менга бошқача тушунтириб берди. Маълум бўлишича, Довуд қачон кўкнор ичса, доим йўқ нарсалар кўзига кўринавериб қийнар экан. Чаёнга талатиб ҳалигинақа томоша кўрсатишики, шу йўл билан қандайдир асаб нуқталарини жунбушга келтираркан. Ҳарҳолда, хаёл чалғийди-да...

Хуллас, Довуднинг ўша дарди яна қўзиб, кўзига араванинг тагида аланга кўриндию ҳаммага:

— Қаранглар, уни қаранглар!— деб уқтираверди.

Сабоҳ бўлса:

— Бу аланга эмас, тутун, ҳозир сизга ҳақиқий алангани кўрсатаман!— дея Қорахон билан бирга икки қучоқ пичан олиб бориб, Охунбой ётган араванинг тагида ташлашди ва гугурт чақди. Қайтиб келиб жойига чўкаркан:— Мана, аланга, — деди.

Олов тезда кўтарилди ва арава ичида ишқибозмишқибози билан бирга қандай ёнишини ҳамма томоша қилиб турди. Шу бўйи ёниб кул бўлди, фақат темир асосигина сўппайиб қолди.

Елғиз Норбой бу манзарага дош беролмади. Имижимида отни аравадан чиқариб, эгарга сакраб, қайдасан Чашма, деб жўнаб юборди. Эпчиллигини қарангки, тез орада таъқибчиларни чангида қолдириб кетди. Савдогарлар эса росмана хавотирга тушиб бу ерлардан тезроқ жуфтакни ростлаб қолиш учун отларининг бошини орқага буришди...

— Биласизми,— деди Мамидзе,— ҳалиги дафтарнинг бир жойида Охун «Лоақал сочимнинг тукиниям қолдирмайман, изим ҳам ўчади...» деб ёзган экан. Қаранг-а, чиндан ҳам ундан ҳеч вақо қолмади.

— Ҳайронман, шундай бир гапни мисол қилиб келтиряпсизки...— дедим мен.— Сиздек ҳушёр мутахассис... манавинақа ёлғон-яшиқларга ишониб ўтирибсиз-а...

— Бундай ҳолларда, одатда, нимадир қолади,— деб такрорлади у.— Ҳозирги техника биттагина лахтакка ёки сақланиб қолган бир тола сочга қараб ҳатто бундан юз йил илгари бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларни ҳам тиклай олади. Бу ерда эса техника ҳам ожизлик қиляпти... Баъзан, денг, «у шинаванда, умуман ора

мизда бормиди ўзи? Афсонавий одам бўлса-я!» деб ўйлаб қоламан.— Лекин шу заҳоти, иримчиликда гумон қилиб қолмасин, дедими, сўзини тўғрилади: «Ўзингиз тушуниб турган бўлсангиз керак албатта. Мен шунчаки... гапнинг келишими-да*бу ҳам...

Қисқа қилиб айтганда, бу можаро кўпчилик учун сирли тус олди. Мана, оқибати — эл орасида аллақачон шинаванда тўғрисида қандайдир афсоналар, уйдирмалар кеза бошлади. Қўшнимни бир йил кутдик, икки йил кутдик, балки Бухорога, онасининг олдига борар ё бирор жойдан лоақал хат йўллаб қолар, деб ўйладик, йўқ, жимжит

Охун уйланмоқчи бўлиб юрган жувон ҳам унинг тақдирини эшитиб, аввалига қаттиқ ларзага тушди, кейин-кейин ўртада ўтган кўп нарсаларга гумонсирайдиган, ишонмайдиган бўлиб қолди. Ҳатто чашмалик соҳибжамол Савия ҳам саволларимизга жавобдан бош тортди, умрим бино бўлиб бунақа одамни кўрмаганман, ҳеч қачон ишим ҳам тушмаган, деди.

Савияни тушунса бўлади, янги эрини — муаллимни хижолатга қўйгиси келмаган. Шайховга нима бўлди? У ҳам негадир чалкаштира бошлади, туришидан жиддий илм одамино, топган гапни қаранг: шунга ўхшаш нимадир бўлган эди, қандайдир бир одамни ҳам эслайман, лекин ўша одам Охунмиди, йўқми — бунисига кафолат беролмайман, эмиш...

Эҳ, одамлар, одамлар... Хаёлга эрк беришни бунча ёқтиришмаса! Ҳатто Сабоҳ билан Қорахон ўлиб-тирилиб: «Охунни йўқ қилиб юборганмиз, мана шу қўлларимиз билан!» деб бир гапни такрорлаб туришса ҳам ва ҳатто каминанинг нохуш башоратим ҳам шундай оппа-ойдин ўнгидан келган бўлса ҳам, улар ўз билганларидан қолмайди...

Ахир, уни хайрихоҳлик билан огоҳлантирган мен эмасмидим:

— Эҳтиёт бўлинг, Охунбой, бир эмас бир кун ҳаёт таъзирингизни беради.— демаганмидим.

Мана, ўзини эҳтиётлаёлмади, таъзирини еди...